

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

IRAK-ERBİL TÜRKMEN AĞZI

Yüksek Lisans Tezi

Firas SABİR

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mehmet HAZAR

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Nevşehir

Aralık 2013

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

IRAK-ERBİL TÜRKMEN AĞZI

Yüksek Lisans Tezi

Firas SABİR

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mehmet HAZAR

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Nevşehir

Aralık 2013

Bütün hakları saklıdır.

Kaynak göstermek koşuluyla alıntı ve gönderme yapılabilir.

© Firas SABİR, 2013

"Annem, Babam, Eşim ve Biricik Kızıma..."

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Firas SABİR

İmza:

Kılavuza Uygunluk Onayı

"Irak-Erbil Türkmen Ağzı" adlı yüksek lisans, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Firas SABİR

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mehmet HAZAR

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Başkanı

Doç. Dr. Tuncay BÜLBÜL ı.

Yrd. Doç. Dr. Samil YEŞİLCURT

KABUL VE ONAY

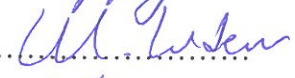
Yrd. Doç. Dr. Mehmet HAZAR danışmanlığında Firas SABİR tarafından hazırlanan "Irak-Erbil Türkmen Ağızı"adlı bu çalışma jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

..30.. / ..12.... / ..2013..

(Tez savunma sınav tarihi)

JÜRİ:

Danışman :Yrd.Doç.Dr.Mehmet HAZAR

Üye Prof.Dr.M. Dursun ERDEM

Üye :Yrd.Doç.Dr.İ. Ethem ÖZKAN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 30.01.2014 tarih ve 2014.04.41 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

..30.. / ..01.... / 2014..

Doç. Dr. Alper ASLAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

IRAK-ERBİL TÜRKMEN AĞZI

Firas SABİR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Aralık 2013

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet HAZAR

Yapılan bu çalışma, Erbil Türkmen ağzını temel almaktadır. Giriş bölümünde Erbil'in tarihi hakkında kısa bir bilgi verildi. Bölgenin coğrafi, mimari ve etnik yapısı hakkında da bilgiler verildi. İnceleme kısmında Erbil Türkmen ağzının fonetik yapısı irdelendi. Bu fonetik inceleme örneklerle desteklendi. Metinler kısmında dokuz derlemenin transkripsiyon alfabetiyle yazımı verildi. Sonra bu derlemeler Arap alfabetiyle yazıldı. Akabinde Türkiye Türkçesine aktarılması yapıldı. Sonuç kısmında Erbil Türkmen ağzının önemli görülen fonetik özelliklerine değinilmiştir. Sözlük kısmında Erbil Türkmen ağzından toplanan metinlerde geçen kelimeler açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Türkmen Türkçesi, Irak Türkmenleri, Erbil Ağzı, Ses Bilgisi.

ABSTRACT

IRAQ-ERBIL TURKMEN DIALECTS

Firas SABIR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences
Department of Turkish Language and Literature, M. A. December 2013
Supervisor: Asst. Prof. Dr. Mehmet HAZAR

This research mainly comprised of Turkmen erbil dialects. Along with the information about the history of Erbil in section of introduction, the information about the geography of the region and ethnic of the region have been mentioned. In the research part, phonetic structure of the Turkmen erbil dialects, Erbil was inspected and supported by illustrations. Compiled in the section of text the nine texts have been written in transcription of arabic alphabet than the transcription transfered into Turkish language. In the part of conclusion the most important phonetical features of Turkmen erbil dialects were stated. In dictionary part the words which were collected from Turkmen erbil dialects that has quality to from a dictionary item were described.

Key words: Turkish Language, Turkmen Turkish, Iraqi Turkmens, Turkmen Erbil Dialects, Phonetics.

ÖN SÖZ

Önce ağız tanımı verildikten sonra Erbil Türkmen ağız incelemesine geçilecektir. "Ağız, aynı kökenden geldiği üst sistem çevresinde, iş yerlerinde; okuryazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az yerel konuşma biçimleridir.

Ağızlar bir nevi dil içi çeşitlenmelerdir. Bunlar, doğal olarak her dilde az veya çok sayıda mevcuttur. Dillerle ilgili her türlü gelişme ağızlar için de geçerlidir. Ağızlar da diller gibi yok olabilir." (Demir, 2002: 14).

Bu çalışmada Erbil Türkmen ağzının ses bilgisi özellikleri incelendi. Elde edilen sonuçlardan hareketle, Türkçe asıllı ve alıntı kelimelerin kaynak dildeki şekiller ve esas ses değişimleri tespit edildi.

Daha önce Erbil Türkmen ağızı incelenmemiştir. Sadece Muhsin Kevser'in yöreyle ilgili bir tez çalışması vardır (Kevser 1987, *Erbil ve Amirli Ağızları*). Bu diyalekt ölü diller kervanına katılmak üzeredir. Bu yüzden Erbil ağızı üzerine bir çalışma yapılması uygun görüldü. Bu çalışmanın bir önemi de Erbil Türkmencesine ait bir derleme sözlüğünün ortaya getirilmesine ortaklık etmesidir.

Derleme çalışmaları yapılırken daha doğru tespitler elde etmek için, bölgenin yerlisi olan Erbil Türkmenlerinden ses kayıtları alınmıştır.

Çalışma yapılırken Erbile ait hac ve hacılar, dörtlük hoyrat, kız isteme ve düğün geleneği, hayat ve geçim sıkıntısı, sohbet, eski zamanlar, askerlik hayatı ve hatıraları, iş hayatı gibi konular kaydedildi.

Erbil Türkmen ağız çalışması yapılırken önce derlemeler yapıldı, sonra derlemelerin yazılışı, çözülmesi yapıldı. Daha sonra derleme metinlerinin incelenmesi yapıldı.

Erbil Türkmen ağız incelenirken Türkiye’de ağız alanında yapılmış olan birçok ağız çalışması irdelendi.

Çalışmanın "giriş" kısmında Erbil'in tarihi, coğrafyası, iklimi, nüfusu ve Irak Türkmenlerinin tarihi hakkında kısa bilgi verildi.

"Ses bilgisi" kısmında, Erbil Türkmen ağzının ses özellikleri çeşitli örnekler çerçevesinde tespit edildi. Elden geldiği kadar Irak Erbil Türkmen ağzının ses özellikleri incelendi. Derlenen metinlerle ağız çalışmalarının söz varlığına az da olsa katkıda bulunuldu.

"Metin" kısmında, derlenen metnin hem çeviri yazısı, hem Arap harfleriyle yazılışı verildi. Daha sonra Türkiye Türkçesine aktarımı yapıldı.

Arap Alfabeleriyle Yazımı:

Arapça kelimelerde ses değişmesi yoksa Arapça aslındaki gibi yazıldı. Türkçe kelimelerde bütün ünlüler gösterildi. Arapça kelimelerin üzerine gelen Türkçe eklerde ünlüler gösterildi.

Bugün Irak Türkmen Arap Alfabeli yazısı Osmanlı Türkçesi gibidir. Burada bu yazı sistemi kullanılmadı.

Ses bilgisi esaslı bir Arap alfabe kökenli çeviri yazısı kullanıldı.

Ancak ünlülerde Arap yazısı yeterli olmadı: örneğin, *i, ĩ, ı, İ* tek bir işaretle (ﺉ) gösterildi.

Ünsüzlerde ise alıntı kelimelerin transkripsiyonu belirtilmedi, sadece Erbil ağzında söylendiği şekli yazıldı. Örnek: çúku "çünkü" <Far. چونه.

Erbil Türkmenleri yalnız Erbil merkezinde oturdukları için, bütün derlemeler merkezde kaydedilmiştir. Erbile bağlı köy ve kasabalarda Erbil Türkmenleri bulunmamaktadır.

"Sözlük/ Dizin" kısmında metinlerin içerisinde yer alıp anlaşılması güç olan ya da az bir farklılık gösteren kelimelerin anlamları verilmeye çalışıldı.

Çalışma sırasında yardımlarını benden esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Mehmet HAZAR ile tüm Hocalarıma ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÇALIŞMADA KULLANILAN KISALTMALAR.....	xii
ÇALIŞMADA KULLANILAN İŞARETLER.....	xiii
ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ	xiv
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu.....	1
1.2. Çalışmanın Önemi	1
1.3. Çalışmanın Amacı.....	1
1.4. Çalışmanın Yöntemi ve Kapsamı	2
1.5. Erbilin Genel Özellikleri.....	3
1.5.1. Erbilin Tarihçesi	3
1.5.2. Eski Yapılar	3
1.5.3. Coğrafya.....	4
1.5.4. Nüfusu	5
1.5.5. İklim	6
1.6. Türkmen Kelimesinin Anlamı	6
1.7. Irak Türkmenlerinin Tarihi	7
1.7.1. Birinci devir	7
1.7.2. İkinci devir.....	7
1.7.3. Üçüncü devir.....	7
1.7.4. Dördüncü devir	8
1.7.5. Beşinci devir	8
1.7.6. Altıncı devir	8
1.7.7. Yedinci devir.....	8
1.7.8. Sekizinci devir	8
1.7.9. Dokuzuncu devir.....	9
1.7.10. Onuncu devir.....	9
1.7.11. Onbirinci devir	9
1.8. Irak Türkmenlerinin Yerleştikleri Bölgeler	10
1.9. Irak Türkmenlerin Ağız Haritası.....	10
1.10. Erbil Merkezinde Derleme Yapılmış Yerler	11
2. SES BİLGİSİ	13
2.1. Ünlüler	13

2.1.1. Yazı Dilinde Bulunmayan Ünlüler	13
2.1.1.1. Uzun Ünlüler.....	18
2.1.1.1.1. Asli Uzun Ünlüler.....	19
2.1.1.1.2. Alıntı Kelimelerdeki Uzun Ünlüler	21
2.1.1.1.3. Ses Olayları Sonucunda Meydana Gelen İkincil Uzun Ünlüler.....	22
2.1.1.1.3.1. Ünsüz Düşmesinden Meydana Gelen Uzun Ünlüler	22
2.1.1.1.3.2. Hece Kaynaşmasından Meydana Gelen Uzun Ünlüler.....	23
2.1.1.1.3.3. Ünlü karşılaşmasından doğan uzun ünlüler	24
2.1.1.1.3.4. Vurgu ve Tonlamadan Meydana Gelen Uzun Ünlüler	24
2.1.2. Ünlü Uyumu	25
2.1.2.1. Önlük-Artlık Uyumu.....	26
2.1.2.2. Alıntı Kelimelerde Önlük-Artlık Uyumu.....	27
2.1.2.2.1. Gerileyici Benzeşme Yoluyla	27
2.1.2.2.2. İlerleyici Benzeşme Yoluyla.....	28
2.1.2.2.3. İlerleyici-Gerileyici Benzeşme Yoluyla.....	28
2.1.2.2.4. Önlük-Artlık Uyumunun Yarım Kalması	28
2.1.2.3. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	28
2.1.3. Ünlü Uyumunun Bozulması	29
2.1.3.1. Artlık-Önlük Uyumunun Bozulması.....	29
2.1.3.1.1. Alıntı Kelimelerde	29
2.1.3.1.2. Birleşik Kelimelerde	29
2.1.3.1.3. İsim İşletme Eklerinde	30
2.1.3.1.3.1. Hal Eklerinde	30
2.1.3.1.3.2. İyelik Eklerinde.....	30
2.1.3.1.3.3. Birliktelik Ekinde.....	31
2.1.3.1.4. Fiil Çekim Eklerinde.....	31
2.1.3.1.4.1. Şimdiki Zaman Ekinde	31
2.1.3.1.4.2. Geniş Zaman Ekinde.....	31
2.1.3.1.4.3. Görülen Geçmiş Zaman Çekiminde.....	31
2.1.3.1.4.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekiminde.....	31
2.1.3.1.4.5. Emir Çekiminde.....	32
2.1.3.1.5. Yapım Eklerinde	32
2.1.3.1.5.1. İsimden İsim Yapım Eklerinde	32
2.1.3.1.5.2. Fiilden İsim Yapım Eklerinde.....	32
2.1.3.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması	32
2.1.3.2.1. Kök ve Gövdelerde	33
2.1.3.2.2. İsim İşletme Eklerinde	33
2.1.3.2.2.1. İsim Hal Eklerinde	33
2.1.3.2.2.2. İyelik Eklerinde.....	34

2.1.3.2.3. Fiil Çekim Eklerinde.....	34
2.1.3.2.3.1. Şimdiki Zaman Ekinde	34
2.1.3.2.3.2. Geniş Zaman Ekinde.....	34
2.1.3.2.3.3. Görülen Geçmiş Zaman Ekinde.....	34
2.1.3.2.3.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekinde.....	34
2.1.3.2.3.5. Emir Ekinde	35
2.1.3.2.3.6. İstek Ekinde	35
2.1.3.2.4. Yapım Eklerinde.....	35
2.1.2.4. Genişlik-Darlık Uyumu	35
2.1.4. Ünlü Değişmeleri.....	36
2.1.4.1. Art Ünlülerin Önlüleşmesi.....	37
2.1.4.2. Ön Ünlülerin Artlılaşması.....	39
2.1.4.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması.....	42
2.1.4.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi u> ı değişmesi	42
2.1.4.4.1. Dudak Ünsüzlerin Yanında u> ı Değişmesi.....	43
2.1.4.4.2. Uyum Dışında Kalmış Kelimelerde ve Eklerde u> ı Değişmesi.....	43
2.1.4.4.3. Yabancı Kelimelerde u> ı Değişmesi	43
2.1.4.4.4. Geniş Zaman, Görülen Geçmiş Zaman, Şimdiki Zaman, Emir ve Hihâye Eklerinde u> ı Değişmesi.....	43
2.1.4.4.5. Belirtme, Tamlama, İyelik ve Ek-fiil Eklerinde u> ı Değişmesi	44
2.1.4.5. Geniş Ünlülerin Daralması	45
2.1.4.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi	46
2.1.5. Ünlü Türemesi	47
2.1.5.1. Kelime İçinde Ünlü Türemesi.....	47
2.1.5.2. Kelime Sonunda Ünlü Türemesi.....	47
2.1.6. Ünlü Düşmesi	47
2.1.6.1. Kelime Başında Ünlü Düşmesi.....	47
2.1.6.2. Kelime Sonunda Ünlü Düşmesi.....	47
2.1.6.2. Orta Hece Vurgusuzluğu Sebebiyle Ünlü Düşmesi.....	48
2.1.6.3. r ve l Ünsüzlerinin Yanında Ünlü Düşmesi	48
2.1.7. Ulama ve Ünlü Kaynaşması.....	48
2.1.8. Hece Yutulması.....	49
2.1.8.1. Bazı Kelimelerde	49
2.1.8.2. Şimdiki Zaman Çekiminde	49
2.2. Ünsüzler	50
2.2.1. Yazı Dilinde Bulunmayan Ünsüzler	50
2.2.2. Ünsüz Değişmeleri.....	53
2.2.2.1. Ötümlüleşme.....	54
2.2.2.2. Ötümsüzleşme.....	56

2.2.2.3. Süreklileşme.....	57
2.2.2.4. Süreksizlik	59
2.2.2.5. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler.....	59
2.2.2.6. Süreksiz Ünsüzler Arasında Değişmeler.....	61
2.2.3. Ünsüz Benzeşmeleri	63
2.2.3.1. İlerleyici Benzeşmeler	63
2.2.3.2. Gerileyici benzeşme.....	64
2.2.4. Ünsüz Türemesi	66
2.2.4.1. Ön Seste Türeme.....	66
2.2.4.2. İç Seste Türeme	67
2.2.4.3. Son Seste Türeme	67
2.2.5. Ünsüz Düşmesi	68
2.2.6. Yer Değiştirme.....	70
2.2.6.1. Yakın Yer Değiştirme	71
2.2.6.2. Uzak Yer Değiştirme	71
2.2.7. İkizleşme.....	71
3. DERLEME METİNLER, ARAP HARFLİ ÇEVİRİ YAZI VE TÜRKİYE	
TÜRKÇESİNE AKTARIM.....	73
3.1. Metin (1): Hacı Necmeddin Nureddin	73
3.2. Metin (2): Hacı °Izeddin Nureddin.....	85
3.3. Metin (3): Leyla Sıddık.....	91
3.4. Metin (4): Bedriye °Abdullah	97
3.5. Metin (5): °Aişe Hüseyin.....	99
3.6. Metin (6): Naz Sıddık	102
3.7. Metin (7): Kani°a Sa°id	106
3.8. Metin (8): Tahsin Sabır.....	110
3.9. Metin (9): Şahab °Ali.....	116
4. SONUÇ.....	119
SÖZLÜK/ DİZİN	124
KAYNAKÇA	141
EKLER.....	144
ÖZ GEÇMİŞ	149

ÇALIŞMADA KULLANILAN KISALTMALAR

Ar.: Arapça

AT: Ana Türkçe

Çin.: Çince

E. Kıp.: Eski Kıpçakça

ET: Eski Türkçe

Far.: Farsça

Fr.: Fransızca

İng.: İngilizce

Kürt.: Kürtçe

OT: Orta Türkçe

Rum.: Rumca

T: Türkçe

ÇALIŞMADA KULLANILAN İŞARETLER

İşaret:	Adı:	Tanımı:
-	Eksi.	a. Kendinden önceki sözcüğü fiil olduğunu gösterir. b. Ünlünün üzerine konulursa(:, ^) gibi uzunluğu gösterir.
+	Artı.	Kendinden önceki sözcüğün isim olduğunu gösterir.
=	Eşit.	Birimlerin ve anlamın denk olduğunu gösterir.
~	Tilde.	Nöbetleşme, her ikisi de geçerlidir.
""	Çift tırnak.	Bir alıntıdır.
'	Kesme.	Çekim ekini ayırır.
<	Sola ok başlı tırnak.	İşaretin açık tarafı sözcüğün geldiği şekli gösterir.
*	Yıldız.	Nazari sözcük.
()	Yay araç.	Parantez içindeki sesin ihtiyari olduğunu gösterir.
ˆ	Ayn.	Arapça bu ˆ ünsüz sağa dönük olan bir işareti gösterir.
∅	Sıfır akuzatif	İşaretsiz ses veya biçimbirim.

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

á: a ile ı arası düz, art, yarı geniş ünlü.

ä: e ile a arası düz yarı art ünlü.

ë: e ile a arası düz, yarı art ünlü.

é: e ile i arası düz, ön, yarı geniş ünlü.

î: ı ve i aras, dar, yarı art ünlü.

ó: o ve ö arası yuvarlak, geniş, yarı art ünlü.

ú: u ile ü arası yuvarlak, dar, yarı art ünlü.

◌ː Arapçanın hemze (ء) ünlüsüdür.

ć: c-j arası, dişeti, yarı sızıcı bir ünsüz.

č: ç-ş arası, dişeti, yarı sızıcı bir ünsüz.

ǵ: Art ünlülerle hece kuran katı, patlayıcı, ötümlü art damak ünsüzü.

ħ: nefesli gırtlak ünsüzü.

ħ: katı, sızıcı, ötümlü, hırıltılı, art damak ünsüzü.

ḥ: (ح) Patlayıcı, gırtlak ünsüzü.

ķ: Art veya yarı art ünlülerle hece kuran, katı, patlayıcı, ötümsüz, art damak ünsüzü.

Not: Eklere bakınız.

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada, Erbil Türkmen ağız için ilk olarak transkripsiyonu doğru yapılmış metinler ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda metinler defalarca dinlenip eksikliklerin ve yanlışlıkların en aza indirildiği metinler çalışmada yer almıştır. Bununla birlikte metinlere dayalı olarak bölge ağzının ses bilgisi incelemesi yapılmıştır.

1.2. Çalışmanın Önemi

Bilim adamlarının ağız araştırmaları hususundaki ortak kanaati, ağız araştırmaları üzerine ortaya konan çalışmaların hâlen yetersiz olduğudur. Her ne kadar birçok yöre hakkında ilk ağız çalışmaları yapılmış olsa da yeni derlenen metinlerin yeni tespitleri ortaya koyma olasılığı aslında yapılan bütün çalışmaları, bir başlangıç konumunda bırakmaktadır. Bu anlamda Erbil Türkmen ağızıyla ilgili yapılan bu çalışma diğer ağız çalışması yapanların yapacağı çalışma için bir başlangıç konumunda olacaktır. Her yapılan çalışmada, her yeni derlenen metinde farklı unsurları tespit etme olasılığı mevcuttur. Erbil Türkmen ağızı adına akademik anlamda çalışma yapılmamıştır (Erdem; Kirik, 2011, s. 1-2).

1.3. Çalışmanın Amacı

Irak-Erbil şehri önemli bir Türkmen şehridir. Erbil ile alakalı çalışmaların kısıtlı oluşu, bu bölgenin ayrıntılı olarak derlenmesini ve araştırılmasını zorunlu kılmıştır. Bu açığı az da olsa kapatmak amacıyla Erbil Türkmen ağızı çalışması yapılmıştır. Ancak bu çalışma bu önemli Türkmen şehri için bir başlangıç niteliğindedir ve ağız açısından bakır olan bu saha birçok araştırmacıların ilgisine

muhtaçtır. Çalışma yapılırken Erbile ait hac ve hacılar, dörtlük hoyrat, kız isteme ve düğün geleneği, hayat ve geçim sıkıntısı, sohbet, eski zamanlar, askerlik hayatı ve hatıraları, iş hayatı gibi konular kaydedildi (Erdem; Kirik, 2011, s. 2-4).

1.4. Çalışmanın Yöntemi ve Kapsamı

Erbil Türkmen ağzı adlı çalışma öncelikle üç aşamalı olarak yapılmıştır. Çalışmanın birinci aşaması derleme faaliyeti, ikinci aşaması derlenen metinlerin çözümü, üçüncü aşaması ise derlenen metinlerin incelenmesidir. Derleme esnasında Erbil merkezinde Türkmenlerin daha çok oturduğu dört semtte dokuz ses kaydı alınmıştır. Kayıtlar, ses değerlerini iyi alabilen otomatik bir ses cihazı ile alınmıştır. Derleme kayıtları özellikle yaşlı ve kadın konuşurlardan alınmış olup; konuşurların okuma-yazma bilmemesi ve buldukları şehirden kısa süreli ayrılmış ya da hiç ayrılmamış olmaları dikkate alınmıştır. Bunlarla birlikte derlemelerde erkek kaynaklara ait kayıtlar da bulunmaktadır. Derlemelerde, konuşurların konuşma organlarının, fiziksel özellikler açısından sesleri iyi yansıtmasına azami düzeyde dikkat edilmiştir (Erdem; Kirik, 2011, s. 4-6).

Çalışmanın ikinci aşamasını derlenen metinlerin transkribe edilmesi oluşturmaktadır. Metinleri transkribe ederken çeviri yazı işaretleri kullanıldı.

Çalışmanın üçüncü aşaması alınan derleme kayıtlarının ses bilgisi bakımından değerlendirilmesidir. Bu amaçla çalışma "Erbilin Genel Özellikleri", "Ses Bilgisi", "Metinler", "Sonuç", "Sözlük"ten oluşmaktadır (Erdem; Kirik, 2011, s. 4-6).

Kendim bu diyalekti çok iyi konuştuğum için bazı yerlerde referans vermeden örnekleme yaptım.

1.5. Erbilin Genel Özellikleri

1.5.1. Erbilin Tarihçesi

Erbil, Irak'ın en eski şehirlerinden biridir ve bir *Türkmen* şehridir. *Erbil*, tarihi bakımından çok zengin bir coğrafyaya sahiptir. Günümüzde eski kanıtlara rastlanmaktadır. Eski *Sümerler* döneminde *Urbilim*, *Asurlular* döneminde ise *Arba ilo* (Dört Tanrı) diye adlandırılmıştır (Yaralı, 2008, s. 8).

Erbil şehri *Selçuklular* ve *Atabeyler* döneminde ilim ve kültür bakımından çok gelişmiştir. Özellikle *Sultan Muzaffereddin Gökbörü* zamanında devrinin en önemli ilim, ticaret, siyaset ve sanat merkezi olmuştur (Hüseyin, 2010, s. 27-28).

Erbil şehrinin adı *Tevrat*'ta *Erbile* ve eski *Fars* yazılarında ise *Erbilla* adıyla karşımıza çıkmaktadır. Osmanlılar bu kente *Erbil* ismini vermiştir. *Türkmen* ataları bu şehri *Erwil* adı ile zikretmişlerdir (Fettah, 2000, s. 8).

Erbil, Aşağı ve Yukarı Zab suları arasında kurulmuştur. Musul, Altinköprü, Bağdad-Basra yollarının kavşak noktasında bulunan şehir, Irak Selçukluları idaresinden sonra 1144 tarihinden itibaren Beytekin hanedanından Küçük Ali'nin ve Erbil Atabeklerinin başkenti olmuştur (Fettah, 2000, s. 8).

1.5.2. Eski Yapılar

Erbil şehri çok sayıda tarihi yapılara sahiptir. Bunların başında *Erbil Kalesi* gelir. *Erbil* kalesi dünyanın en eski savunma yapılarından biridir. İlk hâlini korumaktadır. Yığma bir tepe üzerinde inşa edilen kalenin yapımında esirlerin çalıştırıldığı rivayet ediliyor. Bu kale savunma açısından çok güçlüdür (Fettah, 2000, s. 9).

Kale içinde çarşılar, evler, tapınaklar ve camiler bulunmaktaydı. *Erbil* kalesinin yapılış tarihi söylentilere göre (6000) yıl önce yapılmıştır. Kalenin yapılış

maksadı düşmanlara karşı korunmaktı. 19. yüzyıldan sonra yerleşim alanı olarak kullanılmıştır (Behali, 1991, s. 20).

Kale üç mahalleden oluşmaktadır, bunlar: *Tophane*, *Tekke* ve *Saray* mahalleleridir. Bu mahallelerde birçok semt ve sokak vardır (Behali, 1991, s. 20).

Erbil'in başka bir önemli yapısı *Erbil Minaresi*'dir, 1190 yılında inşa edilmiştir. *Erbil*'in eski yapılarından biridir. *Selahaddin Eyyübi* döneminde inşa edilen *Erbil Minaresi*'ne “*Çöl Minaresi*” denmiştir. Bu minarenin iki giriş kapısı ve (136) basamağı vardır (Behali, 1991, s. 20).

Kayseri Çarşısı (Kapalı Çarşı), *Erbil*'in en eski çarşılarından biridir. Bu çarşıda kasaplar, terziler, marangozlar, bakkallar, bezirgânlar, kuyumcular, attarlar ve manavlar bulunmaktadır (Cembaz ve Berzinci, 2006, s. 27-37).

Erbil'in eski mahalleleri ise *Arap*, *İbn-i Müstevvi*, *Ta'cil* ve *Hanake*'dir. Bu mahalleler *Erbil*'in en eski mahallelerinden biridir. Hâlen bu mahallelerde eski hayat tarzlarını görebiliyoruz.

1.5.3. Coğrafya

Erbil şehri *Irak*'ın kuzeydoğusunda bulunup güneyinde *Kerkük* ve *Süleymaniye* yer almaktadır. Batısını *Musul*'u kapsamaktadır. Kuzeyinde *Türkiye*, doğusunda *İran* sınırı ile çevrelenmiştir. *Erbil* ili önemli bir coğrafi konumuna sahiptir. *Erbil* ili 35⁰- 37⁰ kuzey enlemleri ile 42⁰- 45⁰ doğu boylamaları arasındadır. *Erbil* şehri, *Irak*'ın kuzeyinden *Türkiye*'ye batısından *İran*'a karayolları ile bağlantılıdır. Günümüzde önemli bir ticaret merkezi olmuştur (Fettah, 2000, s. 1).

Erbil şehri, büyük ve küçük ova arasında yer alır. Kuzeyinde *Türkiye*, bir kısmı *Musul* şehrinde, güneyinde ise *Kerkük* şehri bulunur. Doğusunda *İran* ülkesi vardır. Batısında ise *Musul* şehri vardır (İsmail, 1970. s. 5).

Davşın'ın görüşüne göre *Erbil* şehrinin alanı (16.600) kilometre karedir. Fakat Alancılar Genel Müdürlüğünün görüşüne göre (16.486) kilometre karedir. Ancak Dr. *Ahmet Susa* " (15.870) kilometre karedir" diyor (İsmail, 1970. s. 5).

1.5.4. Nüfusu

Irak'ta dört defa resmi nüfus sayımı yapılmıştır. Birincisi 1927'de, ikincisi 1935'de, üçüncüsü 1947'de ve en son 1957'de yapılmıştır. 1957 yılı sayımı diğerlerine nispeten doğru sayılır (Assafi, 2012, s. 13).

1957'den 1984'e kadar köy ve kasabalardan şehre insanlar göç etmiş, yaklaşık (240.000)den daha fazla kişi *Ebil*'e yerleşmiştir. 1957 yılının nüfusuna göre ondört kat artmıştır (Fettah, 2000, s. 12).

Aşağıda yıllara göre sayımlar sıralanmıştır:

Yıl	Nüfus
1947	27036
1957	39913
1965	90320
1977	193588
1987	353248

Erbil'de bulunan *Planlama Dairesinin* 2012 istatistiklerine göre *Erbil*'in tahminen nüfus sayısı 1.552.574 kişi olarak kayda geçmiş (Nüfus Sayım Şubesi, 2013). Tahminlere göre de nüfus 2.000.000'a yaklaşmış bulunmaktadır.

1.5.5. İklim

Erbil şehrinin iklimi karasal olduğu için yazın sıcak, yağmursuz ve kışın soğuk ve yağışlıdır. Kış mevsiminin yağışının yarısı güz aylarında ve ilkbaharda olur. En önemli nedenlerden biri *Erbil*'de iklim bir yıldan başka bir yıla değişmektedir. Yağışlar daha çok ya da daha az olabilir (Kalati, 2009, s. 35).

Az yağmurlu bölge: Güney bölgesi az yağış alır. Yağmur bir yılda 200 ml'den azdır. *Karaçuğ* dağın güneyinde, *Erbil* şehrinin güneybatı sınırını içermektedir (Kalati, 2009, s. 35).

Uygun yağmurlu bölge: 200- 400 ml arasındadır. *Erbil* şehrinin güneyi, *Kelek* ve *Karaçuğ* dağlarının kuzey zincirlemesini kapsamaktadır (Kalati, 2009, s. 35).

Çok yağmurlu bölge: Ortalama yağış miktarı 400 ml'den çoktur. Tüm dağlık bölgeleri, *Erbil* şehrinin kuzeyi *Haci Omaran*'dan *Erbil*'e kadar olan bölgeyi kapsar. *Erbil* şehrinin ortalama yıllık sıcaklık derecesi on dokuz ile altmış dört derece arasındadır (Kalati, 2009, s. 35).

1.6. Türkmen Kelimesinin Anlamı

Türkmen adı, *Türk men* "ben Türküm", *Türkmen* "Türk insanı", *Tyurkman*, *Tyurkban*> *Türkmen* "Türklerin yurdu", Türk iman> *Türkmen* "imanlı Türk", *Tirkeman*> *Türkmen* "ok atıcı halk", *Türkmen* "Türklerin esası, hakiki Türk", *Türkmanend*> *Türkmen* "Türk'e benzer" gibi değişik anlamlarında açıklanmıştır (İllyev, 2010, s. 12). Birûnî "*İslam'a giren Oğuz*" Türkmen demiştir (Golden, 2012, s. 224).

1.7. Irak Türkmenlerinin Tarihi

1.7.1. Birinci devir

Buhara'dan ilk Türkmen grubu 652 yılında *Emevi* Kumandanı *Ubaydu'l-lah* tarafından *Basra*'ya getirilerek yerleştirilmiştir. Daha sonra *Bağdat* ve *Samarra*'ya yerleşmişlerdir (Bayatlı, 1996. s. XVIII).

1.7.2. İkinci devir

Halife *El-Mu'tasım Billah* devrinde (833-842) *Türkmenler* orduda komutan olarak kullanılmaya devam edildi. *Abbasi* halifesi *Mu'tasım*, halifeliğinin ikinci yılında hilafet merkezini *Bağdat*'tan 835 yılında tespit ettiği *Bağdat*'ın kuzeyinde, *Dicle* nehri kıyısındaki *Samarra*'ya naklettirdi. *Bağdat*'ta olduğu gibi burada da *Türkler* özel ve itinalı bir muameleye mazhar oldular. Böylece Türklerin iktidar devresi başlamıştı. Halife *Harun El-Reşid*'in saray muhafızları, gözlerinden başka her yeri zırhla örtülmüş olan Türklerdi. Devletin en önemli askeri bölgesi "*El-Avâsım*" Türklerin elinde idi. *Bizans*'a karşı yapılan *İslâm* seferlerinde Halife, *Malatya* tarafından *Anadolu*'ya giren ikinci kısmına bizzat Türk kumandanlarından *Afşın*'ı tayin etmişti. 19 Haziran 838'de yine bu ordu *Ankara*'da idi. Bizanslılarla yapılan savaşlar sonucunda elde ancak *Diyarbakır*, *Bitlis*, *Mardin*, *Siirt* ve *Hakkâri* bölgeleri kaldı (Hazar, 2007, s. 360).

1.7.3. Üçüncü devir

Büveyhîler dönemine kadar *Irak*'a yerleşen *Türklerin* çoğunluğu Orta ve Kuzey kesimleri yerleşim merkezi olarak edindiler. Özellikle *Samarra*, *Musul*, *Kerkük*, *Erbil* ve *Tikrit* bunların en önemlilerindendi. *Irak*'ta Türklerin etkinliği arttıktan sonra onların bu durumlarıyla ilgili haberler yayılmaya başladı. Bundan

sonra pek çok *Türk* boyu *Bağdat*'a yöneldi. Meselâ, Hicrî 350 (961) senesinde 200.000 *Türk* bir kerede *Bağdat*'a gelip, İslâm dinine girdiler (Altan, 2002, s. 146).

1.7.4. Dördüncü devir

1055 senesinde *Oğuz* ismiyle bilinen bir Türkmen topluluğu *Irak*'a geldi. *Türkistan*'dan göç eden *Türkler* önce *Maveraünnehir* bölgesine sonra da *Horasan*'a geçtiler. Çok geçmeden *İran*'a, *Irak*'a, *Şam*'a ve *Anadolu*'ya ulaştılar. *Selçuklu* Türk Devleti *Irak*'ta hâkimiyetini 1152'ye kadar sürdürdü. *Musul*, *Küçük Erbil*, *Kerkük* ve *Şam*'da yaşadılar (Hazar, 2007, s. 360).

1.7.5. Beşinci devir

Cengiz Han'ın önünden kaçan *Harezm Şah*'ın ordusundan kalanlardır. Bunlar *Irak* ve *Cezire*'ye dağılmışlardır. *Kifri* (*Salahiye*), *Tuzhurmatı*, *Dakuk*, *Kartep* civarındaki bölgelerde bulunurlar. *Alâaddin*'in annesi *Türkân Hatun*'un *Oymak* aşiretinin *Bayat* (*Beyavut*) kolu oldukları zannedilmektedir (Hazar, 2007, s. 360).

1.7.6. Altıncı devir

Hicri 565 (1258)'de *Moğollar*'ın gelişiyle *Selçuklu* emirlerinin kurdukları beyliklerinin pek çoğuna son verildi. *Moğol* idaresi 1338'e kadar devam etti (Bayatlı, 1996, s. XIX).

1.7.7. Yedinci devir

Bu devirdeki Türkmenler, Hicri 813 (1410) yılında *Irak* topluluğuyla kaynaşmış olan *Akkoyunlu* ve *Karakoyunlu Türkleri*'nin *Irak*'ın kuzey ve kuzeydoğusuna yerleşenleridir (Bayatlı, 1996, s. XIX).

1.7.8. Sekizinci devir

1508'de *Şah İsmail Bağdat*'ı işgal ettiği zaman *Azerbaycanlılar*'ın nüfusu iyice arttı. *Safaviler Necef*, *Kerbela* gibi dinî hüviyeti olan şehirlere önem verdiler (Altan, 2002, s. 147).

1.7.9. Dokuzuncu devir

IV. *Murad* zamanında *Bağdat* fethedildi. *Acem* ile *Irak* arasına *Türkmenler* yerleştirildi. 1447'den başlayarak *Nadir Şah Türkmenler*'i *Irak*'a yerleştirdi. *Azerbaycan* Türklerini de (1505-1524) *Şah İsmail* *Irak*'a yerleştirdi. 1534'de *Osmanlılar* *Irak*'a hâkim oldu. Onlarla birlikte son *Türkmen* dalgası da *Irak*'a girmiş oldu. *Irak Türkmenler*'i; iktisadi, coğrafi ve siyasi sebeplerle *Türkistan*, *Buhara*, *Semer kand*, *Kafkas*, *Azerbaycan*, *Özbekistan*, *Dağistan* ve *Irak*'ın çevre bölgelerinden gelen Türklerin torunlarıdır (Altan, 2002, s. 147). 1535'te *Kanuni Sultan Süleyman* *Bağdat*'a girdi. 8 Kasım 1918'e kadar *Irak* (*Musul*, *Kerkük* ve *Erbil* vilayetleri) *Osmanlı* hâkimiyetinde kaldı. Bu devirde *Rumeli*, *Urfa*, *Diyarbakır* ve *Tokat*'tan da bir hayli *Türk* boyu buralara sevk edildi (Hazar, 2007, s. 361).

1.7.10. Onuncu devir

I. Dünya Savaşı'nı müteakip eski *Musul* vilayeti (*Irak*'ın kuzeyi) *İngilizlerle* *Türk* devleti arasında çekişmelere sebep oldu. 1932 yılına kadar *İngiliz* mandasında kaldı ve bağımsız kiralık ilan edildi. 1950 yıllarından sonra *Kral Faysal* kanlı bir ihtilalle devrilerek *Sosyalist Baas Rejimi* kuruldu. Bu devirde, 24 Mayıs 1924'te *Kerkük*'teki katliamdan 1986'daki *Türkmen* liderlerinin idamlarına kadar *Irak Türkmenleri*'nin nüfusu hep azaltılmaya çalışıldı. 1961 yılında *Kardeşlik (El-Aha)* adlı bir dergi çıkarılmaya başlanmıştır (Hazar, 2007, s. 361).

1.7.11. Onbirinci Devir

Erbil Türkmenleri bugün *Irak*'ın kuzeyindeki *Kürt* bölgesinde yaşamaktadırlar. Tahmininen (500.000)'e yakın kişidir. En çok *Erbil*'in merkezinde yaşamaktadırlar. Artık *Kürtlerle* ticaret, komşuluk ve birbirleriyle evlenerek akrabalık edinmektedirler. *Erbil Türkmenleri*'nin hemen hemen yüzde yüzü *Kürtçe Sorani* şivesini konuabiliyor ve *Arap* alfabesiyle yazabiliyor. *Erbilde* Türkmenlerin

sayısı daha çok olduğu zamanlarda *Kürtler*'in yüzde ellisi *Türkmençe* konuşabiliyordu. Ancak bugün *Kürtlerin* yüzde biri *Türkmençeyi* konuşabilmektedir. Bunun sebebi *Türkmenlerle* evlendiği için ya da *Türkmenlerle* içiçe yaşadıkları için *Kürtler* bu *Türk* diyalektini öğrenmişlerdir.

Artık *Erbil Türkmenlerinin* yeni nesilleri bu dili konuşmamaktadır. *Türkmenlerin* sayısının azalması ve *Türkiye Türkçesine* daha fazla özen göstermesi buna temel sebeptir. Çünkü bugün *Türkmen* okulları vardır, fakat eğitim dili *Türkiye Türkçesidir*. Bu da çocukların artık *Türkmençenin* asıl telaffuzunu unutup *Türkiye Türkçesi* şeklinde telaffuz ediyorlar. Bir yandan da dedelerimiz, annelerimiz yani yaşlı insanlarımızı kaybediyoruz. Bu şekilde *Türkmençenin* asıl şekli ortadan kalkmaktadır. Komşu çocukların yaklaşık yüzde doksan beşi *Kürttür*. *Türkmen* okullarında da *Türkmençe* eğitim görmüyor. Çocuklar sadece evde yaşlıların *Türkmençe* konuşmasını duyuyor. Televizyonda ya *Türkiye Türkçesi* konuşuluyor ya da *Kürtçe*. Yani bu dilde hiçbir şekilde ilerleme yoktur, hatta kaybolmaktadır. *Türkmençenin* yerini ya *Kürtçe* ya *Arapça* ya da *Türkçe* almaktadır.

1.8. Irak Türkmenlerinin Yerleştikleri Bölgeler

Bu gün Türkmenler *Irak*'ın kuzeyinde *Telafer*, *Musul*, *Erbil*, *Altunköprü*, *Kerkük*, *Kadir Kerem*, *Tavuk*, *Tuzhurmatu*, *Kifri*, *Karatepe*, *Hanekin* ve *Mendeli*'ye kadar devam eden coğrafi şerit üzerinde yaşamaktadır. Ayrıca *Bağdat*'ın *Kâzimiye* kısmında, daha güneyde *Kerbelâ*, *Necef* ve *Kûfe*'de *Güney Azerbaycan*'dan göçmüş *Türkler* bulunmaktadır. 1959'daki katliamdan kaçan bazı *Türkler* de güneye özellikle *Bağdat*'a yerleşmişlerdir (Özkan, 2009, s. 91-92).

1.9. Irak Türkmenlerin Ağız Haritası

Değişik tarihi olaylara sahne olan *Irak*, aralıklı zamanlarla yerleşen *Türkmenlerin* ağız özelliklerini de etkilemiştir. Bilindiği gibi *Batı Türkçesi*, *Osmanlı*

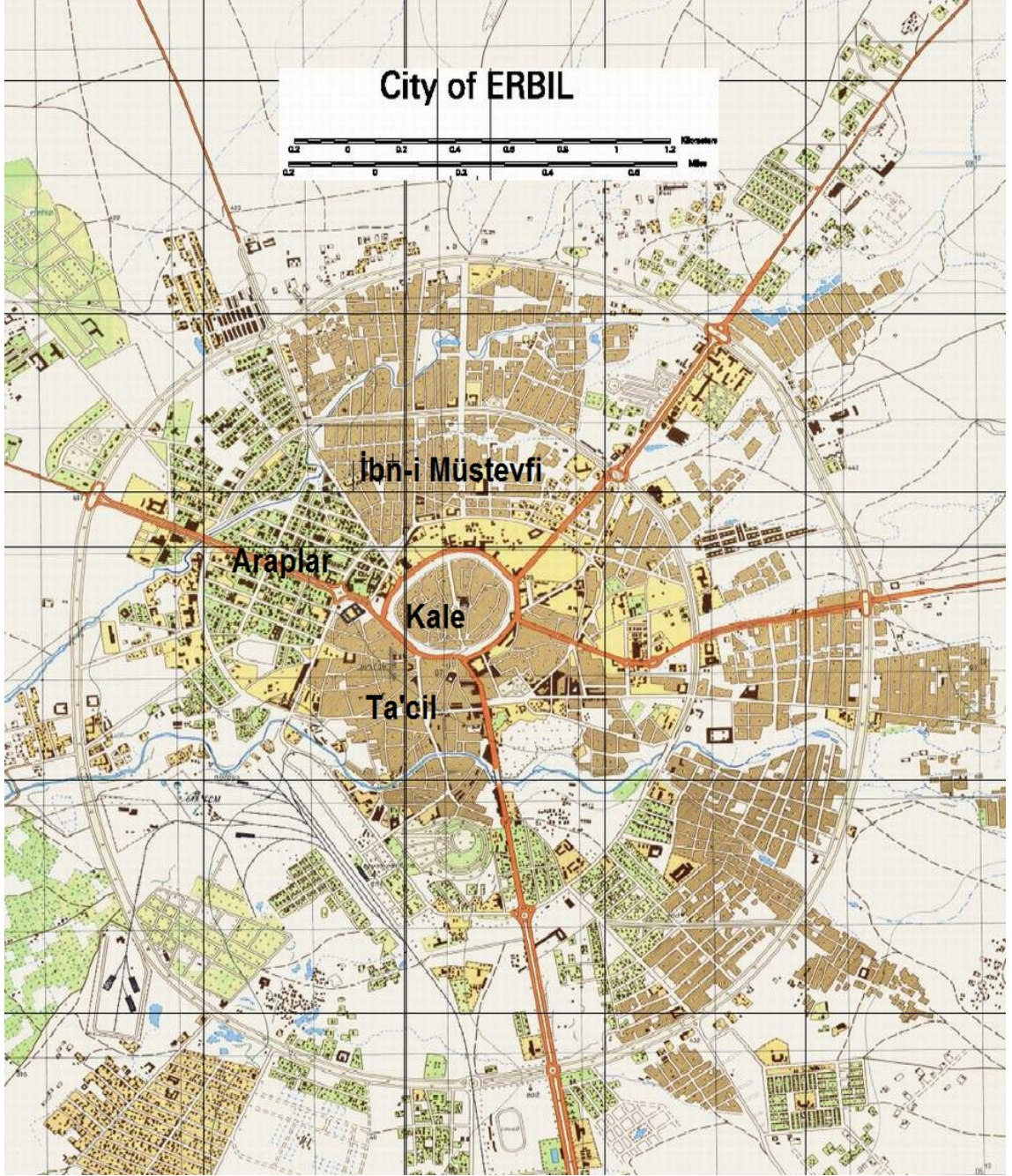
Türkçesi (Batı Oğuzca) ve Azeri Türkçesi (Doğu Oğuzca) diye ikiye ayrılır. Osmanlı ve Azeri sahaları arasındaki ayrılıklar hem konuşma dilinde, hem de yazı dilinde görülür. Ancak bu ayrılıklar esas itibariyle sadece konuşma dilinde kalmıştır (Bayatlı, 1996 , s. 329).

Irak Türkmenlerinin konuştuğu ağız, Türkçenin Azeri ağızı (Doğu Oğuzca) sahası içine girmektedir. Azeri sahası dil coğrafyası bakımından: Doğu Anadolu, Güney kafkasya, Kafkas Azerbaycanı, İran Azerbaycanı, Irak ve Suriye Türkleri bölgelerini kapsar. Irakta konuşulan Türk ağızları genel olarak aynı çizgide olmasına rağmen; Irak Türkçesinde kimi ağız ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu ayrılıklar bazen aynı il, ilçe bucak, ve bazen de bunların iki ayrı mahallesinde bile göze çarpmaktadır. Bu da değişik zamanlarda bu bölgeye göç edip yerleşen Türk boylarının ağız ayrılıklarından ileri geldiği söylenebilir (Bayatlı, 1996 , s. 329).

1.10. Erbil Merkezinde Derleme Yapılmış Yerler

Erbil şehri merkezinde Türkmenlerin daha çoğunlukla oturduğu semtlerde derleme kaydı almak üzere dört semtten derlenen dokuz ses kaydı alınmıştır. Bunlar: Araplar mahallesi, Ta^cil, İbn-i Müstevfi, Kale.

Erbil Şehrinin Derleme Haritası

(google.com.tr/search?q=city+of+erbil+map, ET: 29-01-2014)

(Bk. Erbil haritası, s. 148)

2. SES BİLGİSİ (Fonetik)

2.1. Ünlüler (Vowels)

Erbil Türkmen ağzında Türkiye Türkçesi yazı dilindeki sekiz ünlünün (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) yanında dokuz ünlü (ä, á, ë, é, ĩ, ó, ú, °i, o°) de kullanılmaktadır.

2.1.1. Yazı Dilinde Bulunmayan Ünlüler

ä ünlüsü

Bu ünlü sözcüklerin ilk hecelerinde bulunur. Açık a ünlüsü normal a'den biraz daha açık söylenir. Çene normal a ünlüsüne göre daha geniş bir durumdadır (Erdem; Kirik, 2011, s. 55).

Başta:

Alıntı Kelimelerde: *°älem+eke* "insanlar da" (9.10) <Ar. عالم + T er-ken.¹

Türkçe Kelimelerde: *ät* "et" (7.20).

Ortada:

Türkçe Kelimelerde: *härda* "nerede" (5.5) <ka+ra+da.²

Alıntı Kelimelerde: *°aräb+i-dï* "arap idi" (8.20) <Ar. عرب, *äwäl* "evvel" (1.15) <Ar. اول, *bättäniyë* "battaniye" (8.10) <Ar. بطنانية, *çüçä+sï* "sokağı" (5.5) <Far. kuçe کوچک, *ibtidä°i+de* "ilk okul" (9.5) <Ar. ابتدائي, *säbbäh* "sabah" (3.5) <Ar. صباح, (5.15, 1.70), *şät+ı* "körfezi" (8.15) <Ar. şaţ شط, *şēhalla+dä+y-dı* "şeyhallada idi" (9.10) <Ar. شيخ الله, *tewessu°+tä+dï* "genişlemektedir" (1.10) <Ar. توسع, *märcimäç* "mercimek" (7.15) <Far. مردمک .

¹ Bazı yerlerde işaret sıfatı (kitebeke "o kitap"), bazı yerlerde buradaki gibi "de" bağlacıyla Türkçeye aktarılabilir. Erbil Türkmencesinde vurgu için kullanılmaktadır.

² ne+re+de, Azerbaycan Türkçesinde *harada*, Türkmen Türkçesi *nîrede*, diğerlerinde *kayerde*'nin türevleri kullanılmıştır. +ra <+garu yön gösterme (directive) eki.

á ünlüsü

Erbil Türkmen ağzındakullanılan bu sesdaha çok a ile ı arasında ortaya çıkmış. a ünlüsüne nazaran çenenin daha dar durumundaboğumlanması sonucunda ortaya çıkan bir ünlüdür. Anlam ayırıcı olmayan á sesi, Erbil ağzında bir ara ses formundadır (Erdem; Kirik, 2011, s.53-54). Kelimenin başında, ortasında ve sonunda görülür. Umumiyetle a> e değişikliğinin veya e> a değişikliğinin bir ara merhalesidir denilebilir (Özçelik, 1997, s. 13):

Başta:

Türkçe Kelimelerde: ábı "bu" (7.15),³ áblar "bunlar" (7.25), ábırdādı "burdadır" (8.25).

Alıntı Kelimelerde: ázyēt "eziyet" (1.35) <Ar. اذية, árwád "avrat" (3.5) <Ar. عورة, áwāl "evvel" (3.15) <Ar. أول.

Ortada:

Türkçe Kelimelerde: hám̄sī "hepsi" (1.15),⁴ náǵádá "ne kadar" (1.5), oǵádá "o kadar" (1.5), yáná "tarafa" (6.25).

Alıntı Kelimelerde: bá^cız "bazı" (8.35) <Ar. بعض, hác+á "haca" (1.5) <Ar. حج, hál+ı "çözümü" (1.65) <Ar. حلّ, háh "halk" (2.10) <Ar خلق, qádár "kadar" (3.40) <Ar. قدر, qádīr "değerli" (9.5) <Ar. قدر, qálb "kalp" (2.5) <Ar. قلب, sá^cat (1.5) <Ar. ساعة.

Sonda: bıǵádá "bu kadar" (6.10), boyınbáǵá "gerdanlık" (4.5), hác+á "haca" (1.5) <Ar. حجّ, náǵádá (1.5, 8.5), mıncá "bunca" (5.20), oǵádá (1.5), wálá "vallaha" (3.10) <Ar. والله.

³ ábı <aha+bu (işte bu).

⁴ hám̄sī "hepsi", hám̄ <ET kop.

ë ünlüsü

Bu ünlü sözcüklerin ilk hecelerinde bulunur. Açık e ünlüsü normal e'den biraz daha açık söylenir. Çene normal e ünlüsüne göre daha geniş bir durumdadır (Erdem; Kirik, 2011, s. 55):

Ortada: Ekten önceki hecede bu ünlü görülmektedir.

Türkçe Kelimelerde: bilmēsīn "bilmesin" (2.10), celērdī "gelirdi" (3.45), cēldīm "geldim" (4.10), cēllīh "geliriz"(6.20), čēçīnīp "çekilmiş" (1.25), edērdīh (9.20), izērne "üzerine" (7.5), ūşçēçlīgī "yüksekliği" (1.60) <ūsçeç <ūççek <AT *ūg+çek, nēne "anne" (3.5), tōčērdīler "dökerdiler" (5.10), werērdīler "verirdiler" (3.25).

Alıntı Kelimelerde: ázyēt (1.35) <Ar اذبة, cébhē+nīn "cephenin" (8.15) <Ar. جبهة, éfēndī "efendi" (2.5) <Ar. افندي.

é ünlüsü

Erbil Türkmen ağızında sistemli olarak karşılaşılan asli bir ünlüdür. Kapalı e sesi olarak da isimlendirilir. Bölge ağızında tespit edilen örnekler eski asli şekillerin devamı yanında e> i veya i> e değişimi sonucu oluşan kapalı e ünlüleri de vardır (Erdem; Kirik, 2011, s. 55).

Başta:

Türkçe Kelimelerde: énen "ondan sonra" (1.25, 7.10).

Alıntı Kelimelerde: éger "eğer" (3.5) <Far. اكر.

Ortada:

Türkçe Kelimelerde: nēnem "annem" (5.5), téçlemeḥ "itekleme, teklemek, yuvarlamak" (1.5).

Sonda: bé "peki" (8.35), cé "gel" (7.10), ké "ki" (1.5) <Far. ك, T kim.

Alıntı Kelimelerde: *čérēč* "çeyrek" (1.5) <Far. چاريك, *šéččere* "şekere" (4.5,

3.10) < Far. شكر.

ï ünlüsü

Erbil Türkmen ağzında ı sesine nazaran boğumlanma bölgesi olarak daha önlüleşmiş ve orta damak bölgesinde boğumlanan bir ünlüdür. ı ile i arası boğumlanan bir ara sestir (Erdem; Kirik, 2011, s. 56):

Başta:

Alıntı Kelimelerde: *iḥtiyat* "ihtiyat" (8.5) <Ar. احتياط.

Ortada:

Türkçe Kelimelerde: *biz* "biz" (1.5), *çiliç* "kilit" (6.5), *tarāf* + için "tarafı için" (5.5) <Ar. طرف, *ziliḥ*+ler "zülfler" (2.30) <Far. زلف.

Alıntı Kelimelerde: *birinč*+tī "pirinçtir" (7.15) <Far. برنج, *türičmēnidī* "türkmendi" (8.35), *icirmī* "yirmi" (4.5).

Sonda:

Türkçe Kelimelerde: *birī* "biri" (1.35), *cilī* "gilleri" (6.10), *dōcī* "değil" (1.10), *eçmēcī* "ekmeği" (7.5), *iççī* "iki" (2.5), *indī* "şimdi" (1.5), *ōzī* "kendi" (1.35), *waridī* "vardı" (4.5), *yīddī* "yedi" (3.30, 7.15) <ET yiti <AT *yétti.

Alıntı Kelimelerde: *sīnī* "tepsi" (3.20) <Far. سيني.

ó ünlüsü

Erbil Türkmen ağzında sistemsiz olarak karşılaşılan bu ünlü bir orta damak ünlüsüdür. o ile ö yönünde değişmelerle ó sesinin oluştuğu görülmektedir (Erdem; Kirik, 2011, s. 57); (Özçelik, 1997, s. 15); (Ercilasun, 2002, s. 53-54).

Başta:

Türkçe Kelimelerde: *órá* "ora" (8.5), *órdán* "oradan" (3.10), *órdá* "orada" (6.20).

Ortada:

Türkçe Kelimelerde: *cózim* "gözüm" (2.20), *córsin* "görsün" (2.20), *córe* "göre" (3.25), *çópriye* "köprüye" (4.5).

ú ünlüsü

Erbil Türkmen ağzında yaygın olarak kullanılan *ú* ünlüsü bir arases formunda olup bölge ağzında sistemli görünüm arz etmez. Orta damak bölgesinde boğumlanan *ú* ünlüsü, yarı ön, yuvarlak ve dar bir ünlüdür. *u* ile *ü* değişmesi sonucunda oluşmuştur (Erdem; Kirik, 2011, s. 57); (Ercilasun, 2002, s. 53).

Başta:

Türkçe Kelimelerde: *úçirttú* "uçurdun" (2.35).

Ortada:

Türkçe Kelimelerde: *búçinmíri* "bükülmüyor" (2.5), *cún* "gün" (3.5), *dúrërdí* "dururdu" (3.40), *dúşşin* "düşsün" (5.15), *dúz* "düz" (6.25), *túriç* "türk" (1.45).

Sonda:

Türkçe Kelimelerde: *annādú* "anladın" (1.40), *cēldú* "geldin" (3.5), *cörirdú* "görürdün" (7.5), *úçirttú* "uçurdun"(2.35).

ʔi ünlüsü

Arapça kelimelerdeki hemze (ء) ünlüsüdür:

Ortada:

Alıntı Kelimelerde: *ʔaʔif+e* "taife" (1.80) <Ar. طائف.

Sonda:

Alıntı Kelimelerde: *ibtidäʔi* "ilk okul" (9.5) <Ar. ابتدائي.

o³ ünlüsü

Arapçanın etkisi görülmektedir. Hemze (ء) örneksemesidir.

Sonda:

Türkçe Kelimelerde: yo³ "yo" (1.55).

2.1.1.1. Uzun Ünlüler (Long Vowels)

Dilin seslerinin oluşturulması bir eylemdir. Aslında zaman ile eylem de doğrudan ilişkili iki kavramdır. Bu belirlemeye bağlı olarak şu söylenebilir: Nesne olmadan eylem, eylem olmadan zaman olmaz. Zaman, eylemin başladığı an ile bittiği an arasında geçen süredir. Dil seslerinin süresi de bu harekete bağlı olarak ortaya çıkar. İşte, seslerin oluşturulmaya başlandığı an ile bittiği an arasında geçen süreye, dil seslerinin boğumlanma süresi denilir. İnsan, canlılar arasında bir türdür. Farklı iklim, coğrafya, dil ve kültürlerle rağmen bu canlı türünün önemli özellikleri ortaktır. Benzer biyolojik ve anatomik özellikleri, diğer bir söyleyişle türün doğal benzerlikleri dolayısıyla, insan dilinde ortalama söz temposu diyebileceğimiz bir konuşma hızı vardır ve bütün insanlar yaklaşık olarak bu tempoyla konuşurlar. Ortalama söz temposuyla konuşurken bu tempo içinde ortalama, normal bir sürede boğumlanan ünlülere “*normal süreli ünlüler*”, normalden daha kısa sürede boğumlananlara “*kısa ünlüler*”, normalden daha uzun bir sürede boğumlananlara ise “*uzun ünlüler*” denilir. Uzun ünlüler çağdaş Türk yazı dillerinde, söyleyiş ve yazılış bakımından, tam ve oturmuş bir sistematığe sahip değildir. Kimi yazı dillerinde, konuşmada var olan uzun ünlülerin yazıda gösterilmediği, kiminde ise konuşmada kısa söylendiği halde yazıda kalıplaşmış bir yazım özelliği olarak uzun yazıldıkları görülmektedir. Örneğin Kırgız Türkçesinde: Uzun ünlüler yazıda, ünlü işaretlerinin üzerine ya bir çizgi(a), ya bir şapka(â), ya önüne iki nokta üst üste konularak(a:) ya da iki ünlü yan yana yazılarak (aa, uw, iy) gösterilmektedir. Bu yazılımların bir kısmı

gerçek anlamda uzun ünlüyü gösterirken, bir kısmı ikiz ünlüyü (diftong) karşılamaktadır (Buran, 2006, s.3).

2.1.1.1.1. Asli Uzun Ünlüler

Birdilin bilinen ilk örneklerinden beri uzun olan ünlüleridir. İlk örnek her zaman ve mutlaka doğru ve aslı şekil olmayabilir. Ancak daha önceki biçimi bilinmediği için ve daha sonra herhangi bir ses olayı ile değişmediği için, ilk örnekten itibaren uzun ünlülü olan şekillere “*birincil/ aslı uzun ünlüler*” diyoruz. Göktürk ve Uygur yazılı metinleri ile özellikle çağdaş Türk dillerinden Saha Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Halaç Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Kara-Bulak ağzında birincil uzun ünlülerin sistemli bir biçimde korunduğu bilinmektedir. Kimi Türk yazı dillerinde ise bu birincil uzun ünlüler ya geride hiçbir iz bırakmadan bütünüyle normal süreli ünlüler haline dönüşmüşler ya da yanlarındaki ünlü ve ünsüzler üzerinde ikizleşme, ünlü genişlemesi, türeme ve tonlulaşma gibi çeşitli etkiler bırakarak kaybolmuşlardır (Buran, 2006, s.3).

Birincil uzun ünlü olarak Ana Türkçede ilk hecede var olduğu düşünülen uzun ünlülerin günümüzde sistematik ve düzenli olarak yaşadığı lehçe, Oğuz grubu lehçelerinden Türkmen Türkçesidir. Uzun ünlüleri Irak'taki bütün ağızlarında, kabil Avşar ağzında, Afganistan Türkmen ağzında, Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızlarında da tespit edilebilir (Erdem; Kirik, 2011, s. 59).

Erbil Türkmen ağzında Türkçe kelimeler bakımından asli uzunluklarını (birincil uzun ünlüleri) koruyan kelimelerin örnekleri:

Başta:

ā: ād "ad" (8.5) <AT *āt, āltun "altın" (2.25, 3.30) <ET āltun, āć "acıkmak" (4.5) <OT āç-, āş "yemek" (6.25) <AT *āş, āy "ay" (3.20) <ET āy <AT *hāy.

ō: ol "ol" (2.5) <AT *ōl-, ōn "on" (8.40) <AT *ōn.

ē: ēnnī "geniş" (1.45) <AT *ēn.

ī: čīġ "çiğ yaprak" (7.5) <AT *yīġ, īčī "iç" (1.10), īl "yıl" (1.15, 4.5), īş "iş güç" (1.70, 9.10, 6.10) <AT *īş.

ō: ōzī "kendi" (1.35) <AT *ōzi.

ū: ūz "surat" (2.10, 7.10) <AT *yūz, ūşçēç "yüksek" (1.60) <AT <ūşçēç <ūççek <AT *ūg+çek (Tekin, 1994, s. 51).

Ortada:

ā: apārsın "götürsün" (1.30, 3.10, 6.15, 7.5, 8.15) <al-ıp bār-sun, bāş "kafa" (3.40, 8.10) <ET bāş, dāġ "dağ" (1.55) <ET tāġ, dām "duvar, çatı" (1.80) <ET tām, dāyze "teyze" (6.10) <AT *tāy+ OT ece, dātli "lezzetli" (7.20) <OT tāt+lı(ġ), elyālīġ "kumaş mendil" (3.40) <OT el+ (yālġa-: yalamak), kāl- "kalmak" (4.5) <OT kāl, kāwın "kavun" (7.5) <OT kāġūn, E. Kıp., kāwırma "kavurma" (7.20), kāwun, kāyın "dünür" (4.5, 3.25) < ET kāyın <kādın, kočāsı "dedesi" (3.10), oġlān "oğlan" (3.15), sārı "sarı" (1.40) <ET sārīġ, sāwıġ "soğuk" (8.40) <AT *sōġuġ, sefer+ tās+ı (9.20) <OT tās, wār "mevcut" (2.5) <ET bār, yārı "yarım, parça" (1.50) <ET yār-, yāş "ömür" (1.50) <ET yāş, yān "birşeyin ön, arka, yan bölümü" (4.5) <ET yān, yārın "sabah" (6.10) <AT *yārın, yāt- "yatmak" (8.35) <AT *yāt-, yāz "ilkbahar" (6.5) <AT *yāz.

ī: bī "bu" (1.5, 1.25, 2.10, 3.10, 3.45, 5.5, 5.10, 6.20, 7.10, 7.20, 8.5, 8.20, 9.10) <AT *bū, kīşta "kış" (7.10), kīz "kız" (3.15) <AT *kīz, yīddī "yedi" (3.30, 7.15) <ET yiti <AT *yétti.

ō: bōş "boş" (7.25) <AT *bōş, sōr- "sormak, sual" (3.10) <AT *sōr(a)-, čōh "çok" (8.5) <AT *čōk yōh "yok" (1.75, 4.5) <OT yō-k <ET yōk, yōl "yol" (1.5, 5.20) <ET yōl.

ē: bēṣ "beş" (9.10, 6.10) <ET bēṣ <AT *bēṣ, bēc "beg, bey" (2.15) <AT *bēg, cēce "gece" (8.25) <ET kēç, cēttim "gittim" (1.5, 2.10, 3.15, 4.5, 6.5, 8.15, 9.10) <AT *ké:t, dēdī "söyledi" (1.70) <ET tē- <tī-, nēçe "kaç" (1.20) <AT *nēçe, wēr- "ver-" (2.35, 3.5) <AT *bēr-, yēlpizeyden "yelpazeyle" (7.5) <T *yēl* + Far. pize + T yden <OT yēl <ET yīl, yērrı "yürüyor" (9.15) <AT *yōrı-, yērimiz "yerimiz" "yerimiz" (6.5) OT yér, yētmış "yetmiş" (9.10) <AT yētmış.

ō: cōç "mavi" (1.40) <AT *kōk, cūn "gün" (7.15, 1.10, 8.40) <ET kūn, dōrd "dört" (3.10) <AT *tōrt.

2.1.1.1.2. Alıntı Kelimelerdeki Uzun Ünlüler

Çok sayıda alıntı kelimelerdeki asli uzunluğun korunabildiği görülmektedir (Özçelik, 1997, s. 16):

Başta:

ā: °āmferim "aferin" (1.15) <Far. آفرین , °ālim "bilgin" (1.25) <Ar. عالم , °ālem "insanlar, topluluk" (1.25) <Ar. عالم.

Ortada:

ā: *bāğ*+ısen "bağışın" (2.35) <Far. باغ , beyāz "beyaz" (1.45) <Ar. بياض , *bir*°āz+ı "bazı" (1.25) <Ar. بعض , *ķārpīz* "karpuz" (7.5) < Far. خاربوز , *ćāmi*°c "cami" (1.70) <Ar. جامع , *ćiwāb* "yanıt" (2.35) <Ar. جواب , *dāl* "alfabe harfi" (2.15) <Ar. دال , *dān*°k "tane" (7.20) <Far. دانه , *dirāset* "öğrenim" (1.30) <Ar. دراسة , *fa*°āliyāt "etkinlik" (8.25) <Ar. فعاليات , *gārāc* "garaj" (5.10) <Fr. garage , *gúnāh* "günah" (6.15) <Far. كناه , *ħarāp* "kötü" (1.75) <Ar. خراب , *iķtişād* "ekonomi" (1.75) <Ar. اقتصاد , *ilāhi* "ilahi" (1.30) <Ar. الإلهي , *işārāt* "işaretler" (7.10) <Ar. اشارات , *inād* "inat" (3.5) <Ar. عناد , *kāmil* "bütün" (1.15) <Ar. كامل , *ķánā*°át "görüş" (1.30) <Ar. قناعة , *kerwān* "sefer, kez" (1.60) <Far. كاريان , *ķiyāmet* "ahiret" (1.50) <Ar. قيامة , *ma*°nā "anlam" (7.20) <Ar. معنى , *nāciħ* "başarılı" (6.10) <Ar. ناجح , *namāz* (1.70) <Far. نماز ,

sē ṭāḳ "üç çemberli" (5.10) <Far. طاق + Ar. سى, talāḳ "talakı salise" (5.15) <Ar. طلاق, tá°ālā "yüce" (1.50) <Ar. تعالى, te°ārif "tanışma" (1.35) <Ar. تعارف, wāḳı° "gerçek" (1.80) <Ar. واقع, wācīb "vacip" (1.35) <Ar. واجب, werān "virane" (2.35) <Far. ویرانه, wēlḥāşīl "velhasıl" (3.10) <Ar. والحاصل, yār "sevgili" (2.15) <Far. یار.

ī: ḳadīm "eski" (7.5, 9.10) <Ar. قديم.

Sonda:

ā: ḥātā "kadar" (7.10) <Ar. حتى, tá°ālā "yüce" (1.50) <Ar. تعالى.

2.1.1.1.3. Ses Olayları Sonucunda Meydana Gelen İkincil Uzun Ünlüler

"İkincil uzun ünlüler, dillerin bilinen ilk örnekleri itibariyle uzun olmadıkları halde, daha sonraki dönemlerde ünsüz düşmesi, ünsüz erimesi, ünlü birleşmesi ve hece kaynaşması gibi sebeplerle uzamış olan ünlülerdir. Bu ünlüler çoğunlukla ses kayıplarına bağlı olarak ortaya çıkarlar. Bir söz içerisinde, genellikle değişik ve açıklanabilir nedenlerle, kimi sesler kaybolurken, yiten, yok olan sesin veya seslerin boğumlanma süresini geride kalan ünlülerden biri üzerine alır ve böylece diğer ünlülerden daha uzun bir boğumlanma süresine sahip olur" (Buran, 2006, s.3). Erbil Türkmen ağzında bu değişiklikler görülür:

2.1.1.1.3.1. Ünsüz Düşmesinden Meydana Gelen Uzun Ünlüler

Erbil Türkmen ağzında ünsüz düşmesi sonucu oluşan uzun ünlüler vardır. Ünsüzler düşerken önlerindeki ünlüyü genelde uzatırlar. Yok olmaya ya da ünlüleşmeye doğru giden ünsüzün kaybettiklerini, genellikle yanındaki diğer bir ünlü üzerine alır. Böylece yok olmaya doğru giden sesin de bıraktığı mirasla güçlenen ünlü daha belirgin ve boğumlanma süresi daha uzun güçlü bir ses haline gelir (Erdem; Kirik, 2011, s. 64). Bu ünlüler *h, g, l, n, r, y* ünsüzlerinin düşmesi sonucu ortaya çıkan ikincil uzun ünlülerdir (Özçelik, 1997, s. 16):

h: Alıntı Kelimelerde: kärebe "elektrik" (6.10) <Ar. كهرباء.

g: Türkçe Kelimelerde: *kañşārı* "karşı" (1.85) <kā+an+ça+garu.

l: Türkçe Kelimelerde: *dēci* "değil" (3.10) <decio <değil, *dōci* "değil" (1.55), *kāhın* "kalkın" (1.70), *kāhtım* "kalktım" (3.5, 6.15).

n: Türkçe Kelimelerde: *āldu* "aldın" (1.65) <al-dı+ø <al-dı+n, *annādū* "anladın mı" (1.40),⁵ *bılārı* "bunları" (7.10), *içmesēydu* "içmeseydin" (3.15), *ōcinde* "önünde" (6.25) <oc+in+de <ōög+ün+de <ōng+ün+de, *ōzlēriçī* "özleri için" (3.35), *sōra* "sonra" (1.65, 6.30), *ūzūden* "yüzünle" (2.10) <ūz+üø+le.

r: Türkçe Kelimelerde: *kızdī* "kızdır" (2.25), *karādı* "karadır" (1.40), *nēdī* "nedir" (1.30, 5.20, 7.20), *ōdı* "odur" (6.25) <o+dıø, *yārsinnāndı* "yarısındandır" (1.50), *yāşındādı* "yaşındadır" (1.50) <yaş+ın+da+dıø.

Alıntı Kelimelerde: *adam+dī* "adamdır" (2.25) <Ar. آدم <dıø, *kerwān+dī* "sefer, kez" (1.60) <Far. کاريان, *perē+dı* "paradır" (2.25) <Far. پاره, *tewessu⁺tā+dī* "genişlemektedir" (1.10) <Ar. توسع.

y: Türkçe Kelimelerde: *ālim* "alayım" (3.15) <āl+ayın+ø,⁶ *bāhisen* "bakıyorsun" (1.45), *belēydī* "böyleydi" (1.35), *ī+fir+dī* "daha iyidir" (8.45) < T iyi + Far. تیر+T dır, *işlēwin* "işleyin" (1.70), *hārdandı* "nerdendir" (1.30) <ka+ra+dan.

Alıntı Kelimelerde: *çēf+imiz* "keyfimiz" (6.15) <Ar. كيف, *çerēç* "çeyrek" (1.5) <Far. چاريك.

2.1.1.1.3.2. Hece Kaynaşmasından Meydana Gelen Uzun Ünlüler

Hece kaynaşmasına bağlı olarak oluşan ikincil uzun ünlüler, genellikle iki ya da üç hecenin kaynaşması sonucunda oluşurlar. Ünlü, ünsüz ve hece olarak farklı nitelikte ve farklı sayıda seslerin ve hecelerin boğumlanma sürelerinin birleşmesinden oluştukları için bu seslerin uzunlukları standart değildir (Buran, 2006,

⁵ Kürtçe'nin tesiriyle vurgu yaparak soru sorulmaktadır. Türkiye'nin Güney bölgesinde deböyledir. Diyarbakır'da: *anladın* "anladın mı?" şeklindedir.

⁶ 1. Teklik kişi emir-istek eki -ım<-ayın. 2. Teklik kişi *fiçr+elēwin* "düşünün" (1.50), Kıpçak gibi (-Agu) eyle-gü+in> eylewin.

s. 3). Bu ünlüler şimdiki zaman ekinde de görülür (Özçelik, 1997, s. 17); (Ercilasun, 2002, s. 56):

Başta: Ī+*tī*+dī "daha iyidir" (8.45) <T iyi +Far. "daha" تر+T dır, ātısán "atıyorsun" (7.25), ēdirī "ediyor" (1.10), ōllı "oluyor" (1.35).

Ortada: bāhisen "bakıyorsun" (1.15), cēllī "geliyor" (7.25), cōrīsen "görüyorsun" (1.5), čēčirdī "çekiyordu" (8.40).

Sonda: bırkıldırī "parlıyor" (1.20), ēdirī "ediyor" (1.10), dirī "diyor" (1.35), wērrī "veriyor" (2.35), kānşārı "karşı" (1.85) <kā+an+ça+ğaru,.

2.1.1.1.3.3. Ünlü Karşılaşmasından Doğan Uzun Ünlüler

Ünlü ile biten bir kelimedenden sonra i- fiili ve (ile) edatı gelince veya iki kelimenin birleşmesinde ünlü birleşmesi sonucunda bazen uzun ünlü ortaya çıkar (Ercilasun, 2002, s. 57); (Erdem; Kirik, 2011, s. 64)

Ortada:

Türkçe Kelime ve Türkçe Eklerinde: *hısm+īdī*ler "hısmı idiler" (3.5) <Ar. + خصم + i-di, *kādir+īdī* "kadirli idi" (9.5) <Ar. قدر + T +II+i-di, *kızīdī* "kızı idi" (3.5), *neceyīdī* "neceyi idi = nasıldı" (1.15), *takat+īdīm* "takatlı idim" (6.20) <Ar. طاقة + T +II+i-di, *nēynīsīz* "ne eyliyorsunuz" (1.70).

2.1.1.1.3.4. Vurgu ve Tonlamadan Meydana Gelen Uzun Ünlüler

Vurgu nedeniyle ünlü uzaması çok görülmekle beraber, ünlemlerde de görüldüğünü söyleyebiliriz (Özçelik, 1997, s. 17); (Ercilasun, 2002, s. 57).

Başta:

Türkçe Kelimelerde: āltmış (1.5), ālırdı (1.30), ātısán "atıyorsun" (7.25), āyırd (1.40), ēlinī "elini" (3.25), ēlmīze "elimize" (6.5), olāşmak "ulaşmak" (8.15), sewārmışlar "severmişler" (2.5, 3.30), ē "ünlem~sonra" (1.20, 3.30, 6.25, 7.15), Ī "ünlem" (1.85). (9.10).

Alıntı Kelimelerde: *ērbīl*'de (1.40, 4.10).

Ortada:

Türkçe Kelimelerde: *bāba* (3.10), *bāhtım* "baktım" (3.5), *bāhisen* "bakıyorsun" (1.15), *bāyılırdıh* "bayılırdık" (6.10), *ĉēĉilmīṣ* "çekilmiş" (2.30), *mēnim* "benim" (1.30), *sāĉı* "baştaki saç" (1.40), *tānırdım* (3.5).

Alıntı Kelimelerde: *ķābr+ıstānā* "mezarlık" (5.20) <Ar. قبر +Far. استان .

Sonda:

Türkçe Kelimeler ve Türkçe Eklerinde: *adāhlı* "nişanlı" (3.20), *āwwāl* "ilk~önceden" (7.5) <Ar. اول, *cedēnī* "gideni" (2.20), *dawāri* "atı" (5.10), *deyzāsī* "teyzesi" (3.5), *diyāğın* "diyelim" (1.40), *ēnnī* "geniş" (1.45), *hī* "ne" (1.30), *hoṣ+idī* "hoştu" (6.10) <Far. خوش, *izērnē* "üzerine" (7.5), *ķapānıp* "kapanmış" (1.20), *ķōzidī* "cevizdi" (7.10) <Far. گوز, *mawzu+ākānı* "mevzu" (1.15) <Ar. موضوع + T ér-ken+i, *olānın* (1.80), *olmīrdī* "olmıyordu" (6.5), *olṣāydı* (1.30), *ṣulārdıh* "sulardık" (7.5), *tohīm* "tohum" (3.30) <Far. توخم, *tóprāğı* "toprağı" (6.15), *uṣāğı* "çocuğu" (3.5), *üzimidī* "üzümdü" (7.10), *wırārdı* "vururdu" (6.25), *yarāsınnan* "yarasından" (2.25), *yellēnīrdīh* "yellenirdik" (7.5).

2.1.2. Ünlü Uyumu (Vowel Harmony)

Ünlü uyumu bir kelimedeki ünlülerin önlük-artlık ve düzlük-yuvarlaklık bakımından birbirine benzeşmesi olayıdır. Türkçenin belirgin ses özelliklerinden biri olarak sayabileceğimiz ünlü uyumları, hem köklerde hem de köklere getirilen eklerde tespit edilen önemli bir ses benzeşmesidir (Erdem, Kirik, 2011, s. 66). Erbil Türkmen ağzında ise düzlük-yuvarlaklık uyumu yarım kalmıştır. Bir başka deyişle Türkçe ve alıntı kelimelerde uyumun hakimiyeti görüldüğü halde tonlama, vurgu veya gelenekten dolayı uyumsuzlukların ortaya çıktığı görülür (Özçelik, 1997, s. 18):

āčuḥ "açık" (2.20), cörİpsen "görmüşsün" (1.55), cörsen "görürsün" (7.15), cörërdú "görürdün" (6.25), çóprİde "köprüde" (4.5), doldırırđı "doldururdu" (5.10), oldığına "olduğuna" (1.5), ölıllar "oluyorlar" (2.5), özİne "özüne" (3.30), öpsİN "öpsün" (3.25), tutİN "tutun" (6.5), warārdú "varırdın" (5.5), yellēnİrdİḥ "yellenirdik" (7.5), yuḥıdán "uykudan" (3.5).

Eski Anadolu Türkçesinde veya Türkçe yazı dilinde uyuma girmemiş olan kelimelerin Erbil Türkmen ağzında ise düzlük-yuvarlaklık uyumuna girdikleri görülür (Özçelik, 1997, s. 18):

ķāwın "kavun" (7.5), ķārpız "karpuz" (7.5) <Far. خاربوز, ķāwırma "kavurma" (7.20), ṫāwıḥtı "tavuktur" (7.15).

Bu kelimeler yanında āčuḥ "açık" (2.20) <ET açık, āltun (3.15) <ET altun, bıčuḥ "buçuk" (6.10) <OT bıçuk, kiçik "küçük" (6.5) <ET kiçig, (1.10), kelimeleri ünlüleri bakımından Eski Türkçedeki şekillerini korumuşlar (Özçelik, 1997, s. 18).

Şunu da söylemek gerekir ki Erbil Türkmen ağzında düzleşme eğilimi son derece yaygındır. Bu konuyu "Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması" başlıkları altında ayrıntı olarak örnekleriyle işlenecek (Özçelik, 1997, s. 18).

Birliktelik edatı "ile" eklediği zaman uyuma girer (Özçelik, 1997, s. 19): birbirlerİnen "birbirleriyle" (7.15), kerwen+nen "kervanla~seferle" (1.15) <Far. كاربان, nēnemnen "annemle" (5.10), mennen "benle" (6.5).

2.1.2.1. Önlük-Artlık Uyumu

Önlük-artlık uyumu Türkçenin ilk yazılı metinlerinden bu yana her devirde sağlam bir yapı arz eder (Erdem; Kirik, 2011, s.66). Erbil Türkmen ağzında önlük-artlık uyumu ve bu uyumu bozan örnekler bir arada görülebilmektedir. Bu bakımdan önlük-artlık uyumunun tam sağlam olduğu söylenemez. Ancak yine de uyumsuzluğa göre daha ağır bastığını söylenebilir (Özçelik, 1997, s. 19-20).

Artlık Uyumuna Giren: arħadaş "arkadaş" (2.5), ħardaş "kardeş" (2.5).

2.1.2.2. Alıntı Kelimelerde Önlük-Artlık Uyumu

Erbil Türkmen ağızında başta Arapça ve Farsça olmak üzere başka dillerden de kelimelerin girdiği tespit edilebilir. Bu kelimelerin büyük bir kısmı bölge ağızında önlük-artlık yumuna girmiştir. Bu benzeşmeler ilerleyici, gerileyici ve ilerleyici ve gerileyici benzeşmeler olarak oluşmuştur (Erdem; Kirik, 2011, s. 66-67). Bu kelimelerden bazıları oldukları gibi değişmeden dilimize girmiş (Özçelik, 1997, s. 20).

2.1.2.2.1. Gerileyici Benzeşme yoluyla

Burada uyumu takip edebilmek için Arapçasının çeviri yazısı da verildi:

Artlık Uyumu: *masāhā*+sı "ölçümü" (1.10) <Ar. *mesāha* مساحة, *mawzu*+ākānı "konuyu" (1.15) <Ar. *mewzū* موضوع, *āşşa* "yatsı" (1.70) <Ar. *işā* عشاء, *ıwāb*+ını "cevabını" (2.35) <Ar. *cewāb* جواب, *ċahaz* "çeyiz" (3.20) <Ar. *cihāz* جهاز, *báyaz* "beyaz" (8.30) <Ar. *beyāz* بياض, *ħıċumat* (1.10) <Ar. *ħükümet* حكومة, *kabab* "kebab" (5.5) <Ar. *kebāb* كباب, *maħāh*+ı "miadi"(1.80) <Ar. *mi*+ād ميعاد.

Önlük Uyumu: *weye* "doğrudur" (1.15) <Kürt. *wāye* وایه, *tensik* "uyum" (1.15) <Ar. *tansik* تنسيق, *eynen* "aynı" (1.35) <Ar. *aynen* عيناً, *te*+bīr "anlam" (1.35) <Ar. *ta*+bīr تعبیر, *eciz* "küsmek" (2.5) <Ar. *aciz* عاجز, *heber* "haber" (3.10) <Ar. *haber* خیر, *hefle* "düğün" (3.25) <Ar. *ħafle* حفلة, *feħķiri*+dih "fakirdik" (4.5) <Ar. *faķir* فقير, *iççi*+*dene*+yden "iki kişiyle" (6.5, 1.45) <Far. *dāne* دانه, *pere* "para" (3.25) <Far. *pāre* پاره.

2.1.2.2.2. İlerleyici Benzeşme Yoluyla

Artlık Uyumu: **árwád** "kadın" (3.5) <Ar. ^{awret} عورة, **čuku** "çünkü" (1.30) <Far. ^{čün} +kī چونکه, **ḥāwīṣ+a** "avluya" (7.10) <Ar. ^{hawṣ} حوش, **ḥıkumat** (1.10) <Ar. **ḥükümet** حكومة, **ımra+ya** "umre" (1.20) <Ar. ^{umre} عمرة, **kābir+á** "mezara" (2.20) <Ar. **ḳabr** قبر, **mıgırıp** "akşam" (1.70, 9.20) <Ar. ^{mağrib} مغرب.

Önlük Uyumu: **diner** "para birimi" (4.5) <Ar. ^{dinār} دينار, **eşye** "eşya" (9.10) <Ar. ^{eşyā} اشياء.

2.1.2.2.3. İlerleyici-Gerileyici Benzeşme Yoluyla

Bu benzeşme orta hecedeki ünlünün diğer iki ünlüye benzemesi veya onları kendisine benzetmesi şeklinde görülmektedir (Özçelik, 1997, s. 21); (Ercilasun, 2002, s. 67-68):

Artlık Uyumu: **ḳābrıstán** "mezarlık" (5.15) <Ar. **ḳabr** +Far. ^{istān} قبرستان, **gurfā+ydı** "odaydı" (6.5) <Ar. ^{gurfē} غرفة.

Önlük Uyumu: **merḥemet** "merhamet" (2.5) <Ar. ^{merḥamet} مرحمة, **meselen** (1.5) <Ar. ^{mişālen} ميثالاً, **peğember** "peygamber"(2.15) <Far. ^{peyām-ber} پیغامبر, **telleće** "buzdolabı" (6.10) <Ar. ^{şellāce} ثلاجة, **teyere** "uçak" (6.25) <Ar. **ṭeyyāre** طيارة, **seyere** "araba" (9.10) <Ar. ^{seyyāre} سيارة.

2.1.2.2.4. Önlük-Artlık Uyumunun Yarım Kalması

Önlük-artlık uyumunun bozulmasında Erbil Türkmen ağzında y sesinin etkisi büyüktür. y fonemi, genel dilde, belli kurallara göre kendisinden önceki a, e seslerini ı, i seslerine çevirir. Özellikle şimdiki zaman ekinde görülen, en önemli sebebin y fonemi olduğu söylenebilir (Erdem; Kirik, 2011, s.68-69).

2.1.2.3. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Diğer bir adı dudak benzeşmesi olan küçük ünlü uyumu, yalın ya da ekler ile genişletilmiş kelimelerde, ünlülerin düzlük-yuvarlaklık bakımından ilk hece

ünlüsüne göre ayarlanması olayıdır. Yani bir kelimenin ilk hecesinde düz ünlü varsa sonraki hecelerde de düz, yuvarlak ünlü varsa sonraki hecelerde dar-yuvarlak veya düz-geniş ünlülerin kullanılması şeklinde ifade edilebilir. Düzlük-yuvarlaklık uyumu, Orta Osmanlıca döneminin sonlarında ortaya çıkmış ve Tüekiye Türkçesi döneminde yerleşmiştir (Erdem; Kirik, 2011, s.71). Erbil Türkmen ağzında düzleşme eğilimi yaygın olduğundan düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu hakimdir. Bu nedenle "Ünlü Uyumunun Bozulması" başlığı altında Düzlük-Yuvarlaklık uyumunun bozulduğu örnekler verilecek (Özçelik, 1997, s. 22); (Krş. Ercilasun, 2002, s. 77).

2.1.3. Ünlü Uyumunun Bozulması

2.1.3.1. Önlük-Arthk Uyumunun Bozulması

2.1.3.1.1. Alıntı Kelimelerde

Alıntı kelimelerde uyuma girme eğilimi yanında bir kısmında da uyumun bozulduğu görülür (Özçelik, 1997, s. 22):

°aqlıyyen "düşünerek" (1.25) <Ar.°aqlıyyen عقلياً, diwar (2.30) <Far. dīwār دیوار, ihtiyar "yaşlı" (2.10, 5.20) <Ar.ihtiyār اختيار, kärebe "elektrik" (6.10) <Ar. kehrebā كهرباء, *konkirit*+idī "beton idi" (1.5) <İng. concrete, kimyawi "kimyasal" (1.30) <Ar. kimyāwi كيميائي, *qadīm* (7.5) <Ar. *qadīm* قديم, *qiyāmet*+i "ahireti" (1.50) <Ar. *qiyāmet* قيامة, *muşid*+im "rehberim" (2.15) <Ar. muşid مرشد, *tāmirat*+a "onarım" (1.10) <Ar. tāmirat تعميرات, *tewessuāt* "genişletmek" (1.10) <Ar. *tewessuāt* توسعات, °umer "ömer" (1.70) <Ar. °umer عمر, *menqala* "mangal" (7.10) <Ar. *minqale* منقلة, *wezi* "durum" (1.85) <Ar. *wazi* وضع.

2.1.3.1.2. Birleşik Kelimelerde

fiçr+elēwīn "düşünün" (1.50) <Ar. *fikr* فكر, *maālesef* "maalesef" (1.60) <Ar. *maālesef* مع الاسف, *nēynisiz* "ne eyliyorsunuz" (1.70), *ómerēn*+çin "ömeren

için" (1.55) <Ar. umerān عمران, selamu^ceyleykum (2.10) <Ar. سلام عليكم (Özçelik, 1997, s. 22).

2.1.3.1.3. İsim İşletme Eklerinde

Önlük-artlık uyumunun bozulması en çok eklerde görülür. Bu uyumsuzluklar bir bakıma Erbil Türkmen ağzının karakteristik ses özelliklerini gösterdiği için uyumu bozan ekler ve örnekler şöyledir (Özçelik, 1997, s. 22-23):

2.1.3.1.3.1. Hal Eklerinde

Hal eklerinin kelimeler üzerine geldiğinde önlük-artlık uyumunun bozulduğu görülür (Özçelik, 1997, s. 23):

İlgi Ekinde:

Türkçe Kelimelerde: ēlīn "elin" (3.40).

Alıntı Kelimelerde: *beşer*+in "insanın" (1.45) <Ar. بشر, *meççe*+nin "mekkenin" (1.5) <Ar. مكة.

Yükleme Ekinde: birbirnī "birbirini" (2.5).

Yönelme Ekinde: bīlāsīne "ona" (1.15), çópriye "köprüye" (4.5), ēlmīze "elimize" (6.5), istīne "üstüne" (1.25).

Bulunma Ekinde: *kalb*+ū+de "kalbinde" (2.5) <Ar. قلب, *sefer*+in+de (1.20) <Ar. وقت, *waht*+in+de (1.35) <Ar. وقت.

Ayrılma Ekinde: bīlēsīnnen "ondan" (7.20), içīndīden "ikindiden" (7.5), mīnnen "bundan" (1.15), ūzwīzden "yüzünüzden" (7.10).

2.1.3.1.3.2. İyelik Eklerinde

Türkçe Kelimelerde: bīrsī "birisi" (1.40), cētīm "gittim" (1.5), cūlsīn "gülsün" (2.10), dēdī (2.5), ettiler "ettiler" (3.25), istī "üstü" (1.20), özmīz "kendimiz" (5.10), ōzī (2.15), üçī (3.30), werdīm "verdim" (4.5), yewmīz "evimiz" (6.5).

Alıntı Kelimelerde: *şey*+i "şeyi" (1.35) <Ar. شيء, *tensik*+ı (1.15) <Ar. تنسيق, *zillif*ler "zülfler" (2.30) <Far. زلف (Özçelik, 1997, s. 23).

2.1.3.1.3.3. Birliktelik Ekinde

iççimizden "ikimizle" (6.10), *kāyınbabam*nen "kayınbabamla" (4.5) (Özçelik, 1997, s. 23).

2.1.3.1.4. Fiil Çekim Eklerinde

2.1.3.1.4.1. Şimdiki Zaman Ekinde

Bu çekimde önlük sıradan kelimelerde uyumsuzluk görülür (Özçelik, 1997, s. 24):

bāhisen "bakıyorsun" (1.15), *cedīri* "gidiyor" (1.25), *cōrişen* "görüyorsun" (1.5), *dirī* "diyor" (2.5), *ēdirī* "ediyor" (1.10), *wērrī* "veriyor" (2.35).

2.1.3.1.4.2. Geniş Zaman Ekinde

bilmesen "bilmezsın" (1.10), *cedērdih* "giderdik" (1.20), *cōrirdū* "görürdün" (7.10), *sewārmışlar* "severmişler" (2.5), *werirdi* "verirdi" (5.10).

2.1.3.1.4.3. Görülen Geçmiş Zaman Çekiminde

ced'in "gidin" (6.5), *cētīm* "gittim" (1.10), *cēldih* "geldik" (5.15), *cētih* "gittik" (1.20), *dēdi* "dedi" (3.5), *ettim* "ettim" (3.10). *selēştiler* "söyleştiler" (3.5) (Özçelik, 1997, s. 24).

2.1.3.1.4.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekiminde

cētmışem "gitmişim" (1.20), *cōrmiyipsen* "görmemişsin" (1.15), *etmiştiler* (5.5), *warimış* "varmış" (1.15), *wermiş* "vermiş" (2.25) (Özçelik, 1997, s. 24).

2.1.3.1.4.5. Emir Çekiminde

bilsinler "bilsinler" (1.25), cülsin "gülsün" (2.10), diyağın "diyelim"(1.5), elēwın "eyleyin" (1.75), içsın "içsin" (1.30), işlēwın "işleyin" (1.70), öpsin "öpsün" (3.25) (Özçelik, 1997, s. 24).⁷

2.1.3.1.5. Yapım Eklerinde

2.1.3.1.5.1. İsimden İsim Yapım Eklerinde

+lı: üzli "yüzlü" (1.50).

+lı (h/ğ): Bu ek ön sıradan ünlülerde de art düz ünlü olarak kullanılır . Çoğu zaman ekten sonra ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde h> g değişikliği olur:

düzlığa "düzlüğe" (1.5), illih "yıllık" (1.45) (Özçelik, 1997, s. 25).

2.1.3.1.5.2. Fiilden İsim Yapım Eklerinde

Bu eklerin genellikle ön sıradan kelimelere getirildiği görülür (Özçelik, 1997, s. 25):

-en: bitennen "bitenden" (3.30), ohiyenler "okuyanlar" (1.30).

-dığı: celdiğinen "geldiğinde" (3.40), dediğiden "dediğinde" (1.65).

-miş: wermiş "vermiş" (2.25).

-dık: töçtihləri "döktükleri" (3.40).

2.1.3.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması

Asli düz-dar şekillerin devamı, yanında, dudak ünsüzlerinin yanında yuvarlaklaşan ünlüler Erbil Türkmen ağzında düz ve dar ünlülere dönüşmüştür.

Ancak çok az kelimedede düzlük yuvarlaklık uyumuna aykırı olarak bu yuvarlak ünlüler devam etmektedir (Erdem; Kirik, 2011, s.72-74).

⁷ Erbil ağzında emir çekimi: Teklik 1. Bil- im(ëyim), 2. Bil- ø (-ginen), 3. Bil -sın. Çokluk 1. Bil- aḥ (-ağın), 2. Bil -in(wın), 3. Bil -sın+ler. Kars Azerileri ve Terekemeleri ağzında kullanılan ikinci teklik şahıs emir eki (Ercilasun, 2002, 140-141): bāḥkinen "bak" (1.60), ḳāldırgınán "kaldır" (8.20).

2.1.3.2.1. Kök ve Gövdelerde

Birinci hecedeki yuvarlak ünlüden sonraki ünlü düzleşerek uyumu bozar (Özçelik, 1997, s. 26):

Ön: burğıl "bulgur" (7.15), doldırırđıđ "doldururduk" (5.10), gınorđa "gün ortası" (1.70, 9.5), kıurılar "kurulur" (2.20), kıoydılar "koydular" (5.20), olduğına "olduğuna" (1.5), olır "olur" (1.5), olırđıđ "olurduk" (6.10), ölıllar "olurlar" (2.5), otırdılar "oturdular" (3.5), otrārdılar "otururdular" (7.10), sussız "susuz" (4.5).

Ön ve art: cörmıştım "görmüşüm" (3.15), çöpriye "köprüye" (4.5), çúsip "küsmüş" (2.10), düzlığa "düzlüğe" (1.5), otırabılmėđim "oturamadım" (4.5), üzimidī "üzümdü" (7.10).

Asli şekillerin korumasıyla uyumun bozulduğu görülür:

Türkçe Kelimelerde: āltunlar (2.25), āltun (3.15), bıčuđa "buçuğa" (6.5), çıkurđı "çukurdu" (1.60), kıáránuđ "karanlık" (8.15) <OT kıarangđu, kıonşı "komşu" (7.5) ET kıonşı, ohıyenler "okuyanlar" (1.30) <ET okı-, yuhıdán "uykudan" (3.5, 6.20, 8.25) < OT ūđı-.

Alıntı Kelimelerde: çėrçüç "kerkük" (8.35) <Ar. كركوك, *dıhtor*+a "doktora" (1.30) <Fr. docteur, selamu^celeykum (2.10) <Ar. سلام عليكم, televizyon (6.15) <Fr. télévision, (7.10), ^cumer "ömer" (9.5) <Ar. عمر.

2.1.3.2.2. İsim İşletme Eklerinde

Düzlük yuvarlaklık uyumunun en çok bozulduğu yerler eklerdir. Örnekleri ayrı başlıklar altında işlenecek (Özçelik, 1997, s. 26).

2.1.3.2.2.1. İsim Hal Eklerinde

cünī "günü" (7.15), öcінде "önünde" (6.25), onı "onu" (3.25), Özī "özü" (2.15), şuwi "suyu" (1.20) (Özçelik, 1997, s. 26).

2.1.3.2.2. İyelik Eklerinde

İyelik ekleri teklik ve çokluk ikinci şahıs hariç bütün şahıslar için düzdür (Özçelik, 1997, s. 26):

burnımızdán "burnumuzdan" (6.20), cózim "gözüm" (2.20), *kálb+üde* (2.5)
<Ar. قلب, oğlim "oğlum" (3.5), özmiz "kendimiz" (4.10).

2.1.3.2.3. Fiil Çekim Eklerinde

2.1.3.2.3.1. Şimdiki Zaman Ekinde

Bu çekim bütün kişiler için düz ünlülüdür (Özçelik, 1997, s. 26):
cõrişen "görüyorsun" (1.5), õllı "oluyor" (1.35), olmırdı "olmuyordu" (6.5).

2.1.3.2.3.2. Geniş Zaman Ekinde

búçinir "bükülür" (2.10), cõrirdú "görürdün" (7.5), dúrerdı "dururdu" (3.40), doldırırđıh "doldururduk" (5.10), kıurılar "kurulur" (2.20), otrārdılar "otururdular" (7.10), olır "olur" (2.15), õllıllar "olurlar" (2.5), sürērdı "sürerdi" (1.5) (Özçelik, 1997, s. 27).

2.1.3.2.3.3. Görülen Geçmiş Zaman Ekinde

doldı "doldu" (5.15), kıoydı "koydu" (3.5), kıoydılar "koydular" (5.20), otırdılar "oturdular" (3.5), sordıh "sorduk" (7.20), tuttıh "tuttuk" (6.5) (Özçelik, 1997, s. 27).

2.1.3.2.3.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekinde

-(y) ĩp+zamir kökenli kişi eki (Öner, 1998. s. 156):

Bu ek hep düz ünlü olarak görülür (Özçelik, 1997, s. 27):

cõrmıyipsen "görmemişsin" (1.15), çúsip "küşmüş" (2.10), kıoyıpsán "koymuşsun" (7.25), olıp "olmuş" (1.15), ohıyıp "okumuş" (1.30).

2.1.3.2.3.5. Emir Ekinde

cül-sin "gülsün" (2.10), cór-sin "görsün" (2.20), di-yeyim "diyeyim" (5.15), dúş-sin "düşsün" (5.15), öp-sin "öpsün" (3.25), tut-ın "tutun" (6.5) (Özçelik, 1997, s. 27).

2.1.3.2.3.6. İstek Ekinde

ört-eḡ "örtelim" (4.5).⁸

2.1.3.2.4. Yapım Eklerinde

İsimden isim yapım eki: **SUSSUZ** "susuz" (4.5).

Fiilden isim yapım eki: **āčuḡ** "açık" (2.20).

Filiden fiil yapım eki: **doldırırđıḡ** "doldururduk" (5.10), **doldırārđıḡ** "doldururduk" (7.10), **úçirttú** "uçurdun" (2.35), **örtılērdı** "örtülürdü" (3.40) (Özçelik, 1997, s. 27).

2.1.2.4. Genişlik-Darlık Uyumu

Erbil Türkmen ağzında çeşitli Türk diyalektlerinde rastlanan genişlik-darlık uyumunun etkisi değişik kelimeler üzerinde görülür. Bu değişmeyi özellikle ekleşmelerde ve ünsüz düşmeleri sonucu karşılaşılan ünlülerin benzeşerek geniş veya dar ünlüye dönüştükleri görülür. Ancak bu durum kimi zaman düzlük-yuvarlaklık uyumunun aleyhine olmaktadır (Erdem; Kirik, 2001, s.74).

Dar ünlülerin genişlemesi:

Türkçe Kelimelerde: **belke** "belki" (6.5), **cēlmışem** "gelmişim" (3.5), **ķáhásán** "kalkarsın" (1.35), **olāşmak** "ulaşmak" (8.15), **sōrram** "sorarım" (3.10), **werrem** "veririm" (3.10), **yıddı** "yedi" (3.30, 7.15) <ET yiti <AT *yétti.

⁸ Erbil ağzında istek: Teklik 1. kişi *istirem* bil-ım. 2. kişi *istisen* bil-e+sen, 3. kişi *istirı* bil-sın. Çokluk 1. kişi *istirıḡ* bil-e+ḡ/(aḡın), 2. kişi *istısız* bil-e+sız, 3. kişi *istıller* bil-sın+ler.

Alıntı Kelimelerde: **ćahaz** "çeyiz" (3.20) <Ar. *cihāz* جهاز, **belke** "belki" (6.5) <Ar. *bel* بل + Far. *kj* كه, **ké** "ki" (1.5) <Far. *كه*, **ómerěn+ćin** "ömeren için" (1.55) <Ar. *ćumarān* عمران.

Geniş ünlülerin daralması:

Türkçe Kelimelerde: **nişşı** "niçin" (6.15) <AT *neçe, ne üçün.

Alıntı Kelimelerde: **nīşib** "nasip" (3.10) <Ar. *naşīb* نصيب, **tīlīvīzyón+de** (8.15) <Fr. *télévision*.

2.1.4. Ünlü Değişmeleri (Vowel Gradatins)

Erbil Türkmen ağzında ünlüler gerek ilerleyici gerekse gerileyici benzeşmelerle değişirler. Bu değişmeler bu şekilde incelenebilir:

a, ā > ä değişmesi

Türkçe Kelimelerde: **härda** "nerede" (5.5) <ka+ra+da.

Alıntı Kelimelerde: **tewessu^ć+tädī** "genişlemektedir" (1.10) <Ar. *توسع* + T **tadır**, **sábbāḥ** "sabah" (3.5) <Ar. *sabāḥ* صباح.

a > á değişmesi

Bu değişim a > e değişiminin tamamlanmamış aşaması olarak yorumlanabilir. Art damakta boğumlanan a sesi orta damağa doğru kayarak yarı önlüleşme eğilimi içine girer (Erdem; Kirik, 2011, s. 75):

Türkçe Kelimelerde: **ábı** "bu" (7.15), **áblar** "bunlar" (7.25), **ķáhásán** "kalkarsın" (1.40), **ķánşārı** "karşı" (1.80), **nágádá** "ne kadar" (1.5), **oğádá** "o kadar" (4.5), **páķlává** "baklava" (3.20), **sícáḥtá** "sıcakta" (6.10), **yázdá** "dışarda" (1.30), **yáná** "tarafa" (6.25).

Alıntı Kelimelerde: **árwád** "kadın" (3.5) <Ar. *ءورة* ^ćawret, **fáķķir+i-dīḥ** "fakirdik" (4.10) <Ar. *فكير* **ḥác+á** "haca" (1.5) <Ar. *حج* **ḥásret** "hasret" (2.30) <Ar. *حسرة* **ḥáh** "halk" (2.10) <Ar. *خلق* **gárāć+i** "avluyu" (5.5)

<Fr. garage, *kalb*+*ū*+de "kalbinde" (2.5) <Ar. *kalb* قلب, *sábbāh* "sabah" (3.5) <Ar. *şabāh* صباح, *wáht*+*in*+*nen* "vaktinden" (1.75) <Ar. *wáht* وقت, *wálá* "vallaha" (3.5) <Ar. *wallāh* والله, *yá*^cni "yani" (1.15) <Ar. *ya*^cnī يعني,

e> ě deęişmesi

Türkçe Kelimelerde: *bilmēs*in "bilmesin" (2.10), *cēllih* "geliyoruz" (6.20), *cēlirdi* "gelirdi" (7.5), *cēlip* "gelmiş" (2.20), *cētmēzdī* "gitmezdi" (3.15), *čēçinip* "çekilmiş" (1.25), *cēlmışem* "gelmişim" (3.5), *čēçilmış* "çekilmiş" (2.30), *dēştirsin* "değiştirsin" (1.85), *eçmēcī* "ekmeği" (7.5), *ensēsinde* "arkasında" (5.5), *izērnē* "üzerine" (7.5), *mēnī* "beni" (2.15), *nēdī* "nedir" (1.30, 5.20, 7.20), *nicēyī* "nasıl" (6.5), *otirabilmēdim* "oturamadım" (4.5), *töçerdiler* "dökerdiler" (5.10), *ürēcü* "yüreğin" (1.75), *yēmize* "evimize" (5.10), *yüçlērini* "yęklerini" (6.10).

Alıntı Kelimelerde: *čáy*+*hānē*+*miz* "çaybahçesi" (4.5) <Çin. *čà*-*ye* +Far. *hāne* خانه +T *miz*, *éfēndi*+*m* "efendim" (2.5) <Ar. *efendī* افندي, *ēdēt*+*idī* "adetti" (3.10) <Ar. *ēādet* عادة.

e> é değişmesi

Türkçe Kelmelerde: *nénemnen* "annemle" (5.10), *cé* "gel" (7.10).

Alıntı kelimelerde: *éfēndim* "efendim" (2.5) <Ar. *efendī* افندم, *éger* "eğer" (3.5) <Far. *eger* اگر, *şéççer*+*e* "şekere" (4.5) <Far. *şeker* شكر, *téyere* "uçak" (6.25) <Ar. *teyyāre* طائرة.

2.1.4.1. Art Ünlülerin Önlüleşmesi

ā, a> e değişmesi

Bu değişim alıntı kelimelerde ilerleyici ve gerileyici benzeşmeler sonucu ortaya çıkar. Yine alıntı kelimelerin bünyesinde bulunan y ünsüzünün bu değişmede rol oynadığı görülmektedir. Yine Türkçe kelimelerde de benzeşmeler kadar y, r

seslerinin de bu önlüleşmede rolü olduğu tespit edilmektedir (Erdem; Kirik, 2011, s. 75).

Türkçe Kelimelerde: **bizere** "biraz" (3.10, 6.20), **énen** "ondan sonra" (1.25, 7.10) <OT **andın**, mınnen "bundan" (1.15), **oldığıden** "olduğunda" (2.10).

Alıntı Kelimelerde: **édēt+idī** "adetti" (3.10) <Ar. **ēādet** عادة, **heber** "haber" (3.10, 5.15) <Ar. **haber** خبر, iççi+**dene**+yden "iki kişi ile" (6.5) <Far. **dāne** دانه, **kerwen** "sefer" (1.20) <Far. **kārbān** کاربان, **meselen** "mesela" (1.5) <Ar. **mişālen** ميثالا, **mimberek** "mübarek" (3.15) <Ar. **mübarek** مبارك, **peğember** "peygamber" (2.15) <Far. **peyām-ber** پیامبر, **pere** (3.25) <Far. **pāre** پاره, **téyere** "uçak" (6.20) <Ar. **ṭeyyāre** طيارة.

ı> i değişmesi

ı ünlüsü i'ye göre zayıf olmasından kaynaklanan bir değişikliktir (Özçelik, 1997, s. 29-30):

il "yıl" (1.15, 4.5).

o> ó değişmesi

Bu değişim daha çok şimdiki zaman ekinde ve bazı kelimelerde y ünsüzünün önlüleştirci etkisi sonucu oluşmaktadır. Bir ara merhale değişimi olarak da yorumlanabilir. Nitekim Erbil Türkmen ağzında o> ó> ö değişimi tamamlamamıştır (Erdem; Kirik, 2011, s. 76):

óra "ora" (5.5), **órdán** "oradan" (3.10), **órda** "orada" (5.10), **sórá** "sonra" (4.5)

u> ú değişmesi

Bu değişim daha çok y sesinin önlüleştirci ve daraltıcı tesiri sonucu ara merhale değişimi niteliğinde tespit edilir (Erdem; Kirik, 2011, s. 77).

dúrende "durduğunda" (1.50), **úçirttú** "uçurdun" (2.35).

óút "çift" (4.5) <Far. cuft جوفت,

2.1.4.2. Ön Ünlülerin Artılışması

Ön ünlülerin artılışması, art ünlülerin önlüleşmesine nazaran Erbil Türkmen ağzında daha çok karşılaşılan bir değişimdir (Erdem; Kirik, 2011, s. 78).

e> a değişmesi

Bu değişim ses benzeşmesi sonucu Erbil Türkmen ağzında sistemli olarak görülebilen bir değişimdir. Kelimelerde ilerleyici ve gerileyici benzeşmeler yoluyla bu değişim tespit edilebilmektedir (Erdem; Kirik, 2011, s. 78); (Özçelik, 1997, s. 30-31); (Ercilasun, 2002, s. 85-86):

Türkçe Kelimelerde: **diyağın** "diyelim" (1.5), **hãrdandı** "nerdendir" (1.25, 5.5) <kayerden, **ğardaş** "kardeş" (2.5), **yemağ** "yemek" (9.15).

Alıntı Kelimelerde: **alif**-ti "eliftir" (2.10) <Ar. elif الف, **kabab** "kebab" (5.5) <Ar. kebãb كباب, **lewhe** "levha" (1.5) <Ar. lawħa لوحة.

e> á değişmesi

náğádá "ne kadar" (1.5).

e> i değişmesi

yetmiyëni "yetmeyeni" (2.20).

e > i değişmesi

tëçliyëydú "itekleyeydin" (1.5).

i> a değişmesi

mağãli "miad" (1.80) <Ar. mi'ad ميعاد.

i> ë değişmesi

Bu değişiklik başta iyelik ekleri olmak üzere yaygın bir değişikliktir. e, ë ünlüsünden önce veya sonra sıkça görülür (Özçelik, 1997, s. 30-31); (Ercilasun, 2002, s. 85-86):

Türkçe Kelimelerde: *b'ilmēs'in* "bilmesin" (2.10), *b'iz* "biz" (1.5), *b'izere* "biraz" (6.20), *c'eldi* "geldi" (3.5), *c'elirdi* "gelirdi" (7.5), *c'ettih* "gittik" (4.5, 6.5), *c'ili* "gilleri" (6.10), *eçmeci* "ekmeği" (7.5), *ensesinde* "arkasında" (5.5), *iççi* "iki" (1.5), *icirmi* "yirmi" (1.10), *mēni* "beni" (2.15), *selēštiler* "söyleştiler" (3.5), *téçlerdih* "iteklerdik" (1.5), *töçerdiler* "dökerdiler" (5.10), *wārimiş* "varımış" (2.5), *yērīmiz* "yerimiz" (6.5), *yetiştih* "yetiştik" (1.5), *yewmiz* "evimiz" (6.5).

Alıntı Kelimelerde: *birinc*+ti "pirinçtir" (7.15) <Far. *birinc* برنج, *fekkir+i-dih* "fakirdik" (4.5) <Ar. *faķir* فقير, *sini* "bakır tabak=tepsi" (3.20) <Far. *sini* سيني,

i> ı değişmesi

Yaygın bir değişiklidir. Farklı sebeplerle ortaya çıkar (Özçelik, 1997, s. 31-32): Alıntı kelimelerdeki art ünlülerin benzeştirmesiyle ortaya çıktığı görülür: *wāki* "gerçek" (1.80) <Ar. *wāki* واقع.

Diğer i> ı değişmeleri:

Türkçe Kelimelerde: *çımın* "gibi~kimin" (1.35, 3.15), *sewārmışlar* "severmişler" (2.5).

Alıntı Kelimelerde: *hoş+i-dī* "hoş idi" (6.10) <Far. *hoş* خوش.

i > u değişmesi

çuku "çünkü" (1.60) <Far. *çunki* چونکه.

ö> o değişmesi

öcünde "önünde" (6.25) (Korkmaz, 1994, s. 58); (Ercilasun, 2002, s. 87).

ö> ó değişmesi

Erbil Türkmen ağzında en önemli karakteristik artılışmalardan biridir. özellikle art damak ünsüzlerinin yanında ön ünlülerin boğumlanma noktaları orta damağa doğru kaymaktadır (Erdem; Kirik, 2011, s. 78):

cózim "gözüm" (2.20), *córsin* "görsün" (2.20), *çópriye* "köprüye"(4.5).

ü> ı değişmesi

Erbil Türkmen ağzında ön ünlülerin artlılaşması oldukça yaygındır: **hıkumat** "hükümet" (1.10) <Ar. hükümet حكومة, **mımberek** "mübarek" (3.15) <Ar. mübârek مبارك.

ü> i değişmesi

Erbil Türkmen ağzında ön ünlülerin artlılaşması oldukça yaygındır: **bewiçti** "büyüktür" (3.25), **buçinmiri** "bükülmüyor" (2.10),⁹ **córsin** "görsün" (2.20), **córisen** "görüyorsun" (1.5), **cörirdú** "görürdün" (7.5), **cózim** "gözüm" (2.20), **cúlsin** "gülsün" (2.10), **çoprıye** "köprüye" (4.5), **dúşsin** "düşsün" (5.15), **öpsin** "öpsün" (3.25), **örtilërdi** "örtülürdü" (3.35), **üzwizden** "yüzünüzden" (7.10) <üz+üñ+üz+den, **zılıf**+ler "zülfler" (2.25) <Far. zülf زلف.¹⁰

ü> u değişmesi

Yaygın değildir (Özçelik, 1997, s. 32); (Ercilasun, 2002, s. 88): **çuku** "çünkü" (1.60) <T çün+ Far. ki چونکه.

ü> ú değişmesi

Bu değişim sistemli ve karakteristik bir özellik arz eder değişmenin en önemli sebebi art damak ünsüzleri sebebiyle ön ünlülerin boğumlanma bölgelerinin art damağa kaymasıdır (Erdem; Kirik, 2011, s. 78):

Türkçe Kelimelerde: **buçinmiri** "bükülmüyor" (2.10), **cún** "gün" (3.5), **cörirdú** "görürdün" (7.5), **çüreçen** "küreken, damat" (3.20), **dúşsin** "düşsün" (5.15), **dúşıp** "düşmüş" (1.20), **dúz** "düz~direk" (6.25), **türiç** "türk" (1.45).

Alıntı Kelimelerde: **gúnāh**+tılar "günahlardır" (6.10) <Far. gunāh كونه.

⁹-(I⁴)n-: Dönüşlülük bildiren bir çatı ekidir. Temel anlamı itibariyle Türkiye Türkçesinde 13 tane fiil (beslen-, dinlen-, gizlen-, hazırlan-, kazan-, korun-, otları-, saklan-, sıralan-, sürün-, tellen-, yalan-, yuvalan-) dönüşlülük bildirmektedir (Hazar, 2013, s. 193).

¹⁰ Far. zülf زلف (zılıf <u> i < ü türemesi, zülüf).

2.1.4.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

Erbil Türkmen ağzında sadece teklik ve çokluk ikinci şahıs iyelik ekinde yuvarlaklaşma meydana gelir aksi takdirde düzleşme hakimdir:

e> ö değişmesi

döcî "değil" (1.55) (Özçelik, 1997, s. 32).

ı> u~ú~ü değişmesi

Bu değişme daha çok 2. teklik kişi ekinin n ünsüzünün düşmesi sonucu meydana gelir:

Türkçe Kelimelerde: annādú <anladın (1.35),¹¹ kızūcî "kızın için" (3.10), warardú "varırdın" (5.5)

Alıntı Kelimelerde: *kálb+ū+de* "kalbinde" (2.5) <Ar. *qalb* قلب, (Ercilasun, 2002, s. 88).

i> ü~ú değişmesi

Bu değişme daha çok 2. teklik kişi ekinin n ünsüzünün düşmesi sonucu meydana gelir:

cēldú "geldin" (3.5), mindú "bindin" (1.55), ürēcü "yüreğın" (1.75) (Ercilasun, 2002, s. 88).

2.1.4.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi u> ı değişmesi

Erbil Türkmen ağzında Eski Oğuz Türkçesinde görülen yuvarlaklaşma temayülünün devam etmediğini görülür. Aksine Eski Oğuz Türkçesinde yuvarlaklaşan veya daha öncesindeki aslş yuvarlak şekillerin bölge ağzında düzleştiğini tespit edilmiştir. Bu düzleşme olayı Erbil Türkmen ağzı için karakteristik bir özellik arz eder (Erdem, Kirik, 2011, s. 81).

---

¹¹ Sondaki n ünsüzü düşerken yanındaki dar ünlüyü yuvarlaklaştırır. Akabindeki sözcüklerde de bu olay görülmektedir.

2.1.4.4.1. Dudak Ünsüzlerin Yanında u> ı Değişmesi

Erbil Türkmen ağzında en çok karşılaşılan ve bölge ağzının tipik karakteristik özelliğini ifade eden çok önemli ve sistemli bir ünlü değişimidir. Eski Oğuz Türkçesi Döneminde yuvarlaklaşan birçok unsurun veya asli yuvalak şekillerin düzleştiği açıkça tespit edilebilir. Ayrıca Eski Türkçedeki asli şekillerinde belki hiç yuvarlaklaşma eğilimine girmeden Erbil Türkmen ağzında devam ettiği düşünülebilir (Erdem, Kirik, 2011, s. 81-82).

Türkçe Kelimelerde: bı "bu" (1.5, 2.10, 7.10), bıçuğa "buçuğa" (6.5), bının "bunun" (1.10), bıgádá "bu kadar" (1.25, 6.10), bılar "bunlar" (2.10, 6.5, 7.10), bırdán "buradan" (3.10), burnımızdán "burnumudan" (6.20), kıāwın "kavun" (7.5), mınćá "bunca" (5.20), şuıwı "suyu" (1.20, 5.15), řāwıřtı "tavuktur" (7.15), wırış "vuruş" (6.20) <OT uruř, wırırđıř "vururduk" (6.10).

Alıntı Kelimelerde: bılbıl "bülbül" (2.5) <Far. bulbul بلبل, kıārpız "karpuz" (7.5) <Far. ģarbūz خاربوز (Özçelik, 1997, s. 32-33).

2.1.4.4.2. Uyum Dışında Kalmış Kelimelerde ve Eklerde u> ı Değişmesi

burğıl "bulgur" (7.15), boyınbáğ "boyunbağı" (4.5), çıkıurdı "çukurdur" (1.60), kıurılar "kurulur" (2.20), oldıgıden "olduğunda" (2.10), otırđıř "oturduk" (6.10), otırabılmédım "oturamadım" (4.5), (Özçelik, 1997, s. 32-33).

2.1.4.4.3. Yabancı Kelimelerde u> ı Değişmesi

ımrá+yá "umre" (1.20) <Ar. ıumre عمرة, mımberek "mübarek" (3.15) <Ar. mubārek مبارك (Özçelik, 1997, s. 32-33).

2.1.4.4.4. Geniş Zaman, Görülen Geçmiş Zaman, Şimdiki Zaman, Emir ve Hikâye Eklerinde u> ı Değişmesi

Geniş Zaman: doldırırđıř "doldururduk" (5.10), olır "olur" (1.5, 6.5), olıllar "olurlar" (2.5), olırđıř "olurduk" (6.10), wırırđıř "vururduk" (6.10).

Görülen Geçmiş Zaman: **doldı** "doldu" (5.15), **koydı** "koydu" (3.5), **koydılar** "koydular" (5.20), **otırdılar** "oturduklar" (3.5), **otırdıh** "oturduk" (6.10).

Şimdiki Zaman: **öllı** "oluyor" (1.35).¹²

Hikâye: **doldırırđıh** "doldururdük" (5.10), **olırđıh** "olurdük" (6.10), **wırırđıh** "vururdük" (6.10).

Emir: **tutın** "tutun" (6.5) (Özçelik, 1997, s. 32-33).

2.1.4.4.5. Belirtme, Tamlama, İyelik ve Ek-fiil Eklerinde u> ı Değişmesi

Belirtme Eki: **onı** "onu" (3.25, 5.15),

Tamlama Eki: **bının** "bunun" (1.10),

İyelik Eki: **burnımız** "burnumuz" (6.20), **kırđım** "korkum" (2.25), **oğlum** "oğlum" (5.15).

Bildirme Eki: **çohıh** "çokuz" (6.5),

(Özçelik, 1997, s. 32-33).

u> a değişmesi

doldırārđıh "doldururdük" (7.10),

u> i değişmesi

Bu değişmede u> ı değişmesiyle aynı durumdadır (Erdem, Kirik, 2011, s. 82):

oldığıden "olduğunda" (2.10).

ü> ı~i~i değişmesi

Yaygın kararestik bir değişmedir. Özellikle Türkçe kelimelerde görülmekle beraber alıntı kelimelerde de örnekleri vardır. Bu değişiklik ön ünlülerden sonra görülür (Özçelik, 1997, s. 34):

---

¹² **öllı** <ol-ur+ı, dar yuvarlak ünlü olan muzari ekinin ünlüsü orta hecede vurgu zayıflamasıyla daralıp (u> ı) düştükten (ı> ø) sonra, r> l gerileyici benzeşme oluyor ve sondaki üçüncü teklik kişiyi gösteren türemiş "ı" ünlüsü kendisini koruyor.

Türkçe Kelimelerde: **bewiçti** "büyüktür" (3.25) <OT **bedük**, **istî** "üstü" (1.20), **istimize** "üstümüze" (4.5, 6.20), **izernê** "üzerine" (7.5, 8.15), **örtiç** "örtük" (6.15, 7.5), **töçtihlêri** "döktükleri" (3.40).

Alıntı Kelimelerde: **hıkumat** "hükümet" (1.10) <Ar. **hükümet** حكومة .

o> a değişmesi

Birkaç örnekte karşılaşılan bu değişim, örnek sayısının olmasına karşın sistemlidir (Erdem, Kirik, 2011, s. 81):

malla "molla" (5.5) <Ar. **molla** مولا, **sāwıjidi** "soğuk" (8.40) (Özçelik, 1997, s. 34).

o> à değişmesi

hâmsî "hepsi", **hâm** <ET kop.

o> ı değişmesi

dıhtora "doktora" (1.30) <Fr. **docteur**.

ö> e değişmesi

Böyle ve şöyle kelimelerinde görülen bir düzleşme vardır (Ercilasun, 2002, s. 92); (Özçelik, 1997, s. 34): **bele** "böyle" (7.15), **selêştîler** "söyleştiler" (3.5).

2.1.4.5. Geniş Ünlülerin Daralması

a> i değişmesi

nîşib "nasip" (3.10) <Ar. **naşib** نصيب (Özçelik, 1997, s. 35).

e> ı, i değişmesi

çiwāb+ın+ı "cevabını" (2.35) <Ar. **cewāb** جواب , **tîlîvizyón+de** (8.15) <Fr. **télévision**, **yēlpîzeyden** "yelpaze" (7.5) T yel+ Far. **yezbezan** (bād)-bez+a(n) (Özçelik, 1997, s. 35).

e> i değişmesi

modil "model" (9.10) <Fr. **modèle**, **nişşi** "niçin" (6.15) <AT *neçe, ne için.

o> u değişmesi

Düzleşme eğilimine bağlı olarak sınırlı sayıda kelimedede görülür (Özçelik, 1997, s. 35); (Ercilasun, 2002, s. 93):

ķupān- "kopanmak" (8.15).

2.1.4.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi

i> a~á değişmesi

Erbil Türkmen ağzında sistemli görölen bir genişlemedir (Erdem, Kirik, 2011, s. 84).

ķáħásán "kalkarsın" (1.35), sōrram "sorarım" (3.10).

i> a değişmesi

Bu değişim Erbil Türkmen ağzında az olmakla birlikte sistemlidir (Erdem, Kirik, 2011, s. 84).

ćahaz "çeyiz" (3.20) <Ar. cihāz جهاز, saħābīme.

i> e, é değişmesi

Bu değişim Erbil Türkmen ağzında çok karşılaşılan değişmelerden biridir (Erdem, Kirik, 2011, s. 84).

belke "belki" (6.5) <Ar. bel بل + Far. kī كه, cēlmışem "gelmişim" (3.5), ké "ki" (1.5) <Far. که, werrem "veririm" (3.10).

u> o değişmesi

Bu değişim Erbil Türkmen ağzı için sistemli ve karakteristik bir özellik arz eder (Erdem, Kirik, 2011, s. 84).

olāşmak "ulaşmak" (8.15), ómerēn+ćin "ömeren için" (1.55) <Ar. ʿumarān عمران. (Özçelik, 1997, s. 36).

2.1.5. Ünlü Türemesi

Erbil Türkmen ağzında ünlü türemesi daha çok kelime içinde ve sonunda görülür (Gemalmaz, 1978, s. 143); (Özçelik, 1997, s. 37); (Ercilasun2002: 97).

2.1.5.1. Kelime İçinde Ünlü Türemesi

Kelime içindeki çift ünsüzlerin arasında ünlü türemesi görülür (Özçelik, 1997, s. 37):

farık+lı "farklı" (1.50) <Ar. fark فرق, ḥāwız "avlu" (5.5) <Ar. ḥawz حوض.

u: *karánuğ* "karanlık" (8.15) <OT *karanggu*

2.1.5.2. Kelime Sonunda Ünlü Türemesi

i: -yor şimdiki zaman eki bazı ses hadiselerine uğradıktan sonra, i ünlüsü ile türetilerek kullanılır (İlaslan, 2005, s. 23): *wērī* "veriyor" (2.35), *cedīrī* "gidiyor" (1.25), *dirī* "diyor"(2.5).

2.1.6. Ünlü Düşmesi (Elision)

Ünlü düşmesi Değişik fonetik sebeplerle kelimelerin baş, iç ve son seslerinde ünlülerin düşmesi olayıdır. Erbil Türkmen ağzında ünlü düşmesi örnekleri görülür (Özçelik, 1997, s. 38):

2.1.6.1. Kelime Başında Ünlü Düşmesi

Bölgemiz ağzında aşağıdaki kelimedeki önsesdeki düz dar ünlünün s ünsüzünden önce geldiği için ünlünün düştüğü görülmektedir (Gemalmaz, 1978, s. 140-141): *sırğa* "küpe" (4.5) <AT *ısr-ga, *tēçliyēydú* "itekleyeydin" (1.5).

2.1.6.2. Kelime Sonunda Ünlü Düşmesi

e: *werān* "virane" (2.35) <Far. *vīrāne* ویرانه.

ء: *kārebe* "elektrik" (6.10) <Ar. كهرباء, *áşşa* "yatsı" (1.70) <Ar. عشاء ^{عشاء}, *eşye* "eşya" (9.10) <Ar. eşyā ^{اشياء}.

2.1.6.3. Orta Hece Vurgusuzluğu Sebebiyle Ünlü Düşmesi

Ünlü düşmesinin en yaygın şeklidir. Ekleşme sırasında veya kelimenin kendi içerisinde görülür (Özçelik, 1997, s. 38); (Ercilasun, 2002, s. 95):

Ortada: *abgādāydī* "bu kadardı" (5.20), *birbirnī* "birbirini" (2.5), *burnımızdān* "burnumuzdan" (6.20), *čičnīnī* "çiğnini" (3.25), *izērnē* "üzerine" (7.5), *oğlı* "oğlu" (1.25), *orda* "orada" (5.10), *özmiz* "özümüz" (5.10), *üzümüz* "yüzümüz" (3.35, 6.5), *yārīnčī* "yarın için" (6.10), *yārsinnāndī* "yarısındanandır" (1.50), *yewmiz* "evimiz" (5.15).

2.1.6.4. r ve l Ünsüzlerinin Yanında Ünlü Düşmesi

Teklik ve çokluk 1.kişi, r ve l ünsüzleriyle biten fiillerin geniş zaman çekimlerinde, zaman ekinin ünlüsü genel olarak düşer. Bunun sebebi ünlünün vurgusuz olması ve iki süreksiz ünsüz arasında kalmasıdır (Özçelik, 1997, s. 38): *čellīh* "geliriz" (6.20), *sōrram* "sorarım" (3.10), *werrem* "veririm" (3.10).

2.1.7. Ulama ve Ünlü Kaynaşması

Ünlü ile biten bir kelimeye ünlü ile başlayan bir kelime getirilerek birleşik kelime türetildiği durumlarda birinci kelimenin sonundaki ünlü ile ikinci kelimenin başındaki ünlünün kaynaşması olayına ünlü birleşmesi denilir. Birleşen ünlülerin benzer olduğu örnekler yanında bazen farklı olduğu örnekler de görülür (Özçelik, 1997, s. 39):

Türkçe Kelimelerde: *nēčī* "ne için" (1.55), *özlēričī* "kendileri için" (3.35).

Alıntı Kelimelerde: *čáy+hānē+čī* (4.5) <Çin. *čà-ye* +Far. *خانه hāne* +T uçun, *lejlā+čī* "leyla için" (3.5) <Ar. *ليلى, tarāf+ičīn* "tarafı için" (5.5) <Ar. *طرف*.

i- fiilinin ünlü ile biten kelimelere geldiği örneklerde görülür. Sebebi Türkçede iki ünlünün yanyana bulunmamasıdır: *hısm+īdīler* "hısmı idiler" (3.5) <Ar. *خصم, kızīdī* "kızı idi" (3.5).

2.1.8. Hece Yutulması (Haploloji)

Kelimede yanyan bulunup birbirinin aynı veya nitelikleri yakın olan iki heceden birinin eriyip kaybolması olayıdır (Özçelik, 1997, s. 39-40):

2.1.8.1. Bazı Kelimelerde

ábı "aha bu" (7.15) <aøø bı<aha bu, áblar "bunlar" (7.25), abğadāydī "bu kadardı" (5.20) <aha+bu+kadar+i-di, asta "aheste: yavaş" (9.10) <Far. āheste آهسته, dəştirsīn "değiştirsin" (1.85), onda "o zamanda" (1.10, 9.15), onıçindī "onun içindir" (1.60).

2.1.8.2. Şimdiki Zaman Çekiminde

bāhīsen "bakıyorsun" (1.15), cedīrī "gidiyor" (1.25), cōrīsen "görüyorsun" (1.5), cōrīsen "görüyorsun" (1.5), dirī "diyor"(2.5), ēdirī "ediyor" (1.10), wērrī "veriyor" (2.35), nēynīsīz "ne yapıyorsunuz" (1.70), öllī "oluyor" (1.35), olmīrdī "olmuyordu" (6.5).

2.2. Ünsüzler (Consonants)

2.2.1. Yazı Dilinde Bulunmayan Ünsüzler

Ebil Türkmen ağızında yazı dilindeki ünsüzlerin yanında şu ünsüzler kullanılmaktadır: ğ (غ), ħ (ح), ħ (خ), °(ع), k (ق) bu ünsüzlerin çoğu örnekleri alıntı kelimelerde görüldüğü halde Türkçe kelimelerde de çok görülür (Özçelik, 1997, s. 42):

ğ (غ) Ünsüzü

Erbil Türkmen ağızında çok yaygın kullanılan bir ünsüzdür. Bir art damak g'sidir. Alıntı kelimeler ve Türkçe kelimelerde görülür (Özçelik, 1997, s. 42); (Gemalmaz, 1978, s. 150):

Türkçe kelimelerde: aşşáğá "aşağı" (6.15), bıçuğa "buçuğa" (6.5), burğıl "bulgur" (7.15), dođrardıĥ "doğrardık" (7.5), düzlığa "düzlüğe" (1.5), náğádá "ne kadar" (1.5), oğádá "o kadar" (1.5), oğlım "oğlum" (3.5), oğlıma "oğluma" (5.10), sewdġi "sevdiği" (2.25), sırgá "küpe" (4.5), toprađidġi "toparktı" (1.5), ũşçġliđi "yüksekliği" (1.60), yorđan "yorgan" (4.5), yıđıladıĥ "toplanırdık" (7.10).

Alıntı Kelimelerde: bāğısen "bağısın" (2.35), ġġr "e tabii, çüñkü" (5.20)
<Ar. غير, ġurfā+ydġi "odaydı" (6.5) <Ar. غرفة, peğember "peygamber" (2.15)
<Far. پیامبر.

ħ (ح) Ünsüzü

Ötümlü, sedalı bir gırtlak ünsüzdür. Genel olarak alıntı kelimelerde görülür (Özçelik, 1997, s. 41-42); (Ercilasun, 2002, s. 100); (Gemalmaz, 1978, s. 149). Ebil Türkmen ağızında Türkçe kelimelerde çok seyrek görülür:

Türkçe kelimelerde: ħámsġi "hepsi" (1.15), ħámmı "hepsi" (2.15, 3.35, 7.10)
<ET kop.

Alıntı Kelimelerde: *ḥáć+dá* "hacda" (1.5) <Ar. حج, *ḥáşá* "haşa" (7.10) <Ar. حاشا, *ḥatta* "hatta" (1.5) <Ar. حتى, *ḥāwīştá* "garaj" (6.25) <Ar. حوش, *ḥásret* "hasret" (2.30) <Ar. حصرة, *ḥazret* "hazret" (5.5) <Ar. حضرت, *ḥāwız* "havuz" (5.5) <Ar. حوض, *ḥıkumat* "hükümet" (1.10) <Ar. حكومة, *merḥemet* "merhamet" (2.5) <Ar. مرحمة, *nāciḥ* "başarılı" (6.5) <Ar. ناجح, *sábbāḥ* "sabah" (3.20, 1.70) <Ar. صباح.

ḥ (ح) Ünsüzü

Sızıcı, hırıltılı bir arka damak ünsüzüdür. Bu ünsüz Türkçe kelimelerde k ünsüzünün sızıcılaşması sonucunda ortaya çıkar. Ayrıca fiil çekimlerinin 2. çokluk kişi ekinde şaşırtıcı bir şekilde ortaya çıkar. Türeme olarak ortaya çıktığı örnekler de vardır. Alıntı kelimelerde de sıklıkla görülmektedir. Erbil Türkmen ağzında oldukça yaygındır. Kelime başında ortada ve sonda görülür (Özçelik, 1997, s. 43); (Ercilasun, 2002, s. 100); (Gemalmaz, 1978, s. 149):

Türkçe kelimelerde: *āçuḥ* "açık" (2.20), *açmaḥ* "açmak" (3.35), *adāhlı* "nişanlı" (3.20), *arḥadaş* "arkadaş" (2.5), *ayaḥ* "ayak" (3.35), *bāhtih* "baktık" (1.20), *bıçuḥ* "buçuk" (6.10), *cedërdih* "giderdik" (5.10), *cedendeḥ* "giderken" (1.5), *cëttih* "gittik" (6.5), *çihşın* "çıkın" (1.5), *çoh* "çok" (6.5), *içmëdih* "içmek" (3.15), *illih* "yıllık" (1.45), *istëdihlëri* "istedikleri" (1.25), *oynamaḥ* "oynamak" (7.15), *örteḥ* "örtmek" (4.5), *şulārdih* "sulardık" (7.5), *şirin+lih* "şirinlik" (3.40) <Far. شیرین, *téçlerdih* "iterdik" (1.5), *topraḥ* "toprak" (1.5), *yihınıp* "yıkılmış" (1.15), *yōhidih* "yoktu" (4.5).

Alıntı Kelimelerde: *čáy+ḥánë+miz* "çay bahçesi" (4.5) <Far. خانه , *dihthora* "doktora" (1.30) <Fr. docteur, *ḥarap* "kötü" (1.75) <Ar. خراب, *ḥáh* "halk" (2.10) <Ar. خلق, *ḥálk* "yaratmak" (1.55) <Ar. خلق, *ḥısım+mızidih* "akrabamızdı" (3.5) <Ar. خصم, *heber* "haber" (3.10) <Ar. خبر, *hoş* "hoş" (3.5) <Far. خوش, *ihtiyar* (2.10) <Ar. اختيار,

maḥṣād "maksat" (7.5) <Ar. مقصد, mizaḥa "su motoru" (1.25) <Ar. مضخة, ṣeḥ
"ṣeyh" (5.5) <Ar. شيخ, waḥt+inde (1.35) <Ar. وقت.

° (ع) Ünsüzü

°Ayın Arapçaya özgü bir sestir. Bir gırtlak çarpması ile oluşur. Farsça ve Türkçe asıllı kelimelerde bulunmaz (Develi, 2008, s. 71). Arapçadan alıntı kelimelerde görülmektedir.

Başta: °af+et-sin "affetsin" (8.35) <Ar. عفو, °akliyyen "düşünceyle" (1.25)
<Ar. عقلياً, °alem "toplum" (8.45) <Ar. عالم, °asçer+eke "o asker" (8.45) <Ar. عسكر,
°áyb+ı (3.10) <Ar. عيب, °eynen "aynı" (1.35) <Ar. عيناً, °ebdülkerim (5.5) <Ar.
عبدالكريم, °eçiz "küsmek" (2.5) <Ar. عاجز, °inād "inat" (3.5) <Ar. عناد, °irak+ta
"irakta" (1.45) <Ar. عراق, tewzi° "dağıtmak" (8.20) <Ar. توزيع, °imra+ya "umreye"
(1.20) <Ar. عمرة, °imr+ı "ömrü" (1.45) <Ar. عمر, °izeddin "izzettin" (5.15)
<Ar. عزالدین, °ilm+eke "bu ilim" (1.25) Ar. علم, °umer "ömer" (1.70) <Ar. عمر.

Ortada: bir°az+ı (1.60) <Ar. بعض, kur°an+da (1.50) <Ar. قرآن, sá°át (1.5)
<Ar. ساعة, té°ālā (2.15) <Ar. تعالى, tewessu°āt (1.15) <Ar. توسعات, tá°mirat+a
(1.10) <Ar. تعميرات, yá°ni (1.5, 2.10, 6.20) <Ar. يعني, dá°wet "davet" (3.35) <Ar.
دعوت, má°nā "anlam" (7.20) <Ar. معنى, bá°iz "bazı" (8.35, 1.5) <Ar. بعض,
selamu°eyleykim (2.10) <Ar. سلام عليكم, be°ez "bazı" (1.35) <Ar. بعض, te°bīr
"anlam" (1.35) <Ar. تعبير, bá°iz "bazı" (8.35) <Ar. بعض, ná°il "terlik" (7.10) <Ar. نعل.

Sonda: sīnā°a (9.10) <Ar. صناعة, mirábbá° "dörtgen" (8.25) <Ar. مربع,
bélú°é "musluk" (5.5) <Ar. بلوعة, mewkı°+lere "mevkilere" (1.25) <Ar. موقع, cāmi°
"cami" (1.70) <Ar. جامع, wākı° "gerçek" (1.80) <Ar. واقع, nawi° "tür" (1.45) <Ar. نوع,
máwzi° "hendek" (8.35) <Ar. موضع, mawzu° "konu" (1.15) <Ar. موضوع, tewessu°
"genişlemek" (1.10) <Ar. توسع.

ќ (ق) Ünsüzü

Patlayıcı bir arka damak ünsüzüdür. Türkçe ve alıntı kelimelerde görülür (Özçelik, 1997, s. 43); (Gemalmaz, 1978, s. 150):

Türkçe kelimelerde: pákláwá "baklava" (3.20), doķşan "doksan" (1.0), kabķacaķları "kapkacakları" (6.15), ķáčārdiķ "kaçardık" (6.25), ķáčállar "kaçarlar" (6.5), ķadar (1.25) <Ar. قدر, ķarādı "karadır" (1.40), ķāhtım "kalktım" (3.5), ķapānıp "kapanmış" (1.20), ķardaş (2.5), ķārpız "karpuz" (7.5) <Far. خاربوز, ķāyinnenem "kaynannem" (4.5), ķāwın "kavun" (7.5), ķāwırma "kavurma" (7.20), ķılmışıķ "kılmışız" (1.70), kırdılar (5.20), kıızının (3.5), ķoçası "dedesi" (3.10), ķonşı "komşu" (7.10), ķoy "bırak" (2.20).

Alıntı Kelimelerde: °áķliyyen "fikir olarak" (1.25) <Ar. عقليا, feķķir+idīķ (4.5) <Ar. فقير, ķābır+á "mezara" (2.20) <Ar. قبر, ķadīm (7.5) <Ar. قديم, ķala+dan "kaleden" (5.5) <Ar. قلعة, mewķi°+lere "mevkilere" (1.25) <Ar. موقع, şīdiķ "sıddık" (3.5) <Ar. صديق, tensiķı "uyum" (1.15) <Ar. تنسيق.

2.2.2. Ünsüz Değişmeleri

c> ć deęişmesi

c~j arası, c'ye daha yakın bir ses (Hazar, 2012, s. 50). Bu değişme çok yaygındır:

Türkçe kelimelerde: āć "aç" (4.5), mınćá "bunca" (5.20), neće "kaç" (2.20), niće "nasıl" (2.10), sıćáķtá "sıcakta" (6.10).

Alıntı Kelimelerde: ćahaz "çehiz" (3.20) <Ar. جهاز, ćum°a+lar (7.15) <Ar. جمعة, ģác+á (1.5) <Ar. حج, mārćimäç "mercimek" (7.15) <Far. مردمك, penćerē+ni "pencereyi" (2.20) <Far. پنجره, wāćib "vacip" (1.35) <Ar. واجب.

ç > ğ değişmesi

ç > c istikametindeki ötümlüleşmenin veya c > ç ötümsüzleşmenin ara aşmasını ifade eder, birkaç dış ödünçleme örnekte de asli olarak Türkçede olmayan "j" ünsüzünün yerine ikame edilmiş bir ses olarak karşımıza çıkmaktadır (Öçalan, 2006, s. 10):

Türkçe kelimelerde: āčuh "açık" (2.20), bıčuğa "buçuğa" (6.5), cečmem "geçmem" (2.25), čëçinip "çekilmiş" (1.25), čicnini "omuzunu" (3.25), čihsin "çıkım" (1.5), čihardıh "çıkardık" (7.5), čoh "çok" (6.5), içi "iki" (1.10), kaçállar "kaçarlar" (6.5), kičik "küçük" (1.10, 3.25), nëče "kaç" (1.20), *tarāf*+için (5.5) <Ar. طرف + T uçun, üč (1.10, 3.30, 4.5), üçte "üçte" (1.5), úçirttı "uçurdun" (2.35), yöl+iči "yolu için" (5.20).

Alıntı Kelimelerde: birinčti "pirinçtir" (7.15) <Far. برنج, čáy+*hánë*+miz (4.5) <Far. خانه, čérëç "çeyrek" (1.5) <Far. چاريك.

2.2.2.1. Ötümlüleşme

Ötümsüz ünsüzlerin yerini ötümlü karşılıklarının alması olayıdır (Özçelik, 1997, s. 44). Erbil Türkmen ağzında ötümlüleşmenin görüldüğü ünsüzler ve değişmeleri şunlardır:

ķ > ğ değimesi

Erbil Türkmen ağzında yaygın bulunan ünsüz değişmesidir. Türkçe kelimelerde bazı ķ > ğ değişmesi olmuştur (Ercilasun, 2002, s. 106-107):

Türkçe kelimelerde: abğadāydı "bu kadardı" (5.20), ayāğını (3.35), bıčuğa "buçuğa" (6.5), bığádá "bu kadar" (6.10), düzliğa "düzlüğe" (1.5), kılmāğ "kılmak" (1.65), nágádá "ne kadar" (1.5, 5.15), oğádá "o kadar" (1.5), toprağidi "topraktı" (1.5), uşāğı "çocuğu" (3.5), ūşçëçliğı "yüksekliğı" (1.60).

h> ħ değişmesi

gúnāħ+tılar "günahlardır" (6.10) <Far. كونه.

k> ħ değişmesi

ħámsî "hepsi" (1.15) <ħám <ET kop.

t> d değişmesi

Erbî Türkmen ağzında sistemli karşılaşılan ötümlüleşmelerden biri de t> d değişimidir. Eski Türkçede kelime başında d- sesi bulunmaz. Bu değişim Batı Türkçesi devresinin başında görülen bir ötümlüleşme eğiliminin sonucudur. Bu ötümlüleşme eğilimi alıntı kelimelerde bile kendisini gösterir (Erdem; Kirik, 2011, s. 92-93).

Başta:

Türkçe Kelimelerde: bud "but", dam "çatı" (6.5), dātlı "tatlı~lezzetli" (7.20), deyzem "teyzem"(1.25), dedim (1.30), doğşan (1.10), dörd "dört" (3.10), dúşıp "düşmüş" (1.20).

Ortada:

Türkçe Kelimelerde: yiddi "yedi" (3.30, 7.15) <ET yiti <AT *yétti.

Sonda:

Türkçe Kelimelerde: ħad "kat" (1.80).

Alıntı Kelimelerde: árwád "avrat" (3.5) <Ar. عورت,.

p> b değişmesi

Klimedeki ötümsüz p ünsüzü, ötümlü b ünsüzüne dönüşmesidir (Erdem; Kirik, 2011, s. 94):

bırkıldırđ "parlıyor" (1.20) (Özçelik, 1997, s. 45); (Ercilasun, 2002, s. 109); (Gemalmaz, 1978, s. 166-167).

p> m değişmesi

h amsi "hepsi", h am <ET kop.

ç> c değişmesi

Erbil T rkmen ağzında karşılaşılan  t ml leşmeden biri de ç> c değişmesidir (Erdem; Kirik, 2011, s. 94).

Sonda:  c "a" (4.5), ce  "ge" (7.10).

2.2.2.2.  t ms zleşme

Erbil T rkmen ağzında  t ms zleşme  t ml leşmeye nazaran daha azdır. Bu durum Batı T rkesinin  t ml leşme y n ndeki eğiliminden kaynaklanır. Bahsedilen bu değişim Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu ağızlarında  t ms zleşme y n nde de g r lmektedir (Erdem; Kirik, 2011, s. 96):

d> t değişmesi

Dha ok asli şekillerin bir devamı niteliği taşıyan bu değişim, bir ses değişmesinden  te bir ses denkliğini ifade eder. Dolayısıyla bu değişim adı altında verilen  rnekler, bir değişimden  te asli şekillerin bir devamı niteliğindedir. Yine alıntı kelimelerin bir kısmında yazı diline nazaran t> d değişiminden s z edilebilir (Erdem; Kirik, 2011, s. 97):

T rke Kelimelerde: t  rdiler "d kerdiler" (5.10), t t "dut".

Alıntı Kelimelerde: t ken "d kkan" (9.5) <Ar. دكان.

b> p değişmesi

T rke kelimelerde: p kl w  "baklava" (3.20),

Alıntı Kelimelerde: h rap "k t " (1.75) <Ar. خراب, g lop "lamba" (6.15) <K rt. گلوب, m ğrip "akşam" (1.70) <Ar. مغرب ( zelik, 1997, s. 46); (Ercilasun, 2002, s. 110); (Gemalmaz, 1978, s. 175-176).

c> ĉ değişmesi

Çok az örnekte tespit edilen sistemsiz bir değişimdir (Erdem; Kirik, 2011, s. 98):

nēĉe "nice, kaç" (1.20, 3.15) (Özçelik, 1997, s. 47).

2.2.2.3. Süreklileşme

Sürekli ünsüzlerin yerlerini sürekli ünsüzlere bırakması olayıdır. Bu olaylar aslında sızıcılaşma ve akıcılaşma olmak üzere iki başlık altında incelenir (Özçelik, 1997, s. 47-50):

ķ> ħ değişmesi

Erbil Türkmen ağzında bu değişme akıcılaşmaya oranla daha yaygındır. Ortada ve sonda görülür (Özçelik, 1997, s. 48); (Ercilasun, 2002, s. 111); (Gemalmaz, 1978, s. 185):

Türkçe Kelimelerde: arĥadaş "arkadaş" (2.5), bāĥtıĥ "baktık" (1.20), cedendeĥ "giderken" (1.5), cedērdiĥ "giderdik" (5.10), ĉiĥsın "çıksın" (1.5), ĉiĥ "çık" (7.10), ĉoĥiĥ "çokuz" (6.5), filladārdiĥ "fırlatırdık" (7.10), örteĥ "örtek" (4.5), oĥıyenler "okuyanlar" (1.30) <ET okı-, topraĥ "toprak" (1.5), yōĥ "yok" (2.5), yuĥārdan "yukardan" (5.10), feĥķir+idiĥ (4.5) <Ar. فقير, ĉinad+liĥ (3.10) <Ar. عناد.

ķ> ğ değişmesi

Kelime içinde veya ekleşme sırasında görüldüğü gibi kelime sonunda da görülür (Özçelik, 1997, s. 48); (Ercilasun, 2002, s. 106):

Ortada: abġadāydī "bu kadardı" (5.20), ayāġını "ayaġını" (3.35), bıĉuġa "buĉuġa" (6.5), bıġádá "bu kadar" (6.10), düzliġa "düzlüğe" (1.5), náġádá "ne kadar" (1.5), oġádá "o kadar" (1.5), topraġidī "topraktı" (1.5, 5.15), uşāġı "çocuġu" (3.5), ūşĉēĉliġı "yüksekliġi" (1.60).

Sonda: *elyālīg* "kumaş mendil" (3.40), *kılmāğ* "kılmak" (1.65), *cerdān+liğ* "gerdanlık" (4.5) <Far. گردان + T lık.

k> h değişmesi

Az örnekte karşılaşılan bu değişim kelimedede sistemli bir görünüm arz eder (Erdem; Kirik, 2011, s. 100).

hārda "nerede" (5.5, 1.30) <AT *ka+ra+da.

y> w değişmesi

bewiçti "büyük" (3.25), *elēwin* "eyleyin" (1.75), *İşlēwin* "işleyin" (1.70) (Özçelik, 1997, s. 49).

g> w değişmesi

ķāwin "kavun" (7.5) <AT *ķāgun, *sāwiğ* "soğuk" (8.40).

g> ç> s değişmesi

ūsçēçliğı "yüksekliğı" (1.60) <ūsçēç <ūççek <AT *ūg+çek.

b> m değişmesi

Kars azerileri ve Terekemeleri ağızında, kelime başında görülen b-> -m değişmesi iç sesteki n ve nazal n burun akıcıları tesiriyle meydana gelmiştir (Ercilasun, 2002, s. 116):

men "ben" (1.10), *mınnen* "bundan" (1.15), *mıncá* "bunca" (5.20), *mindú* "bindin" (1.55), *mindirdiler* "bindirdiler" (8.5), *mıncuğ* "boncuk".

b> w değişmesi

Türkçe Kelimelerde: *sewārmışler* (2.5), *yewlerde* "evlerde" (1.75), *wārimiş* "varmış" (2.5).

Alıntı Kelimelerde: *kerwen+nen* "seferle" (1.15) <Far. کاربان.

d> l değişmesi

maḥā+ī "miadı" (1.80) <Ar. mi'ād ميعاد.

c> z değişmesi

dāyze "teyze" (6.10) <AT *tāy+ OT ece.

p> m değişmesi

hāmsī "hepsi" (1.15, 3.20), hām <ET kop .

p> f değişmesi

Bu değişme bir son ses hadisesidir (Ercilasun, 2002, s. 115):

ķulf "kulp" (8.30) <Rum. kulp.

ç> ş değişmesi

Sızıcılaşmasının ilerlemiş halidir. Ötümsüz patlayıcının ötümsüz sızıcıya dönüşmesiyle oluşan tam sızıcılaşma örnekleri yörede yaygın olarak görülür (Öçalan, 2006, s. 22):

nişşī "niçin" (6.15), ķānşārī "karşı" (1.85) <ka+an+ça+ğaru.

2.2.2.4. Süreksizlik

Sürekli ünsüzlerin yerlerini süreksiz ünsüzlere bırakmasına süreksizleşme dinilir. Erbil Türkmen ağzında süreksizleşme zayıftır:

j> c değişmesi

gārāc "garaj" (5.5) <Fr. garage (Özçelik, 1997, s. 50).

h> ķ değişmesi

ķārpız "karpuz" (7.5) <Far. خاربوز.

2.2.2.5. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler

r> l değişmesi

Erbil Türkmen ağzında sistemli olarak karşılaşılan bir değişimdir (Erdem; Kirik, 2011, s. 102).

cedeller "giderler" (6.5), filladārdīh "fırlatırdık" (7.10), ķaçállar "kaçarlar"(6.5), olıllar "olurlar" (2.5) (Özçelik, 1997, s. 51); (Ercilasun, 2002, s. 123).

l> n değişmesi

búçinmiri "bükülmüyor" (2.10), kırınıptı "kurulmuştur" (2.25), neynesin "neylesin"(2.30), neynedih "neyledik" (6.5), yapınıp "yapılmış" (1.15), yihınıp "yıkılmış" (1.15) (Özçelik, 1997, s. 51).

n> l değişmesi

Erbil Türkmen ağzında sistemli olarak tespit edilmektedir (Erdem; Kirik, 2011, s. 103).

öhıldı "okundu" (8.15).

m> n değişmesi

Erbil Türkmen ağzında karakteristik bir değişmedir (Erdem; Kirik, 2011, s. 103):

belān "ama" (8.5) < Trkm. belān بلان < Kürt. balām بلام < T bu+ile+n, indiki "şimdiki" (1.5, 3.15, 5.5, 7.15) <OT uş+imdı <ET amtı, nimder "minder" (Özçelik, 1997, s. 51).

n> m değişmesi

Az sayıda örnekte bazen ünsüz benzeşmesi yoluyla ancak sistemli bir değişmedir (Erdem; Kirik, 2011, s. 103):

°āmferim "aferin" (1.15) <Far. āferīn أفيرين.

n> w değişmesi

araw "aran" (1.50), baħmasaw "bakmazsan"(1.15), cirsew "girsen" (1.20), *iktisād+wızı* "iktisadınızı" (1.75) <Ar. اقتصاد, *memleçēt+wızı* "memleketinizi" (1.70) <Ar. مملكة, özwızı "özünüzü" (1.70), yorilmāġuwa "yorulmana" (1.75), ūzwızden "yüzünüzden" (7.10).

ş> s değişmesi

Erbil Türkmen ağzında görölen karakteristik bir değişmedir (Erdem; Kirik, s. 102): **seççer** "şeker".

2.2.2.6. Süreksiz Ünsüzler Arasında Değişmeler

t> ç değişmesi

Erbil Türkmen ağzında karakteristik olmayan bir değişmedir (Erdem; Kirik, 2011, s. 107):

çiliç "kilit" (6.5) <Far. كليل.

d> c değişmesi

Erbil Türkmen ağzında karakteristik olmayan bir değişmedir (Erdem; Kirik, 2011, s. 107):

mārcimāç "mercimek" (7.15) <Far. مردمك.

g> c değişmesi

Ses yolunu tamamıyla kapatarak hiçbir geçit bırakamayan sıfır derecesindeki ünsüzler (b, c, d, g) içinde g (dil önü-tonlu-patlayıcı); c (dil önü-tonlu-patlayıcı) ünsüzleri yer almaktadır. Bu ünsüz değişmesinde dilde ses uyumlarında göröldüğü gibi simetrik bir değişme g> c söz konusudur. Erbil Türkmen ağzında g> c değişmesi, Erbil Türkmenlerinin belirleyici ağız özelliklerinden biridir (Hazar, 2012, s. 48):

Başta: **cedendeĥ** (1.5), **ceçmem** "geçmem" (2.25), **cēldi** "geldi" (3.5), **cēlin** "gelin" (3.30), **cerdān+liĥi** (4.5) <Far. گردان, **cēldim** "geldim" (4.10), **cedeller** "giderler" (6.5), **ceçeler** "geceler" (7.5), **cē** "gel" (7.10), **cile** "gil" (5.15), **cōndēr-** "göndermek" (9.15), **cōzi** "gözü" (1.40), **cōcdi** "mavidir" (1.40) <ET gök, **cül** "gül" (2.5) <Far. گل, **cünde** "günde" (1.10), **cüzel** "güzel" (6.15).

Ortada: becler "bey" (2.10) <OT beg, ĉicnini "omuz" (3.25) <AT *ĉigin <OT ĉik+ in, dōcildī "değildi" (1.5), icirmī "yirmi " (1.10, 4.5) <ET yigirmi, sewcildī (2.15), yenci "yeni" (1.10) <OT yengi <ET yangı, óce "öne" (8.10) <ET, OT öng.

k> ç değişmesi

Ses yolunu tamamıyla kapatarak hiçbir geçit bırakamayan sıfır derecesindeki ünsüzler (p, ç, t, k) içinde k (dil önü-tonsuз-patlayıcı); ç (dil önü-tonsuз-patlayıcı), ünsüzleri yer almaktadır. Bu ünsüz değişmesinde dilde ses uyumlarında görüldüğü gibi simetrik bir değişme k> ç söz konusudur. Erbil Türkmen ağzında k> ç değişmesi, Erbil Türkmenlerinin belirleyici ağız özelliklerinden biridir (Hazar, 2012, s. 48):¹³

Başta: çërçüç "kerkük" (8.35) <Ar. كركوك, çımın "kimi: gibi" (1.35, 3.15), çililç "kilit" (6.5) <Far. كليلد, çüreçen "damat" (3.20), çöpriye "köprüye" (4.5), çúsip "küsmüş" (2.10).

Ortada: bewiçti "büyüktür" (3.25), búçinmiri "bükülmüyor mu" (2.10), çërçüç "kerkük" (8.35) <Ar. كركوك, çüreçen "damat" (3.20), eçmeç "ekmek" (6.20, 9.15), fiçir "fikir" (1.50) <Ar. فكير, iççi "iki" (1.5, 3.5), téçlemeĥ "itekleme, teklemek, yuvarlamak" (1.5), meççe+ye (1.5) <Ar. معة, seççiz "sekiz" (6.5), řéççer+e "şekere" (4.5) < Far. شكر, töçerdiler "dökerdiler" (5.10), túrçiyede "türkiyede" (1.40).

Sonda: çërçüç "kerkük" (8.35) <Ar. كركوك, čérēç "çeyrek" (1.5) <Far. چاريك, eçmeç (6.20, 9.15), mārçimāç "mercimek" (7.15) <Far. مردمك, tifēnç

¹³ K >ç değişmesi kelimelerin bütününü bu değişme kalıbına girmemektedir. Çounlukla değişmiştir fakat değişmeyen kelimeler de görülür. tüken+e "dükkan" (9.5) <Ar. دكان, kabab "kebab" (5.5) <Ar. كباب.

"tüfek" (8.10) <Far. توفنك, üsçeçliği "yüksekliği" (1.60) <üsçeç <üççek <AT *üg+çek.

2.2.3. Ünsüz Benzeşmeleri

Bir kelimedeyan yana gelen veya söyleyişte birbirini takip eden iki ünsüzden biri diğerini kendine benzetir. Bu durum birçok ağızda olduğu gibi Erbil Türkmen ağızında da ünsüz benzeşmesine sebep olur.Bölgede karşılaşılan benzeşmeler ilerleyici ve gerileyici olarak iki şekilde meydana gelir (Erbil Türkmen ağızında karakteristik olmayan bir değişmedir (Erdem; Kirik, 2011, s. 107). Erbil Türkmen ağızında yaygın bir ses olayıdır. Ünsüz benzeşmeleri açısından en geniş yeri ise l, n, r ünsüzleri tutar. Bu ünsüzler hem benzeştirici hem benzeyici olarak görülebilmektedir. Erbil Bu benzeşmeler yarım-tam ve uzak-yakın benzeşmeler olabilmektedir (Özçelik, 1997, s. 52-53):

2.2.3.1. İlerleyici Benzeşmeler

Bir kelimedey bulunan ünsüzlerden önce gelen ünsüzün sonrakini kendisine benzetmesi olayıdır:

-nd-> -nn- benzeşmesi

n ünsüzü ile biten kelimelerle iyelik eki almış kelimelerden sonra çıkma durumu eki getirildiği zaman görülen ilerleyici, yakın ve tam bir benzeşmedir. d ünsüzü n'ye dönüşür (Özçelik, 1997, s. 53):

Türkçe Kelimelerde: arāsınnan "arasından" (2.25), binnen "bundan" (1.65), bitennen "bitenden" (3.30), bilēsınnen "ondan" (1.30, 7.20), birbirınnen "birbirinden" (1.40), mınnen "bundan" (1.15), onnan "ondan" (3.30), sefer+tās+ın+nen (9.20) <Ar. سفر + T tas, sennen "senden" (1.15), sırrāsınnen "sirasından" (5.20), yānınnan "yanından" (5.10), yarāsınnan "yarasından" (2.25), yārsınnāndı "yarısındandı" (1.50).

Alıntı Kelimelerde: *áwāh*+innen "evvelinden" (3.15) <Ar. اول, *iran*+nan "irandan" (1.45) <Far. ایران, *sirwan*+nan (9.5) <Far. سروان, *wáht*+innen (1.75) <Ar. وقت.

-nl-> -nn- benzeşmesi

Erbil Türkmen ağzında en yaygın bulunan benzeşme türüdür. n ile biten isim ve fiil kök veya gövdelerinden sonra l ile başlayan ekler (-lar, -ler, -la, -le, -la-, -le-, -il-, -il-) geldiği zaman eklerin başındaki l ünsüzü hemen hemen n'ye dönüşür (Ercilasun, 2002, s. 125-126); (Özçelik, 1997, s. 53); (Gemalmaz, 1978, s. 209); (Gülensoy, 1988, s. 61):

Türkçe Kelimelerde: *annamasan* "anlamazsın" (1.15), *celmēsinner* "gelmesinler" (5.15), *čëçinip* "çekilmiş" (1.25), *kazannāri* "kazanları" (6.20), *mennen* "benle" (6.5).

Alıntı Kelimelerde: *kerwen*+nen "kervanla"(1.15) <Far. کربان, *wicdān*+nān "vicdanla" (2.20) <Ar. وجدان.

-lr-> -ll- benzeşmesi

İlerleyici, yakın ve tam bir benzeşmedir. Tek heceli olup "r" ünsüzü ile biten fiillerin geniş zaman ve şimdiki zaman çekiminde zaman ekinin ünlüsü orta hece vurgunsuzluğu sebebiyle düşer. Bu durumda yanyana gelen -lr- ünsüzlerinden "l" "r"yı kendisine benzetir (Özçelik, 1997, s. 54); (Ercilasun, 2002, s. 127):

cēllī "geliyor" (1.65, 7.25), *cēllīh* "geliriz" (6.20), *ōllī* "oluyor" (1.35).

2.2.3.2. Gerileyici benzeşme

Bir kelime içinde bulunan iki ünsüzden sonra gelen ünsüzün öncekini kendisine benzeştirmesi olayıdır:

-rl-> -ll- benzeşmesi

Gerileyici tam ve yakın bir benzeşmedir. geniş ve şimdiki zaman çokluk 3. kişi çekiminde ve kelime içinde görülür. Yaygın bir benzeşmedir (Özçelik, 1997, s. 54); (Ercilasun, 2002, s. 127):

cedeller "giderler" (5.5), diyeller "derler" (1.25), edeller "ederler" (1.40), filladârdıh "fırlatırdık" (7.10), hõreller "örerler" (1.40), koyallar (2.20), kaçállar "kaçarlar" (6.5), õlillar "olurlar"(2.5), tapallar "bulurlar" (8.45), wırillar "vururlar" (5.5), yillër "yiyorlar" (6.25), yolallar "yollarlar" (8.45).

-ls-> -ss- benzeşmesi

l ile biten fiillerin emir çekimlerinin üçüncü şahıslarıyla meydana gelen –ls>-ss benzeştirmesi her zaman olan bir değişme değildir (Ercilasun, 2002, s. 128); (Korkmaz, 1994, s. 95):

ossın "olsun" (8.40).

l-n> n-n benzeşmesi

Birliktelik ekinin kullanımında ortaya çıkan, çok örnekleri görülen tam ve gerileyici bir uzak benzeşmedir. Birliktelik ekinin "n" ünsüzü ile genişlemiş şeklinin geldiği kelimelerde görülür. Aslında Eski Türkçeden gelen ve yine birliktelik fonksiyonu taşıyan bu ünsüz "+lA" ekindeki ünsüzü kendisine benzetir (Özçelik, 1997, s. 56):

babamnan "babamla" (9.5), kâyınbabamnen "kayınbabamla" (4.5), mennen "benle" (6.5),¹⁴ nénemnen "nenem+le+n" (5.10).

Birliktelik ekinin bu kadar yaygın uzak benzeştirme örneklerine rağmen şaşırtıcı bir şekilde "+DAn" şekliyle yine yaygın örneklerle karşılaşılır (Özçelik, 1997, s. 56):

---

¹⁴ Kıpçak lehçesinde ve bugünkü üyelerinde mennen, bennen, pennen şekilleri vardır. Ayrıca başlık konusunda anlatıldığı gibi bizden "bizle" (6.10) +DAn şekli de vardır.

Türkçe Kelimelerde: arhadaşlaridan "arkadaşlarıyla" (3.40), bızden "bizle" (6.10), iççimizden "ikimizle" (5.10), şudan "suyla" (5.15), toprahtan "toprakla" (5.15), yēlpizeyden "yelpazeyle" (7.5).

Alıntı Kelimelerde: allah'tan "allah ile" (1.50) <Ar. الله, árwáttán "avratla" (1.40, 6.5) <Ar. عورة, iççi+dene+yden "iki tane ile" (6.5) <Far. دانه, para+ydan (5.10) <Far. پاره, şey+yden "şeyle" (7.10) <Ar. شيء.

2.2.4. Ünsüz Türemesi (Anaptyctic)

Erbil Türkmen ağzında ekleşme sırasında iki ünlü arasında türeyen ünsüzler dışında çok fazla ünsüz türemesine rastlanmaz. Ünsüz türemeleri daha çok kelime başında ve sonunda tespit edilir. Kelime sonundaki ünsüz türemeleri ise şahsi kullanımlar sonucu oluşmaktadır ve karakteristik olmaktan uzaktır (Erdem; Kirik, 2011, s. 115) Erbil Türmen ağzında bu türemelere rastlanır: ʕ, ğ, h, y, ħ, m, w, n.

2.2.4.1. Ön Seste Türeme

Kelime başında ünlü türemesi Erbil Türkmen ağzında kısmen tepit edilmektedir. Her ne kadar bazı türemeler biraz daha yaygın gibi görünse bölge ağzını karakterize edebilecek kelime başında bir ünsüz türemesi mevcut değildir.

"ʕ" Ön Ünsüz Türemesi

Arapçanın etkisinden ortaya çıkan bir türemedir.

ʕāmferim "aferin" (1.15) <Far. āferīn أفيرين.

"h" Ön Ünsüz Türemesi

h ünsüzü bazı kelimelerde düşebildiği gibi ünlüyle başlayan bazı kelimelerin önlerinde de türebiliyor (Gemalmaz, 1978, s. 202-203):

hōreller "örerler" (1.40).

"y" Ön Ses Türemesi

y- öntüremesi Orta Türkçe döneminden sonra da bazı Türk dil ve diyalektlerinde sürüp gitmiştir. Bu diller Sarı Uygurca, Özbekçenin Harezmi-Kıpçak diyalektleri, Doğu Türkçesi (Yeni Uygurca) diyalektleri, Azeri ve Baraba Tatarcasıdır. Gagauzcada olduğu gibi (örn. yev "ev") (Tekin, 1994, s. 61). y ünsüzü bazı kelimelerde düşebildiği gibi ünlüyle başlayan bazı kelimelerin önlerinde de türebiliyor (Gemalmaz, 1978, s. 202-203):

yewlerde "evlerde" (1.75, 3.5, 5.10, 6.5), yuħıdán "uykudan" (3.5, 6.20, 8.25) < OT ūđı-.

2.2.4.2. İç Seste Türeme

"ğ" İç Ünsüz Türemesi

peğember "peygamber" (2.15) <Far. پیامبر.

"h" İç Ünsüz Türemesi

teħre "tavra, türe, çeşide" (1.10) Ar. طور+ T e.

"m" İç Ünsüz Türemesi

°āmferim (1.15) <Far. آفرین, mımberek "mübarek" (3.15) <Ar. مبارك.

"w" İç Ünsüz Türemesi

helwen "halen" (9.5) <Ar. حالاً.

2.2.4.3. Son Seste Türeme

"m" Son Ünsüz Türemesi

Çok az görülen m türemesinin daha çok analogik tesirle meydana geldiği sanılıyor (Ercilasun, 2002, s.141); (Özçelik, 1997, s. 58); (Özden, 2009, s. 172): sōram "sonra" (1.10).

"n" Son Ünsüz Türemesi

Bazı kelime ve eklerin sonunda türer. Bu ek ve kelimeler: Ya artık enstrümental eki durumuna gelmiş bulunan ile edatı **babamnan** "babamla" (9.5), **mennen** "benle" (6.5), **nénemnen** "nenem+le+n" (5.10). Tamamen kaideleşmiş bulunan bu türeme çok büyük bir ihtimalle Eski Türkçenin n enstrümental ekinin bir izidir.

Ya Kars Azerileri ve Terekeme gibi Erbil Türkmen ağzında kullanılan ikinci teklik şahıs emir eki (Ercilasun, 2002, s. 140-141):

bāḥkinen "bak" (1.60), **ḳāldırgınán** "kaldır" (8.20).

Ya da kimi "gibi" ve ki edatları:

çımın "gibi" (1.35, 7.15) <kimi+n <AT *kīp+i, **yan** "ya (bağlaç)" (2.5) (Özçelik, 1997, s.58-59).

2.2.5. Ünsüz Düşmesi

Çeşitli fonetik etkiler altında kelimedeki ünsüzün düşmesi olayıdır. Kelime başında, içte ve sonda görülür. Ünsüzler: d, f, g, h, k, l, n, r, s, ş, t, w, y, z.

"d" düşmesi

Bu değişme "n" ünsüzünün yanında görülür (Özçelik, 1997, s. 59); (Ercilasun, 2002, s. 139):

énen "ondan sonra" (1.25, 2.25, 3.15, 5.10, 7.10) <OT andın~andan <ET ançata.

"f" düşmesi

ćút "çift" (4.5) <Far. جوفت.

"g" düşmesi

ḳáranuḡ "karanlık" (8.15) <OT ḳarangḡu, **dēştirsın** "değiştirsin" (1.85) (Özçelik, 1997, s. 60).

"h" düşmesi

Arapçadan alıntı ve sonunda "Allah" adı bulunan birleşik kelimelerde sondaki h ünsüzü önceki "a" ünlüsünün genişlediğinde kaybolur (Özçelik, 1997, s. 60); (Ercilasun, 2002, s. 139); (Gemalmaz, 1978, 200):

alla "allah" (1.50), şēħalla "allahın şeyhi" (9.10) <Ar. شيخ الله, wálá "vallaha" (3.5) <Ar. والله, kārebe "elektrik" (6.10) <Ar. كهرباء.

"k" düşmesi

tüken+e "dükkana" (9.5) <Ar. دكان.

"l" düşmesi

Kelime ortasında ve sonunda l ünsüzü çok sık düşer (Ercilasun, 2002, s. 137); (Özçelik, 1997, s. 60):

Türkçe Kelimelerde: cé "gel" (7.5), dócí "değil" (1.10), kâhın (1.70), kahtım "kalktım" (3.5), yolallar "yollarlar" (8.45).

Alıntı Kelimelerde: ħáh "halk" (1.75) <Ar. خلق, wálá "vallah" (3.5) <Ar. والله

"n" düşmesi

bılar "bunlar" (2.10, 6.5), čúku "çünkü" (1.30) <T çün+Far. کی چونکه, kızüçî "kızın için" (3.10), nişşî "niçin" (6.15), něčî "ne için" (1.55), ōcinde "önünde" (6.25), oların "onların" (1.35), sōra "sonra" (1.65, 6.20), sōramî "sonra" (9.10), úçirttı "uçurdun" (2.35), ürəcü "yüreğin" (1.75), yōlıçı "yolu için" (5.20) (Ercilasun 2002: 137-138); (Özçelik, 1997, s. 60).

"r" düşmesi

Erbil Türkmen ağzında en yaygın bulunan değişmedir. hem iç seste, hem de son seste bu ünsüzün sık sık düştüğü görülür. Üçüncü şahıs bildirme ekinin sonundaki r ünsüzü ise Kars Azerileri ve Terekemeleri olduğu gibi istisnasız olarak düşer bu düşüş en karakteristik hususyetlerden biridir (Ercilasun, 2002, s. 133-134); (

Özçelik, 1997, s. 61): *baḥasan* "bakarsın" (1.15), *bēcīdī* "beyidir" (2.15), *bi* "bir" (1.10), *birbīlerīne* (2.10, 4.5), *ildī* "yıldır" (1.10), *nágádá* "ne kadar" (1.5, 3.10, 5.15), *nēdī* "nedir" (1.30), *ogádá* "o kadar" (1.5), *tewessu^c+tādī* "genişletmektedir" (1.10) <Ar. توسع, *yōḥti* "yoktur" (1.35).

"s" düşmesi

ḥámı "hepsi"(7.10).

"ş" düşmesi

indī "şimdi" (1.5, 5.5), *indīkī* "şimdiki" (3.15, 7.15).

"t" düşmesi

Hece sonundaki çift ünsüzden biri durumunda olduğu zaman t ünsüzü düşer (Ercilasun, 2002, s. 139): *ḥátā* "hatta" (7.10) <Ar. حتىّ.

"w" düşmesi

yēmīze "evimize" (5.10).

"y" düşmesi

Kelime içinde görülebilen bir ses olayıdır. En aygın olan şekli de içteki y düşmesidir (Özçelik, 1997, s. 61-62); (Gemalmaz, 1978, s. 198): *bēle* "böyle" (1.25), *elēwın* "eyleyin" (1.75), *peğember* (2.15) <Far. پیامبر, *selēştīler* "söyleştiler="konuştular" (3.5), *şeh* "şeyh" (5.5) <Ar. شيخ.

"z" düşmesi

bīlmesen "bilmezsin" (1.10), *baḥmasaw* "bakmazsan"(1.15).

2.2.6. Yer Değiştirme (Metathesis)

Birçok Anadolu ağızlarında görülen ünsüzlerin yer değiştirmesi olayıdır. Erbil Türkmen ağızında birinci derecede "r" ünsüzünün bulunduğu kelimelerde yer değiştirmenin yaygın olduğu görülür. Bu, ünsüzün titrek ve düşmeye elverişli olmasından ileri gelir. yer değiştirme bitişik iki ünsüz veya uzak iki ünsüz arasında

görülebilmektedir. Olay buna göre yakın yer değiştirme ve uzak yer değiştirme adlarını alır (Özçelik, 1997, s. 62).

2.2.6.1. Yakın Yer Değiştirme

-yr-> -ry- : baryam "bayram".

-vr-> -rv- : árwád "avrat" (3.5) <Ar. عورة , árwát+ten "avrattan" (6.5).

-ks-> -sk- : ũşçēçlięi "yüksekliği" (1.60), óşçir- "oksur".

-rp-> -pr- : čiprič "kirpik".

-pr-> -rp- : tórpaḥ "toprak".

Bu örnekte ünlü-ünsüz yer değiştirmesi görülür:

-uy-> -yu- : yuḥı "uyku" (6.20, 8.25, 3.5) (Özçelik, 1997, s. 62-63).

2.2.6.2. Uzak Yer Değiştirme

r-z> z-r : bızere "biraz" (3.10, 6.20).

l-r> r-l : buręıl "bulgur" (7.15).

r-m> m-r : sāmırsaḥ "sarımsak" (Özçelik, 1997, s. 63).

2.2.7. İkizleşme

Kelime içerisinde iki ünlü arasındaki ünsüzlerin boğumlanmalarındaki tekrarlanma olayıdır. Erbil Türkmen agzında yaygın örnekleri olan bir ses olayıdır.

Şu ünsüzlerle ilgili ikizleşmeler görülür (Özçelik, 1997, s. 64): b, c, ç, d, k, n, r, s, ř.

"b" ikizleşme

sábbāḥ "sabah" (1.70, 3.5, 5.15) <Ar. sabbāḥ صباح (Özçelik, 1997, s. 64).

"c" ikizleşme

ḥáccī+ler "hacılar"(1.60) <Ar. ḥáccī حجاج , cāccāiyb "acayıp" (Özçelik, 1997, s. 64).

"ç" ikizleşmesi

iççi "iki" (1.5, 2.5, 3.5), iççi+*dene*+yden (6.5) <Far. دانه, seççiz "sekiz" (6.5), seççer+e "şeker" (4.5) <Far. شكر.

"d" ikizleşmesi

yīddī "yedi" (3.30, 7.15) <ET yiti <AT *yétti, dokkız "dokuz" (Özçelik, 1997, s. 64).

"k" ikizleşmesi

fekkir+idih "fakirdik" (4.5) <Ar. فقير (Özçelik, 1997, s. 64).

"n" ikizleşmesi

"İle" edatının eklediği kelimelerde meydana gelen benzeşmeden sonra benzeşen ünsüz ikizleşebilir (Özçelik, 1997, s. 64): *kerwennen* "kervanla" (1.15) <Far. كربان, *wicdánán* "vicdanla" (2.20) <Ar. وجدان, *mennen* (6.5).

"r" ikizleşmesi

sırrāsinnen "sırasından" (5.20) (Özçelik, 1997, s. 65).

"s" ikizleşmesi

sussız "susuz" (4.5).

"ş" ikizleşmesi

aşşágá "aşağı" (6.15), *nişşi* "niçin" (6.15), *áşşáğı* "aşağı", *eşşeç* "eşek", *döşşeç* "döşek" (Özçelik, 1997, s. 65).

"t" ikizleşmesi

ottız "otuz".

3. DERLEME METİNLER, ARAP HARFLİ ÇEVİRİ YAZI VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

3.1. Metin (1): Hacı Necmeddin Nureddin

Konu: Hacc-ı Şerife ve Hacılar

Ad: Hacı Necmeddin Nureddin

Yaş: 75

Yer: Erbil Merkez, Araplar Mahallesi

Tarih: 20.09.2012

Aşiret: Bakkal

Çeviri Yazı

Hácdá áltmıř úçte cedendeĥ yól Őeyidı topraĥıdı. Ké topraĥ oldıĥına ba^cız yerde ĥumda túmêrdı. İççi sá^cat téçlerdih lewĥe atardıĥ taya altına çihsin. Hatta düzliĥa sürêrdı iççi sá^cát bir çérêç yá^cni náĥádá sürêrdı iççi oĥádá há olur téçliyêydú bī bewhaydı. Yetiřtiĥ meselen diyaĥın bız Meççe'ye. Meççe'ye ké yetiřtiĥ Meççe'nı ké indı bewhe cōrīsen bewhe dōcīlidı yer konkiritidı Meççe'nin 5 ĩçi. Meççe'nin içi de bının seçsende birı dōci masāĥası kiçik. Őey soram tá^cmirata dokşan birde başladılar onda men cētīm dokşan içide ĥáca yenci başladılar tá^cmirata hem Meççe'ye hem Medinēni tewessu^c ettiler. Bī tewessu^cāt cūn be cūn indı yá^cni icirmı üç ildı ĥıkumat sı^cwdiye tewessu^ctadı. Cünde bi teĥre bilēsini tewessu^c ediri Őey ediri yá^cni cirendew bilmesen 10 tewessu^c olup sennen weye ĥámsi yihınıp bi kerwennen yapınıp bi kerwennen yapınımyıp bes ^cāmferim o mühendise ke

tensikı yapıp, yá^cni fikir etmesen yá^cni iyi bahmasaw yan mawzu^cákānı cörmüyipsen annamasan bahasan bī dām nicēyī indī kāmīl bāhīsen bīlāsīne hāmsī birbirīndēdī amma bir tegeyyurat warimış on ĩl mīnnen áwāl olup sen o tegeyyurata cörmüyipsen necēyīdī. **15** Meselen Zemzem şuıı, Zemzem şuıı yer altındāydu zerzēmı nēče kerwen men cētmīšem sefere on kerwen de cētmīšem hācā her on sefērīnde zerzēmiye cedērdīh. On birīncī kerwen ké biz cēttīh ^cımraya bāhtīh istī řapānıp dúřıp zerzēmī içīne. Zerzēmiyekēnīn āltına cirsew ē řeydī bāhāsān řuw bırkıldırī **20** mızaha şurıplar istīne bī řuw istēdīhlērī mewķī^clere cedērī čēçīnıp. Énen bı^cāzı ^cāķliyyen bēle taşawur eder nēče pay edērī bıgada řuw necēyīdī bī Allah'ın bir hīkmētīdī. Nāgādā ^cālim wārise mēnīm deyzem oğlı meselen řeydī ne diyeller dirāset dıktora aldı şeyden şuwdan neftten, indīye şadar yetīřmīyīpler bır dereceye bīlsīnler ^cılmeke necēyīdī, ya^cni bır kuyıdan bıgādā ^cālem bıgādā řu **25** içsīn bıgādā řu apārsın hī hārdandı nēdī maşdar nēdī bır řey ilāhīdī. Bes bı yāzdā olşaydı mēnīm řanā^cātımčā orda da čohlara dedīm eger bı yāzdā olşaydı ^cālem bır ^cāķıl ālırdı, o dıhtora oħıyenler şuwdan neftte čuku oların dirāsetīdī bır řey ālırdılar bīlēsīnnen bır nımúzeč ālırdılar. Bır oğlan şeyde oħıyıp kimyawı oħıyīptī istērī cētsīn dıktora almağa eger bı şuıı werse bır ğēr **30** fikre ālır. Ya^cni bele öcīne cēlır, řey çīmīn öllī. Énen bu be^cez bī hāc ēbewhēyīdī. Wār indī bīz hācā cedērīh iççī sá^cāt bır čereçte yetīřērīh annādú be^cez dirī wallahi zāhmētī walla bele ázyētī, hič bır ázyētī yōhtı řeyī yōhtı. Wācīb te indī de necēdī wahtīnde de hācādā de ^ceynen belēydī bu waçıplērī bır bır řahāsān hācākēnī řey edesen. Te^cbīr te^cārif ilahīdī de özī bāhāsān bī **35** nımúzeçlī ^cāleme birī řarādı bīrsī cözī cōcdı bīrsī cözī sārıdı bīrsīnīn sāçı ğirmījēdī árwātán erğēçī birbirīnnen āyırd etmesen hī. Meselen diyāđın olar yānında

bı saçları şey edeller hõreller bilèsini. Túrçıye'de de bir mećmu^cá ^cālem war saçlarını hõreller, annādú ince ince meselen Ērbil'de ^cādetti üç kere edeller saçları eger olşa iççi kere edeller, bes olar seçsen doqşan kere edeller ha **40** bızım ^ciraqt'a şeyde war Yezidiler içinde abı nawı^c, meselen olar hāmsi bewhedı, uşahları beş illiḥ āltı illiḥti hele saçları çihmiyip hāmsini şey edipler hõripler bilèsini. Ya^cni bāhāsán bī beşerin bāhāsán bı^cáz heykelı war iççi metir icirmı sāntimdı, ěnnı, kapkara, dişi beyāz, bı cöz zaq annādú bu bir insandı. Bāhısen meselen Túrıç yan ^ciraq yan iran'nan bir dene celipti ^cımrı seçsen beş **45** yāşındadı yüz ellı santimdı, Ya^cni o adāmin dūrende yanaşasında behesen yārsinnādı. Baḥasan mının melāmiḥına mının şeyine annādú, baḥasan meselen bir kılaw adāmdı bir üzlı bir şeyli ya^cni Alla tá^cālā baḥasan fiçir celiir bilēwçi. Çünkü Alla tá^cālā kur^canda da diyişi dirı bir fiçrelēwın, dūnyaydān kıyāmeti Allah'tan sen araw nēdi, bı şeyler hāmsi mümeyyez olur sēnūçi, farıklı **50** bir şey olur, Alla ne hālk edip. Meselen celiisen bızım mantikāmıza baḥasan bī daqlara, her birsı bir teḥir yadişçenip bir teḥirdı. Ké cirendew içine Alla tá^cālā dirı bir düşün baḥ nēdi ya^cni he cētú. Diyağın hāci ómerēnçin bı daqları yōlda cōripsen he bıgada dōci sen yōlakeye tirempele mindú cēt yo^o baḥ bı dāğı Alla tá^cālā nēçi hālk edip, nēymiş, yān şuw dēlip, şuw yip bú dāğı yipti annadū hı bēle **55** ūşçēçliğı bıgada ūşçēç olup bıgada şeydi. Geli'de meselen bāhkınen Geli'nin şuwı bı^cazı çoh yerde çıkurdı bı^cazı çoh yerde şeydi bılar hāmsi şuw şey edip, cāddēnin boyındaymışlar. Ēnen bu, Alla tá^cālā bı hāccı onıçindı de te^cārıftı, herkes memleçētinin derdini şeyini hāllını de etsin bilēsıçi. Bes ma^cālesef bıgada hāccıiler men bī kırḥ içinçi kerwāndı cēdirem e men hele cōrmemişem **60** bir dene öz memleçētinin mi^cānātını desin çuku mi^cānātını dediğiden hāllı

war, mënİM bir fİkrám war onın bir fİkrēsİ war bının bir fİkrēsİ, ceder öz memleçētinde düşünİR ké düşünİğİden ħál tapar bİ mİcānātı. Annādu her kelime o dōcİ Allah, Namaz, bİlmem ne kİlmāđ hı bİlar dōcİ. Binnen sōra ke bİrda bir fİkrá āldu ordá cedesen memleçētúde čālİşasan. Bés bİZİmkİ cēllİ tembel ōllı **65** cāmı^clárá yapışırı, bİ dōcİ İslam dİnİ bİnİ dēmİRİ. Ĥazreti ^cUmer cİrdİ cāmı^c İčİne bāĥtı bir mećmu^cá otırıp, sábbāĥ namāzında ordāydılar, gınorĥa ordāydılar, İčİndİ de ordāydılar, mığrıp te ordāydılar, ^cáşşa meĥālİ cōrdİ bİlelerİ dedİ sİZ nēynİsİZ bİrda? Wala dedİ, sábbāĥ namāzın kİlmİşİ ĩlā İndİye kádar bİZ bİrdāyİĥ, dēdİ sİZ ğalaşız, kāĥın İşlēwın kāĥın İşlēwın, ōzwızı memleçētwezı **70** İdāre elēwın, İkİtİşādwızı ĥal elēwın. Ya^cni bİ ba^cız şeyler war meselen bİZ İndİ men ya^cni doğrısı ba^cız cēlİp, İndİ ^cİmraya cēlİp ya^cni bİrda nece bir ĥarap adāmİmİş orda da ^ceynen bİ ĥarāplıđı edİRİ, bábám sen he ũrecü pārákáyá yānāydı, pārákáyá yānmādı yorİlmāđuwa şey ēle. Ya^cni ba^cız şeyler war ē farkı čoh čohı, wāĥtİnnen İndİye. Yewlerde yatārdı ĥāĥ onda, otel yōĥİdİ bir otel **75** yōĥİdİ bes dām wāridİ İčİ káđ ũč káđ āltmİş ũčte de İčİ káđ ũč káđ dām wāridİ dām bİr adāmın dāmı zencİN olānın, wezİrlērİN bİlar da ĥāmsİ kİrāydán werİrdİler ĥác maĥālİ. Ĥác maĥālİ ōzlērİ ya čİĥārdılar kat kada yan da cedērdİler Ṭā^oİfe, yew uşāĥlārınİ apārİrdılar bİnİ kİrāydán werİrdİler bİ dāmı ōzı şeydİ ne dİyeller bİlēsİne abawĥadı. İnsan ya^cni wāqı^c bİr şeye cİrer İčērİye bele **80** etsİN hem kánşarı dİrāset alsİN bİlēsİnnen hem ōzı bİr şey İstİfāde etsİN, ya^cni nİce cēldİ oĥa cēttİ bewhe de cēlsİN ya^cni bİ adām he ũrecİ ōzİne yānsİN İ wez^cİNİ dēştİrsİN. **85**

Arap Harfleriyle Yazılışı¹⁵

حه جه التمییش اوچته جیده ندهخ یول شیدی طوپراغیدی، که طوپرهخ اولدیغینه به عز یه رده قومده توماردی. ایچچی سه عات ته چلاردخ له وحه اتاردخ ته یه التینه چخسن حتی دوزلیغه سوراردی ایچچی سه عات بر چه رهچ یه عنی نه غه ده سوراردی ایچچی اوغده هه اولر تاجلیایدو بی به وهایدی. یتشخ مه سه له ن دیاغین بیز مچچه یه. مه چچه یه که بیتشیتخ مچچانی که ایندی به ووه جوریه سن به ووه دوجیلدی بیر کونکریتیدی مچچانین 5 ایچی. مچچانن ایچی ده بنین سه چسه نده بیرى دوجى، مساحاسى کیچیک. شیی صورام تعمیراته دوقصان بیرده به شلادیلهر اونده مه ن جیتتم دوقصان ایچیده حجه یه نجی باشلادیلهر تعمیراته هه مچچه یه هه م مدینانی توسع ایتیلهر. بی توسعات جون به جون ایندی یعنی ایجرمی اوچ ایلدى حکومه سعودیه توسعاتدی. چونده بیر ته حره بلاسینی توسع اییدیری شیی اییدیری یعنی جیره نده و بیلمه سه ن 10 توسع اولیپ سه ننه ن وه یه همسی یخینیپ بیر که روه ننه ن یا پینیپ بیر که روه ننه ن یا پینیپ بس عامه ریم او مهندس که تنسیقی یا پ، یعنی فکر ایتمه سه ن یعنی ایی به خمه سه و یان موزوعه کانی جورمیپسه ن اننه مه سه ن به خه سه ن بی دام نیجایی ایندی کامل باخیه سن بیلاسینه همسی بیریریندادی امما بیر تغیرات واریمیش اون ایل میننه ن اول اولیپ سه ن او تغیراتی جورمیپسه ن نیجایدی. 15 مسن زرم صوی، زرم صوی یر التیندایدی زیرزامی نیچه که روه ن مه ن جیتمیشم سفره اون که روه ن ده جیتمیشم حجه هر اون سفرینده زیرزامیه جیداردیخ. اون بیرینجی که روه ن که بیز جیتتخ عمره یه باختیخ ایستی قه پانیپ دوشیپ زیرزامی ایچینه. زیرزامیه کانین التینه جیره و ای شیبیدی به خه سه ن صو بیرقیلدیری 20 مزخه قوریپلار ایستینه بی صو ایستاد یخلاری موقعره جیدیری چاچینیپ. نه نه ن بعازی عقلیه ن بیله تصور ایده ر نیجه پای اییدیری بیغه ده صو نیجایدی بی الهن بیر حکمتیدی. نه غه ده عالم واریسه مانیم ده یزه م اوغلی مسن شیبیدی نه دیه لهر دراست دکتورا الدی صودن نفتته ن، ایندییه قدر یتیشمیپلهر بیر درجیه بیلسینلهر علمه که نیجایدی،

¹⁵ Irak Türkmenlerinin kullandığı Arap Alfabesinden bahsedilmektedir (User, 2000, s. 97). Bu eserde Irak Türkmenlerinin kullandığı alfabe detaylı bir şekilde anlatılmıştır (Bayatlı, 1996, s. 330-334). Burada ünlülerin gösterildiği bir Arap alfabesi kullanılmıştır. Değişime uğramış alıntı kelimeler kaynak dildeki gibi yazılmıştır. Bizim bu şekilde yazmış olmamız, bizden sonrakilere rehberlik edecektir. Irak Türkmençesi Türkiye Türkçesi alfabesiyle yazılmaktadır. İlk defa Iraktaki bir Türkmen ağzını bu şekilde yazıyoruz. Türkistandaki Türkmenler, yazılı edebiyatlarının başlangıcında (18. yüzyıl)'dan 1928'e kadar Arap alfabesini kullanmışlardır (Kara, 2001, s. 2).

یعنی بیر قویبیدن بیغدهده عالم بیغدهده صو 25 ایچسین بیغدهده صو اپارسین هی هارداندی نادای مصدر نادای بیر شیئی الاهییدی. بس بی یه زده اولصایدی مانم قناعتییمجه اورده ده چوخلره دیدم نه گهر بی یه زده اولصایدی عالم بیر عقل ایردی، او دختورا اوخیه نلهر صودن نیفتتنن چوگو اولارین دراستیدی بیر شیئی ایردیلهر بیلاسننن بیر نموزج ایردیلهر. بیر اوغلان شیبده اوخیبب کیمیای اوخیببیتی ایستیری جیتسین دکتورا اله غه نه گهر بی صوی ویرسه بیر غیر 30 فکره الر یعنی بیله اوچینه جالیر، شیئی چیمین اولی. انهن بو بعز بی حج نه به وهایدی. وار ایندی بیز حجه جیدیریخ ایچچی سععات بیر چهره چنه بیئتیشیریخ اننادو بعز دیری والهی زحمانتی والله بیله ازیتتی، هیج بر ازیتی یوختی شیئی یوختی. واجب ده ایندی ده نیجایدی واختینده ده حجه ده عینن بیلایدی بو واجیبلهری بیر بیر قه خه سه ن حجه گانی شیئی ایده سه ن. تعبیر تعارف ایلاهیدی ده اوزی به خه سه ن بی 35 نموزجلی عالمه ییری قهرادی بیرسی جوزی جوجدی بیرسی جوزی ساریدی بیرسینن ساجی گیر میژادی اروتنن ارچاجی بیر بیریننن ایرد ایتیمسه ن هی. مسنن دیاغین اولهر یانینده بی صاچلاری شیئی ایده نلهر هوره نلهر بلاسینی. تورچیاده ده بیر مجموعه عالم وار صاچلارینی هوره نلر، اننادو اینجه اینجه مسنن اربیلده عه دانتی اوچ کهره ایده نلهر صاچلاری اگهر اولصه ایچچی کهره ایده نلهر، بس اولهر سه چسه ن دوقصان کهره ایده نلهر ها 40 بیزیم عراقته شیبده وار یه زیدیلهر ایچینده ابی نوع، مه سه نهن اولار همسی به وهادی، اوشه خلاری بیش ایلبیخ السی ایلبیختی هه له صاچلاری چیخمیبب همسینی شیئی ایدیبلهر هوریلهر بیلاسینی. یعنی به خه سه ن بی بشرین به خه سه ن بعازی هیکی وار ایچچی متر ایجبرمی سانتیمدی، اننی، قه پ قهره، دیشی بیاض، بی جوز زهق اننادو بو بیر انساندی. باخیسه ن مسنن تورج یان عیراق یان ایرانننن بیر ده نه جالیبیتی عمری سه چسه ن بیش 45 یاشیندای یوز الی سانتیمدی یعنی او ادامین دوره نده یه نه شاسینده به خه سه ن یاریسیندای. به خه سه ن مینین ملامچینه مینین شیبینه اننادو، به خه سه ن مسنن بیر قیلاو ادامدی بیر اوزلی بیر شییلی الله تعالی به خه سه ن فیچیر جالیر بیلاوچی. چونکو الله تعالی قرعانده ده دیری فیچیر ایلاون، دنیایدن قیامتت الله تن سنن ار او نادای، بی شیلر همسی ممیز اولیر سانوچی، فاریتلی 50 بیر شیئی اولیر، الله نه خلق ایدیپ. مه سه نهن جالیسه ن بیزیم منتقامیزه به خه سه ن بی داغله ره، ههر بیرسی بیر ته حیر یادیر چانیپ بیر ته حیردی. که حیره ندهو ایچینه الله تعالی دیری بی دوشون باخ نادای یعنی یعنی هه جیتتو. دیاغین حاجی او مرانچین

بی داغلاری یولده جورپسهن هه بیغده دوجی سهن یوله که یه ترمپبله میندو جیت یو، باخ بی داغی الله تعالی ناچی خلق ایدیپ، نایمش، یهن صو دالیپ، صو بیپ بو داغی بیپتی اننادو هی بیله 55 اوسچا چلیغی بیغده اوسچه چ اولیپ بیغده شیبیدی. که لیده مه سه لهن باخکینه ن که نینین صوی بعازی چوخ بیرده چیقوردی بعازی چوخ بیرده شیبیدی بیلار جه مسی صو شی ایدیپ، جه ددانین بویندا میشله. نه نه ن بو، الله تعالی بی حجی اونچیندی ده تعارفتی، هه رکه س مملچاتینن دهردینی شیبینی حللنی ده ایتسین بلاسیچی. بس مع الاسف بیغده حجیله ر مه ن بی قیرخ ایچینی که رواندی جیدیره م ای مه ن هه نه جورمامیشه م 60 بیر ده نه اوز مملچاتینین معاناتینی دیسین چوکو معاناتینی دیدیفیدن حللی وار، مانم بیر فکرم وار اونین بیر فکرسه سی، جیدهر اوز مملچاتنده دوشنر حل تپار بی معاناتی. اننادو هر کلمه او داجی الله، نه ماز، بیله م نه قیلماغی هی بیلار دوجی. بنین سوره که بیرده بیر فکره الدو اورده جیده سه ن مملچاتوده چالیشه سه ن. بس بیزیمی جالی ته مه ل اولی 65 جامعه ره یا پیشیری، بی دوجی اسلام دینی بینی دیمیری. حزرتی عمر جیردی جامع ایچینه باختی بیر مجموعه اوتیریپ، سبباج نمازینده اوردایدیله ر، گینورطه اوردایدیله ر، ایچنیدی اوردایدیله ر، مغرپ ده اوردایدیله ر، عشا محالی جوردی بیله لاری دیدی سبز نینبسیز بیرده؟ والله دیدی، سبباج نمازی قیلمی شیخ الی ایندییه قدار بیز بیدایخ، دیدی سبز غلاطسیز قاخین ایشلاون، قاخین ایشلاون، نوزویزی مملچاتویزی 70 ایداره ایلاوین، ایقتصادویزی حل ایلاوین. یعنی بی بعز شییلار وار مسلن بیز ایندی مه ن یعنی دوغریسی بعز جالیپ، ایندی عمریه جالیپ یعنی بیرده نیجه بیر خراپ ادامیمیش اورده ده عینن بی خرا پلیغی ایدیری، به به م سه ن هه اوراجو پهره که یه یه نایدی، پهره که یه یه نمادی یوریلماغوه شی نیله. یعنی بعز شیله ر واری فارقی چوخ چوختی، واختیننه ن ایندییه یولله رده یه تاردی خاخ اونده، اوتیل یوخیدی بیر اوتیل 75 یوخیدی بس دام واریدی ایچی قاد اوچ قاد التمیش اوچته ده ایچی قاد اوچ قاد دام واریدی دام بیر ادامین دامی زه نجین اولانین، وزیرلارین بیله ر ده حه مسی کیره یه ن ویراردیله ر حج محالی. حج محالی اوزلاری یا چیخاردیله ر قات قده بیان ده جیداردیله ر طائفه، ییو اوشه خلارینی اپاریردیله ر بینی کیره یه ن ویریردیله ر بی دامی اوزی شیبیدی نه دیه لله ر بیلاسینه نه به وهایدی. انسان یعنی واقع بر شیبیه جیره ر ایچاریه بیله 80

ایتسین هم قه‌نشاری دراست ال‌سین بیلا‌سیننه‌ن هم اوزی بیر شیئی استفاده ایتسین، یعنی نیجه جالدی اوهه جیتتی ده

به‌وهه ده جالسین یعنی بی‌ادام‌هه اوراجی اوزینه یان‌سین نی‌وزعینی داشتیرسین. 85

Çağdaş Türkiye Türkçesine Aktarımı

Altmış üçte Hac'a giderken yol şeydi topraktı. Toprak olduğu için bazen kuma çakılırdı. İki saat arabayı iteklerdik, tekerleğin çıkması için altına levha atardık. Düz yola gelinceye kadar iki saat on beş dakika iteklerdik, ne kadar sürerdi o kadar iteklerdik bu böyleydi. Neyse biz Mekke'ye vardık. Mekke'ye ulaştık. Şimdi Mekkeyi bu şekilde görüyorsun, böyle değildi. Mekke'nin **5** içi, yerler betonu. İçi şimdikininki seksende biri bile değildi, yüz ölçümü küçüktü. Şey sonra tadilata doksana birde başladılar. O zaman ben doksana ikide hacca giderken tadilata daha yeni başlamışlardı. Hem Mekke'yi hem Medine'yi genişletmeye başladılar. Bu tadilat da gün be gün, şimdi yani yirmi üç yıldır Sudi Arabistan Devleti orayı genişletmektedir. Günde bir tür genişletiyor ve değiştiriyor. Yani girdiğin zaman genişletildiğini anlayamazsın. Mekke'ye ulaştık. **10** Sanırsın ki hepsini yıkıp yeni baştan yapmışlar; fakat bir seferde yapılmamış. Ancak aferin o mühendise, bu tasarımı nasıl yapmış. Yani düşünemezsin, yani iyi bakmazsan ya da olup biteni görmezsin, anlayamazsın. Bakıyorsun bu ev şimdi nasıl?! Tas tamam. Böylesine bakıyorsun hepsi mükemmel. Ama bundan on yıl önce bir değişiklik varmış, sen görmediğin için ne olduğunu bilmiyorsun. **15** Mesela Zemzem suyu, Zemzem suyu yer altındaydı. Ben hacca defalarca gittim. Hacca onuncu gidişimde bodrum katına inerdik. Onbirinci kez umreye gittiğimizde baktık üzerini kapatmışlar, bodrum katında kalmış. Bodrum katına girdiğin zaman bakıyorsun su parlıyor. **20** Üzerine su pompası koymuşlar. Bu suyu istedikleri yerlere gönderiyorlar. Ondan sonra bazıları bu suyun nereden geldiğini ve nasıl her şeye yettiğini düşünüyor; ama bu Allah'ın bir hikmetidir. Ne kadar âlim varsa, mesela benim teyzemin oğlu şeydir. Ne derler: Su ve petrol konusunda doktora diploması aldı. "Şimdiye kadar bu kadar insan bu suyu içiyor, **25** alıp götürüyor, kullanılıyor, nasıl bitmiyor, kesilmiyor ve temeli nedir?" diye bir

neticeye varmamışlardır. Bu İlâhi bir güçtür. Ama bu dışarıda olsaydı benim görüşüme göre orada da çoğuna söyledim. Dışarıda olsaydı insanlar bir akıl alırdı. Özellikle o doktora okuyanların su ve petrolden araştırmasıdır. Birşey alırlardı bu yerden, bir örnek alırlardı. Bir çocuk jeolojide okumuş, doktora yapmak istiyor. Eğer bu suyu verseler başka bir **30** düşünceye sahip olur. Bu şekil onun için daha münasip olur. E işte, hac böyledir.

Şimdi biz haca giderken iki saat on beş dakikada varıyoruz. Anladın mı? Bazıları diyor ki "vallaha zordur, eziyetlidir, böyledir". Hiç bir eziyeti şeyi yoktur. Şimdi vacipler nasılsa o zamanda aynıydı. Tek tek vacipleri yerine getiriyorsun. Aslında hac tanışmak ve anlamaktır. Bir taraftan, bakıyorsun insanlar değişik. **35** Biri siyahtır, biri mavi gözlüdür. Birinin gözü sarıdır, birinin saçı kıvırcıktır, kadınla erkeği ayıramıyorsunuz öyle. Mesela onlar saçlarını örgü yaparlar, Türkiye'de de bazı insanlar saçlarını örgü yaparlar, anladın mı? İnce ince böyle. Mesela Erbil'de âdettir, üç örgü yaparlar. Eğer uygunsa iki örgü, ama onlar seksen doksan örgü yapıyorlar. **40** Evet bizim Irak'ta, şeyde bu tür var. Yezidiler içinde var. Ama onların hepsi öyledir. Çocukları beş altı yaşında, hele saçları iyice çıkmamış, hepsini şey etmişler, örgü yapmışlar. Yani bakıyorsun bu insanlara bazıları iri, iki metre yirmi santim boyunda. Geniş, simsiyah, dişleri beyaz, gözleri iri. Anladın mı? Bunlar da böyle insanlar. Bakıyorsun mesela Türkiye'den, Irak'tan ya da İran'dan biri gelmiş. Seksen beş **45** yaşında, boyu bir buçuk metredir. O adamın yanında durduğu zaman tam yarısına denk gelir. Adamın tipine bakıyorsun. Şişmandır. Düşünüyorsun. Çünkü Allah Kuran'da buyurduğu gibi "bir düşünün, dünyayla kıyamet, kul ve Allah ilişkisi nedir?" diyor. Bu şeylerin hepsi senin için açıklanır. Farklı **50** bir şey olur. Yüce Allah ne yaratmış diye. Mesela bizim bölgeye geldiğinde bakıyorsun bu dağların her biri bir şekilde dikilmiştir. Gittiğinde yüce Allah buyurmuştur "Bir düşün, bak

nedir". Sadece gittin, yeter mi? Diyelim Hacı Ömeren yolunda bu dağları görmüşündür. Bu sadece arabaya bin ve git demek değil. Bak bu dağı yüce Allah neden yaratmış, neymiş?! Ya da su, dağı delmiş geçmiş, anladın mı? **55** Bu kadar yüksektir. Geli'de, mesela Geli'nin suyu bazı yerde derindir. Bunların hepsini su delmiş, yolun seviyesindeymiş.

Ondan sonra, Allah-u Teâlâ'nın bu hacı tanışmak içindir. Herkes memleketinin derdini desin ve çözümünü de bulsun diye. Fakat maalesef, ben kırk ikinci kezdir gidiyorum. Bu kadar hacıdan bir gün birinin kendi derdini, memleketini anlattığını görmedim. **60** Çünkü derdini anlattığı zaman çözümü olur. Benim bir düşüncem var. Bunun bir amacı var. Onun bir amacı var. Memleketine gider düşünür. Düşündüğü zaman çözümünü bulur, anladın mı? Kelime sadece Allah, namaz bilmem ne kılmak değil. Burada bir fikir aldığın zaman gider memleketinde çalışırsın. Fakat bizimki gelip sonra tembelleşiyor. **65** Camilere yapışıyor, İslam dini bu değil. Bunu demiyor. Hazreti Ömer camiye girdiğinde, bir gurup oturmuşlardı. Sabah namazında ordaymışlar, öğle namazında ordaymışlar, ikindi, akşam ve yatsı namazında görmüş, ordaymışlar. Dedi: "Siz ne yapıyorsunuz burada?" Dediler: "Vallah biz sabah namazından beri burdayız". Dedi: "Siz hatalısınız, gidin çalışın, gidin çalışın, kendinizi, memleketinizi **70** idare edin, geçiminizi düzeltin". Yani doğrusu bazı şeyler var. Şimdi biri umreye gelmiş, yani burda nasıl bir kötü adammış, orada da bu kötülüğü yapıyor. Babam sen geldin de parana acısaydın ya da yorulmana.

Yani bazı şeyler şimdiye göre çok farklıdır. O zaman insanlar evlerde kalırdı. Otel **75** falan yoktu. Sadece evler vardı, iki katlı üç katlı evler. Altmış üçte de iki-üç katlı evler vardı. Ev bir adamın evi, bir zengin ya da bakanların eviydi. Kiraya veriyorlardı. Hac mevsimi kendileri ya üst kata çıkarlardı ya da çoluk çocuklarıyla

birlikte Taife giderlerdi. Yani işin aslı insan birşey **80** yaptığı zaman hem kendisi yararlınsın hem karşındakiler yararlınsın. Yani nasıl geldi öyle gitti olmasın. Kendisini gözden geçirsın. **85**

3.2. Metin (2): Hacı  Izeddin Nureddin

Konu: D rtl k Hoyrat

Ad: Hacı  Izeddin Nureddin

Yaş: 65

Yer: Erbil Merkez, Araplar Mahallesi

Tarih: 25.09.2012

Aşiret: Bakkal

Çeviri Yazı

İççi arhadaş w rimiş, birbirni  oh sew rmışlar  eciz  lillar, yan iççi
kardaş.

Diri:

C l  f ndim

 l bilbil c l  f ndim,

 alb de merhemet y h 5

 z den c l  f ndim.

Bil siden c lsin e y ni h h i inde dese selamu eyleyikum c tsin, h h
bilm sin bil  birbilerine  usip.

Diri:

Alfimi (b  alifti) d l eden y r (d l   nec yidi b  inmiri beşer ihtiyar oldu inen
b  inir) murşidim h l eden y r 10

Alfimi d l eden y r

Murşidim h l eden y r,

 zi becler b cidi(Alla te al )

M ni  abdal eden y r.

Yār sewcīlīdī, Alla olır, peğember olır, wağan olır, hāmı şey olır. **15**

Dirī:

Āçuḡ koy pençerēnī

Cózim cósın cēlīp cedēnī,

Nēce qābīrá qoyallar

Mīrázá yetmiyēnī.

Necēyi qābīrá qoyallar yá^cni necēyi ne wıcdánnán qurılar qābīrá bī mīrázíná
20 yetmiyip. Énen wağanıdī, sewdıǵı kızdī, sewdıǵı adamdī, perēdī neyse o
sewīrī yá^cni yetişmiyip bir maqşada qurınıptı o qābīr içine.

Dirī:

ceçmem bağ arāsınnan

Qorḡım war yār yarāsınnan

Āltunlar subbat wermiş **25**

zılıfler arāsınnan

Dirī:

Bağa diwar

Āççılmıř bağa diwar

Bağ war bir cüle hāsret

neynēsın bağa diwar **30**

o da cıwābını wērrī:

Bāğısen

Bāğwanısen bāğısen

Úçırttı bīlbīllēri

Werān ettú bağı sen **35**

Arap Harfleriyle Yazılışı

ايچى ارخاداش واريميش، بيربيرنى چوخ سوارميشلەر عه جيز اوليبلەر، يان ايچى قارداش.

ديرى:

جول نه فاندیم

اول بيلبيل جول نه فاندیم

قلبوته مرحه ت يوخ 5

اوزوده جول نه فاندیم

بلاسيدهن جولسین ئى یعنی خه خ ایچنده دیسه سلام علیکم جیتسین، خه خ بیلماسن بیلار بیربیلارینه چوسپیپ.

ديرى:

الفیمی (بی الیفتی ا) دال ایدهن یار (د، نیجاییدی بوچینمیری بشر ایختیار اولدیغیدهن بوچینیر) مرشیدیم حال ایدهن

یار 10

الفیمی دال ایدهن یار

مرشیدیم حال ایدهن یار

ئوزی به جلهر باجیدی (الله تعالی)

مانی عه بدال ایدهن یار

یار سیوجیلیدی، الله اولیر، پیغهمبه راولیر، وطن اولیر، همه می شیی اولیر. 15

ديرى:

اچوخ قنوی پینه جرانی

جوزیم جورسین جالیپ جیدانی

نیجه قابیره قویه لله

میرهزه یتیمیانی

نیجایی قابیره قویهلله یعنی نیجایی نه و یجداننه قوریلار قابیره بی میرازینه 20 یتیمیپ. نه نه ن وطنیدی، سیودیغی

قیزدی، سیودیغی ادامدی، پهرادی نایسه او سیویری یعنی یتیشمیپ بیر مقصده قورینیپتی او قابیر ایچینه.

دیری:

جیچمام باغ اراسینان

قورخم وار یار یراسنن

انتونلار سوپات ویرمیش 25

زلیقله ر اراسیننه ن

دیری:

باغا دیوار

چاچلمیش باغا دیوار

باغ وار جولہ حسرت

نیناسین باغا دیوار 30

او ده جوابنی ویرری، دیری:

باغیسه ن

باغوانیسه ن باغیسه ن

اوچیرتتو بیلبللاری

ویران ایتتو باغی سه ن 35

Çağdaş Türkiye Türkçesine Aktarımı

İki arkadaş, ya da iki kardeş varmış, birbirlerini çok severlermiş. Birbirlerine küsmüşler.

Diyor ki:

Gül efendim

Ol bülbül gül efendim

Kalbinde merhamet yok 5

Yüzünle gül efendim

Onunla gülsün, yani insanlar içinde desin selamu aleyküm gitsin. Kimse bunların biribirine küs olduğunu bilmesin.

Diyor ki:

Elfimi (bu eliftir ') dâl eden yâr (dâl ÷ nasıldır bükülmüyor mu? Beşer ihtiyar olduğu zaman bükülür) mürşidim (rehber) hâl eden yâr. **10**

Elfimi dâl eden yâr

Mürşidim hâl eden yâr

Özü beyler beyidir (Allahu Teâlâ)

Beni abdal (derviş) eden yâr

Yâr sevgilidir, Allah olur, peygamber olur, vatan olur, her şey olabilir. **15**

Diyor ki:

Açık bırak pencereyi

Gözüm görsün gelip gideni

Nasıl mezara koyarlar

Muradında ermeyeni

Nasıl mezara koyarlar; yani nasıl, ne vicdanla kurulur mezara. Bu muradına **20** ermemiş. Vatandır, sevdiği kızdır, sevdiği adamdır, paradır, her neyse o seviyor; yani bir maksada varmamış, o mezara kurulmuştur.

Diyor ki:

Geçmem bağ arasından

Korkum var yarasından

*Âtunlar subbat(çiçek) vermiş **25***

Zülfler arasından

Diyor ki:

Bağa duvar

Çekilmiş bağa duvar

Bağ var bir güle hasret

*Neylesin bağı duvar **30***

O da cevabını veriyor:

Bâğısın

Bahçivanısın bağısın

Uçurdun bülbülleri

*Virane ettin bâğı sen **35***

3.3. Metin (3): Leyla Sıddık

Konu: Kız İsteme ve Düğün Geleneği

Ad: Leyla Sıddık

Yaş: 60

Yer: Erbil Merkez, İbn-i Müstevfî

Tarih: 01.09.2012

Aşiret: Çakmakçı

Çeviri Yazı

Bir cún sábbāh káhtım, bāhtım iççi árwád celdi yewmize, tánírdım öz hısimmızidı, nénemın hısmıdıler deyzası kızidı. Wálá hoş celdú beş celdú otırdılar, nene de çay koydı bilelêrçi. selêştıler dedı wálá Bado celmäşem Leylâçi oğlim Táhsınçi. Wálá nene de dedı e ne war, dedı eger Şıdıķ werse men öz deyzem kızının uşāğı, oğlıdı nice wêrmem. E dedı wálá ne war 5 sôrram sual ederem bilewe heber werrem. Wálá üç cún dörd cún bāba da órdán bîrdan sôrdı oğlanakānı bāhsın nicēdı nice dēci, bir °aybı yôhidı. Men bizere °inādlih ettim dedim uşāgam wārmıram bilmırem ne, wêlhāşıl Alla nişib etti wêrdiler bilēmı. O zámán da °ádetidı nágádá hısim, kês, koça, baba, hāmmı kēsı adam cētirmıştıler babam yānına. Wálá koçası dedı celmäşih kızūci, wálá 10 babam da dedı Alla mımberek etsin, wêrdiler bilēmı. E énen o zámánda °ádet indiki çimın dēcildı, cēttiler āltun āldılar bilēmçi, şey mey āldılar kız cētmēzdı yôhidı kız cētsin cētirdiler bilēmçi. Sora yá°ni eger şerbet içmeseydu āltun edêrdiler. Biz şerbet içmēdiğ āltun ettiler bilēmçi. Oğlānı he cörmēdim men cētti cörmēdim, bir kere áwālinnen cörmıştım. Nefes ālim. Wálá bir nēçe 15 āy adāhlı kıldım sôra o zámánda °ádet indiki

çimîn dēcīldī weçi kız cedērdī çahaz olırdı, çahazım apardılar, onnan sōra debi sábbāḥ tez páqláwá cedēyđi oğlan cile, neçe sinī páqláwá yollādılar çúreçen cile. O páqláwānī da sora ḥámsī ḥısım keslere werērdiler. Onnan sōra sábbāḥı aş edērdiler yewde (çúreçen çeştī) diyērdiler. Sábbāḥı nágádá ḥısım kes wāridī, aş oldı ḥámsī 20 cēldiler, olırdı cēlīn herkesēnīn çicnīnī öpsin, onı bewiçti ēlīnī öpsin énen bilēsine hediye werērdiler pere werērdiler. Herkes özine cōre pere werērdiler. énen aş oldı ḥısım kes cēldī bir kiçik şey ettiler ḥefle ettilēr oynadılār bés men utāndım cirmēdīm içlērīne. Wálá Onnan sōra üçī cúnī olırdı, üçī cúnī débāye çúreçen cētsin ḳāyınbabasının ēlīnī öpsin, ḳāyınnesī de hediye alardı 25 bilēsīçi. Énen özine cōre wāridī āltun alardı, nēnem āltun ālmıştı Táḥsīnçi. Ē wálá onnan sōra üçī cúnin de bir üçī cúnī wāridī, yīddī çimīn niçe indī yīddī ederdiler, bī kere férdeyden toḥīm, şerbēt, cūklēt ḥámmı şey cederdī çúreçen cile. Ḥısım kes celērdī üçī cúnī. Nene yollardī bé Nene cētīrērdī, kızın nenesī ha cētīrērdī. Wálá o da bitennen sōra énen yīddī olardı. Yīddīde 30 de āyrı celērdiler pere cētīrērdiler. Onnan sōra énen ayaḥ açmaḥ olardı. Bī kere kız cili oğlan cili ayāđını açārdılar. Aş edērdiler ḥámmı ḥısım kesler o cúnī babāsı cilde dá^cwet olardı. Énen gēr ḥáftá cēlīn cili cedērdī çúreçen cile yá^cni ta^cārif olardı işte ḥısım kes olırdı. Tōyda özlēriçi mewlid edērdilēr, aş edērdilēr ḥámmı ḥısım kes celērdī bés 35 kız cili ḥebēri yōḥtı ^cádet dēcīldī kız cētsin indiki çimīn órdá olsun bız ḥebērmiz yōḥidī. cēlīn cētmeḥte ḥámı üzmiz örtilērdī ḥo béle cētmēzdī, séyereyden. İççi árwád ēlīn tutardı apārardı çúreçen de damda dūrērdī bizere arḥadaşlaridan énen weçi cēlīn cēldiđinen toḥīm, şirinliḥ, pere bılārı ḳoyārdılar bir elyālīg içine tōçērdiler cēlīn bāşına. Tōçtiḥlērī cēlīne üç yüz uşāḥ el ayaḥ āltında ḳalardı. 40 Bī kere cūklet

yığıştırdılar. Hattā aḥṣama kádár da yá^cni ceceye kádár çúreçen celmēzdī cēlīn yānina indikī çīmīn dēcī ēlīn tutāydı ótırāydılar bir yērde. Énen sōra çúreçen cece celērdī yewe. Énen herkes işte öziçi yewinde ótırardı hısım olārdú. Bittī cēttī, Alla mimberek etsīn. 45

Arap Harfleriyle Yazılışı

بیر جون سبباج یوخیدن قاختمیم، باختمیم ایچی ارواد جالدی بیومیزه. تانیردیم اوز خیسیممیزیدی، نه نامین خسمیدلر دهیزاسی قیزیدی. والله خوش جالدو بیش جالدو اوتیردیله، نانه ده چای قویدی بیله لاریچی. سیلاشتیلر دیدی والله به دو جالمشهم لیلاچی اوغلیم تحسینچی. والله نانه ده دیدی ای نه وار، دیدی اگهر صدیق ویرسه مهن اوز دهیزهم قیزینین اوشاغیدی (اوغلی) نیجه ویرمه. ای دیدی والله نه وار 5 سوررام سوال ایدهرهم بیلوهه خبر ویرره. والله اوچ جون دورد جون باباه ده اوردهن بردهن سوردی اوغلاننه کانی باخسین نیجایدی نیجه داجی، بیر عیبی یوخیدی. مهن بیزه ره عینادلیخ ایتتیم دیدیم اوشه غام وار میرام بیلهرم نه، والحاصل الله نصیب ایتتی ویردیلهر بیلامی. او زمانده عهد ایتیدی نه غه ده خصم، کس، قوجا، بابا، هممی کهسی ادام جاتیرمیشتیلهر بابام یانینه. والله قوجاسی دیدی جالمیشخ قیزوچی، والله 10 بابام ده دیدی الله میمبه رهک ایتسین، ویردیلهر بیلامی. ای نه نهن او زمانده عهدت ایندیکی چیمین داجیلدی، جیتتیلهر التون الدیلهر بیلامچی، شی می الدیلهر قیز جیتمازدی یوخیدی قیز جیتسین جاتیردیلهر بیلامچی. سوره یعنی اگهر شربت ایچمه سایدو التون ایداردیلهر. بیز شربت ایچمادیخ التون ایتتیلهر بیلامچی. اوغلانی هه جورمادیم مهن جیتتی جورمادیم، بیر که ره او ایننهن جورمیشتیم. نفس الیم. والله بیر نیچه 15 ای اداخلی قالدیم سوره او زمانده عهدت ایندیکی چیمین داجیلدی وه چی قیز جیداردی جهاز اوتیردی، جهازیم پاردیله، اوننهن سوره اوتیردی سبباج تیز پقلاوه جیدایدی اوغلان جیله، نیچه سینی پقلاوه یولادیلهر چوره چهن جیله. او پقلاوانی ده سوره همسی خصم که سلهره ویراردیلهر. اوننهن سوره سبباجی اش ایداردیلهر بیوده (چورچهن پیشتی) دیاردیلهر. سبباجی نه غه ده خصم کهس واریدی اش اولدی همسی 20 جالدیلهر، اوتیردی جالین هه که سانین چیچینینی اوپسین، اونسی بیویچتی الینی اوپسین نه نهن

بیلاسینه هدیه ویراردیلەر پهره ویراردیلەر. هرکس نوزینه جوره پهره ویراردیلەر. نه نه اش اولدی خسم کهس جالدى بىر کيچيك طوى (حفله) ايتتيلەر اوینادیلەر بس مهن اوتانديم جیرمادیم ایچلارینه. والله اوننه سوره اوچی جونى اولردی، اوچی جونى ده بایه چوره چهن جیتسین قایین باباسینن الینی اوپسین، قایین نه ناسی ده هدیه الاردی 25 بیلاسیچی. نه نه نوزینه جوره واریدی اتون الاردی، نه نه اتون المیشتی تحسینچی. ای والله اوننه سوره اوچی جونین ده بىر اوچی جونى واریدی، یددی چیمین نیجه ایندی یددی ایدردیلەر، بی کهره فهدده یدهن توخیم، شربت، چوکلیت هممی شی جیداردی چوره چهن جیله. خسم کهس جه لاردی اوچی جونى. نه نه یوللاردی؟ نه نه یوللاردی به نه نه جاتیریدی، قیزین نه ناسی هه جاتیریدی. والله او ده بیته نه نه سوره انه ن یددی اولاردی. یددیده 30 ده ایری جه لاردیلەر پهره جاتیراردیلەر. اوننه سوره انه ن ایخ اچماخ اولردی. بی کهره قیز جیلی اوغلان جیلین ایغینی اچاردیلەر. اش ایداردیلەر هممی خسم کهسلەر او جونى باباسی جیلده دعوت اولاردی. انه ن غیر هه فته جالین جیلی جیداردی چوره چهن جیله یعنی تعارف اولاردی ایشته خسم کهس اولردو. طویده اوزلاریچی مولد ایداردیلەر، اش ایداردیلەر هممی خسم کهس جه لاردی بس 35 قیز جیلی خباری یوختی عدهت داجیلیدی قیز جیتسین ایندیکی چیمین اورده اولسین خبارمیز یوخیدی. جالین جیتمه خته هممی اوزمیز اورتیلاردی خوبله جیتمازدی، سه یه ره یدهن. ایچی ارواد الینی توتاردی اهراردی چوره چهن ده دامده دوراردی بیزره ارخه داشلاریدهن نه نه ن وه چی جالین جالیدیغینه ن توخیم، شیرینلیخ، پهره بیلاری قویاردیلەر بىر الیالیخ ایچینه توچاردیلەر جالین باشینه. توچتیخلاری جالینه اوچ یوز او شاخ ایخ التینده قه لاردی. 40 بی کهره چوکلیت یغیشتیراردیلەر. حتی اخشه مه قدار ده یعنی جیجه یه قدار چوره چهن جه لاردی جالین یانینه ایندیکی چیمین داجی الین توتایدی اوتیرایدیلەر بىر بیرده. نه نه ن سوره چوره چهن جه لاردی ییوه. نه نه ن هرکس ایشته اوزیچی ییونده اوتیراردی خسم اولاردو. بیتنی جیتتی، الله ممبرک ایتسین. 45

Çağdaş Türkiye Türkçesine Aktarımı

Bir gün sabah vakti uyandıgımda evimizde iki kadın gördüm. Tanırdım, akrabamızdı. Annemin teyzesinin kızıydılar. Vallah hoş geldin beş geldin oturdular. Annem de onlara çay koydu. Konuştular. Dedi: "Bado (bedriye) kızın Leyla'yı oğlum Tahsin'e istemeye geldik". Vallah annem de dedi: "Eh ne var. Eğer (Sıddık) verirse benim kendi teyzemin kızının oğludur, Nasıl vermem?". Eh dedi: "Vallah neden olmasın, 5 sorarım sual ederim sana haber veririm". Vallah üç dört gün babam da oğlanın nasıl biri olduğunu öğrensin diye, oradan buradan sordu. Hiçbir ayıbı yoktu. Ben biraz inatçılık ettim. Çocuğum evlenmiyorum bilmem ne, velhasıl Allah kısmet etti beni verdiler. O zaman da adetti, ne kadar eş dost, akrabalaradaki adamlar istemek için babamın yanına geldiler. Büyükbabası, babama "kızını istemeye geldik" dedi. Valla 10 babam da "Allah mübarek etsin" dedi, verdiler.

Eh, o zamanda adet şimdiki gibi değildi. Altın almaya gittiler. Eşya falan aldılar. Kız gitmezdi. Yoktu öyle şey. Şeyleri bana getirdiler. Sonra yani eğer nişan takılma düğünü yapılmasaydı, altın alıp getirirdiler. Biz nişan düğünü istemedik. Altın alıp bana getirdiler. Damadı hâlâ göremedim, gitti görmedim. Çok önceden bir kez görmüştüm. Valla bir kaç 15 ay nişanlı kaldım. Kız evlendiği zaman çeyizi götürülürdü. Çeyizimi götürdüler. Ondan sonra damatgillerine baklava yollanmalıydı. Kaç tepsi baklava götürdüler. Onlar da o baklavayı bütün akrabalara dağıtırlardı. Ondan sora evde yemek yapılırdı, (damat aşısı) denilirdi. Sabah vaktinde, ne kadar akraba, eş dost varsa gelirdi. Yemekler yapıldı, hepsi 20 geldiler. Gelin de büyüklerin elini, küçüklerin gözünü öperdi. Onlar da geline hediye veya para verirlerdi. Herkes bütçesine göre bir şeyler verirdi. Ondan sonra küçük bir düğün yapıldı, oynadılar. Ama ben utandım aralarına girmedim. Ondan sonra üç günü olurdu (evlendikten üç gün sonra). Damat, kayınbabasının elini öpmeye giderdi.

Kayınannesi de damada hediye alırdı. **25** Herkes bütçesine göre altın ya da başka şey alırdı. Annem Tahsin için altın almıştı. Eh valla, bir üç günü vardı. Yedi gibi (yedi: evlendikten yedi gün sonra). Nasıl şimdi yedi yapıyorlarsa. Bu sefer çuvalla çerez, kovayla şerbet, çikolata gibi her şey damadın evine götürülürdü. Bütün akrabalar da gelirdi. Kızın annesi her şeyi yollardı. Yedide **30** de gelin ve damada para getirirlerdi. Ondan sonra ayak açmak (davet etmek) olurdu. Kız tarafı oğlan tarafını davet ederlerdi. Akrabalar gelirdi, yemek yapılırdı. Ondan sonra, diğer hafta gelinin ailesi damadın ailesine giderlerdi. Yani tanışma olurdu işte, akraba olurdun.

Düğünde de damadın evinde mevlit okunur ve yemek yapılırdı. Akrabalar toplanırdı. Fakat **35** kız tarafında kimse gitmezdi. Haberleri yoktu. Kız tarafının gitmesi şimdiki gibi adet değildi. Düğünde de gelinin bütün yüzü örtülürdü, kimse görmezdi. İki kadın elini tutardı ve arabaya bindirirdiler. Damat da arkadaşlarıyla birlikte dâmda dururdu. Ellerinde kumaş mendil, içinde şeker ve para olurdu. Gelin geldiği zaman başına dökerdiler. Gelinin başına döktükleri zaman da şeker ve parayı toplamak için üç yüz çocuk el ayak altında kalırdı. **40** Akşama kadar, yani geceye kadar damat gelin yanına yaklaşmazdı. Şimdiki gibi değildi. Elini tutup bir yere otursunlar. Ondan sonra, gece damat eve gelirdi. İşte herkes kendi evinde oturur akraba olurdun artık. Bitti gitti, Allah mübarek etsin. **45**

3.4. Metin (4): Bedriye cAbdullah

Konu: Hayat ve Geçim Sıkıntısı

Ad: Bedriye cAbdullah

Yaş: 72

Yer: Erbil Merkez, Teccil

Tarih: 09.11.2012

Aşiret: Doğramacı

Çeviri Yazı

İcirmî beş dinere wârdım. İcirmî beşekeni de werdım bir cút sırgaya bir boyunbâgá. Bir şeymiz de yohidî, yorgan da yohidî istimize orteħ, ogádá fekkiridîħ. Cettiħ Duħdub yânına, üç aydan sora kāyinnenem kāyinbabammen otirabilmédım cettiħ çoprîye. Çoprîde bir çayhânemiz waridî, paralârî yohidî cerdānliġi sattım wêrdım bir ferde şeççere çayhânêcî. Eh orda āc sussız kâldıħ, üç il kâldım. Üç 5 ilden sora cêldım bir rubca ta cêldım Êrbîle. Para yohidî werım şeye şey kîrêsîne fekkiridîħ. 10

Arap Harfleriyle Yazılışı

ایجیری بیش دیناره واردیم. ایجیری بیشه‌کانی ده ویردیم بیر جوت سیرغایه بیر بویینباغه. بیر شییمیز ده یوخیدی، یورغان ده یوخیدی ایستیمیزه نورتەخ، اوغه‌ده فقیریدیک. جیتتیک دوخدوب یانینه اوچ ایدان سوره قایننه‌نهم قایننه‌بهنه‌ن اوتیره‌بیلما‌دیم جیتتیک چوپرییه. چوپریده بیر چایخه‌نامیز واریدی، په‌ره‌لاری یوخیدی جه‌ردانلیغی صانتیم ویردیم بیر فه‌رده شچهره چه یخه‌ناچی. ای اورده اج سوسسیز قالدیک، اوچ اییل قالدیم. اوچ 5 ایلدن سوره جالدیم بیر روبعه تا جالدیم اربیله. په‌ره ده یوخیدی ویریم شییه شی (سیاره) کیراسینه فقیریدیک. 10

Çağdaş Türkiye Türkçesine Aktarımı

Yirmi beş dinara (Irak parası) evledim. O yirmi beşi de bir küpe ve kolyeye verdim. Hiçbir şeyimiz yoktu. Üzerimize örtecek bir yorganımız da yoktu. O kadar fakirdik. Duhdub (kaynananın özel adı) yanına gittik. Üç aydan sonra, kaynanam ve kayınbabamla oturamadık. Altunköprü'ye gittik. Orada bir çaybahçemiz vardı. Paraları yoktu. Dükkâna şeker almak için kolyeyi sattım. Eh, orada aç susuz kaldık. Üç yıl kaldım. Üç 5 yıldan sonra bir rub'a (çeyrek para) Erbil'e geldim. Araba kirasına verecek param da yoktu. O kadar yoksulduk. **10**

3.5. Metin (5):  AiŐe H seyin

Konu: Erbil'de Sel ve İme Suyu Durumu

Ad:  AiŐe H seyin

Yaş: 71

Yer: Erbil Merkez, İbn-i M stevf 

Tarih: 01.12.2012

AŞiret: Doğramacı

eviri Yazı

aladan s ra H zret Şeh   s  w rid , H zret Şeh   s  Şeh  Ebdilkerim c lin taraf iin t k nid  ora w rid . B  H zret Şeh y nında ewel Şuw y hid  c lsin b l e y hid  og ydi, og  ind  h rda war Şeyler kabab mabab wırillar orda malla H yd r war ind . O malla H yd r ens s nde og ydi hatta c lird  Muşul g r ci y nına adar, h wız etmiŐt ler o h wıza war rd . Men 5 b z  zm z nenemnen ced rd h arra ap rırd h orda doldırırđh c tirr h yewe, y m ze c tirr h y hid  Şuw.  nen onı neyn rd h onı ap rırd h ona t  rd ler. O h wızda Muşul g r ci y nında Őaka w rid , daw rı w rid  Őey  w rid  ist ne oy rdı c lird  orda doldırırđ ap rırdı alaya. alada yewlere wer rd  paraydan b  da or nınıd  oğlıma diy yim.  nen b  Şeyler yuh rdan S  T k y nınnan Şu 10  htı S  T k y nınnan c ld h  br st n iine nenem c lin yew  b z m yem z doldı Şudan. B z alaya c tt h,  zeddin c le c tt h alaya. Babam ded  siz ced in alaya  lseh b z  leh, nenemnen babam  ldı orda. ızıma diy yim o Şuwı n g d  c h l ihtiyar w rid  ded  tal k  d Ősin eger s bb h celm s nner c tt ler. Oğlıma diy m c nye, c ny n  doldırdılar toprahtan, o ind  h rda c lisen 15 Şeye findıak 

nēdī weçi Ferid. Ferid'in sırrāsinnen mınćá cünyelēri qoydılar sedde ettiler, bī
şuwı qābrıstáná kırdılar çaya cēldi. çayda da ğēr indī çay da war, o çaydan
töçti şey yanına Muşul yöliçi, Gwer tarāfiçi cētī bī da abğadāydī. 20

Arap Harfleriyle Yazılışı

قلادهن سوره حضرت شیخ چوچاسی واریدی. حضرت شیخ چوچاسی شیخ عبدالکریم جیلین طرفیچین طوغانیدی

اوره واریدی. بی حج شیخ یانینده اول صو یوخیدی جالسین بلوعه یوخیدی جوگایدی. جوگه ایندی هارده وار شیبیلار کباب

مباب وریلله، اورده مه لله حیدر وار ایندی. او مه لله حیدر نه نسا سینده جوگایدی حتا جه لاردی موصل گراجی یانینده قدار،

حاوض ایتمیشتیلر او حاوضه وهراردو. مه ن 5 بیز اوزیمیز نه نه منهن جیداردیخ جرّه پارردیخ اورده دولدیریددیخ جاتیردیخ

بیوه، بییمزه جاتیردیخ یوخیدی صو. نه نه ن اونى نیناردیخ اونى نه پاریردیخ اوننه توچاردیخ. او حاوضده موصل گراجی

یانینده صقا واریدی دهواری واریدی شیوی واریدی ایستینه قویاردی جالیردی اورده دولدیریددی پاریردی قلایه. قلاده

پهره یدهن ویریردی بیوله ره، بیده اورانینیدی اوغلیمه دیایم. نه نه ن بی شیبیلر یوخاریدهن سی طاق یانینهن صو 10

قاختی، سی طاقن یانینهن جالدخ قابریستن ایچینه نه نه م جیلین بیوی بییمیز دولدی صودهن. بیز قلایه

جیتتیخ. عزالدین جیله جیتتیخ قلایه. به به م دیدی سیز جیدین قلایه نولسه خ بیز نوله خ، نه نه منهن به به م قالدی اورده.

قیزمه دیایم او صوی نه غه ده جاهل ایختیبیار واریدی دیدی طلاقى دوشسین نه گهر سبباج جه لاسینهنر جیتیلهر. اوغلیمه

دییم جونیه، جونیانى دولدیردیله ر طوپره خته ن، او ایندی هارده جالیسه ن 15 شیبیه فنذقه که نادى وه چی فرید. فریدین

سیراسینهن مینجه جونیه لهرى قویدیلهر سده ایتیلهر، بی صوی قابریسته نه قیردیله ر چایه جالدی. چایده ده ایندی

غیر جای ده وار. او چایدهن توچتی شی یانینه موصل یولیچی، گویر طرفیچی جیتتی، بی ده ابغه دایدی. 20

Çağdaş Türkiye Türkçesine Aktarımı

Kale'den sonra Hazreti Şeyh Sokağı vardı. Hazreti Şeyh Sokağı, Şeyh Abdülkerim gillerin tarafına doğru bir dükkandı. Orası vardı. Önceden su ve musluk yoktu, su aksın. Bu Hazreti Şeyh yanında yol yapılmıştı. Yol, şimdi nerede var biliyor musun? Önceden nerede kebab mebabçılar vardı? Orada, şimdi Molla Haydar (kebabçının adı) var. O Molla Haydar'ın arka tarafından tâ Musul otoparı yanına kadar yol yapılmıştı. Büyük bir havuz yapmışlardı. Orada bu havuza varırdın. Ben, 5 annemle oraya küp götürüp suyla doldurur eve getirirdik. Çünkü su yoktu. Ondan sonra onu götürür (depoya) boşaltırdık. O havuzun yanında, yani Musul otoparı yanında saka (sucu) vardı. Atı vardı ve üzerinde şeyi (küpü) vardı. Gelir orada (havuz) doldurup kaleye götürürdü. Parayla evlere verirdi. Bu da oranındı. Oğluma diyeyim. Ondan sonra yukardan Se Tak (üç kemer, mahalle ismi) yanında sel 10 oldu. Oradan mezarlık yanına kadar geldi. Bizim ve annemlerin evini su bastı. Biz İzzetlinlere, Kale'ye gittik. Babam dedi: "Siz gidin Kale'ye, ölürsek biz ölelim". Annemle babam orada kaldılar. Kızıma diyeyim.¹⁶ Ne kadar genç ve yaşlı insan varsa "Yarın sabah gelmeyenin nikahı boş olsun" dediler. Herkes gitti. Oğluma diyeyim. Çuvalı toprakla doldurdular. O şimdi nerede? 15 Ferit Oteli, onun sırasından çuvalı koyup baraj yaptılar. Suyun yönünü değiştirip mezarlıktan çaya kadar getirdiler. E tabii şimdi çay da var. O çaydan Musul yolu için dökülüp gitti. Guver taraflarına gitti. Bu kadar. 20

---

¹⁶ Ses kaydı yaparken yanımda kız kardeşim vardı.

3.6. Metin (6): Naz Sıddık

Konu: Sohbet

Ad: Naz Sıddık

Yaş: 55

Yer: Erbil Merkez, Te^ccil

Tarih: 11.11.2012

Aşiret: Çakmakçı

Çeviri Yazı

Yewmiz çoh şeydî nenem dedî cedîn bir dam tutın. Biz de cētîh çiliç cētirdîh iççideneyden, mennen bir kiçik bacım cētîh dam tuttîh seççiz bıçuğa. Üç ğurfâydi, bir ğurfası bir árwáttán bir kız wāridi içinde, e biz de çohîh nicëyi olur. Wálá kâhtîh neynēdîh çohidîh, bāpire ēlmize birer fitfite wērdi koçam birer şey wērdi dedî belke bılar kaçállar cēdeller. E yērîmiz olmırdî, her birîmizîn 5 ēline bir fitfite wērdi biz de fir fir fir wırırdîh. Wálá yārınçî yüçlērîni yığıştırdılar cētîler kaçtı, nācih oldi ĩşekēmiz. Biz de otırdîh bizden dāyze cili, iççîmizden kirá wēirdîh bizden dāyze cili. O iççi bıçuğ wēirdi Biz de bēş bıçuğ wēirdîh bığádá eder ha? E oğádá hoşidî ewwel kārebe telleçe bele şey yōhidî, muberide bele pānkálar yōhidî. Yátardıh kâhārdîh olırdîh şu bāyılırdîh sıcáhtá. **10** Bir cún bāba dedî gúnāhtılar kâhtî cētî bir pānká aldı bilēmizçî, Biz de çoh çēfîmiz cēldî pānkákeyden. E wálá aḥşamlar cūzel cūzel cedērdim damda, tóprāgidî damáká tóprāğı cedērdim sulārdim, örtiç apārārdım yer döşşērdîh. Nēne āş edērdi cedērdîh damda kabkaçahları apārırdîh bir gilop wırmıştîh damda. E biz bığádá hoşidî aşşágá nişşî, gēr televizyon yōhidî. Çihārdîh dama **15** oğádá tákatlîdim çihārdım

dama bī örtiçlerī apārırdım hāmsī bı kabkaçaḥları, kazannāri apārırdıḥ órdá eçmeç yērdiḥ, wálá bir de ěndirirdim aşāğıya kabkaçaḥları yahārdım hāmsin, yerekēni de döşērdiḥ cēlliḥ ḥāwişte otırdıḥ. Bizere otırdıḥ sórá yuḥımız cēlirdi çihārdıḥ dama yátardıḥ. Čoh hoşidi o wāḥit. Sórá wırış cēldi istine. Wırışeke hāmı cún yáni burnımızdán 20 çihmişti. Teyere wırardı bilēmizi. Ē córērdú ḥāwiştá otırıḥ āş etmişşiḥ, uşáḥların ócinde aş ódi eçmeç yillēr dúz inzár, wırardı teyere bilēmizi bilmēzdiḥ her birimiz bir yáná kaçārdıḥ kásfedērdi bilēmizi. 25

Arap Harfleriyle Yazılışı

یومیز چوخ شییدی (کیچیک) نه نه م دیدی جیدین بیر دام طوتین. بیز ده جیتیک چلیج جاتیردیخ ایچیده نه ییدن، مه ننان بیر کیچیک باجیم جیتتیک دام طوتتیک سه چچیز بیچوغا. اوچ عرفاییدی، بیر عرفاسی بیر اروه دتهن بیر قیز واریدی ایچینده، ای، بیز ده چوخیخ نیجایی اولیر. والله قاختیخ نیینادیخ چوخیدیخ، بایره الیمزه بیره فیتفیته ویردی دیدی به لکه بیلار قه چالهر جیده لهر. ای یرمیز اولیمردی، هر بیرمیزین 5 الینه بیر فیتفیته ویردی بیز ده فیر فیر ویردیخ. والله یارنجی یوچلارینی بیغیشتیردیلهر جیتتیلهر قاچتی، ناجح اولدی ایشه کامیز. بیز ده اوتیردیخ بیزدهن دایزه جیلی، ایچیمیزدهن کیره ویریردیخ بیزدهن دایزه جلی. او ایچی بیچوخ ویریردی بیز ده بیش بیچوخ ویریردیخ بیغاده ایدهر ها؟ ای، اوغده خوشیدی اول کهریا تلوجه بیله شی یوخیدی، مریده بیله پانکه لهر یوخیدی. یتاردیخ قه خاردیخ اولیردیخ صو باییلیردیخ سیجه خته. 10 بیر جون بابه دیدی گوناحتیلهر قاختی جیتتی بیر پانکه الدی بیلامیزچی، بیز ده چوخ چیقیمیز جالدی پانکه که ییدن. ای، والله اخشه ملار جوزهل جوزهل جیدیردیم دامده، طوپراغیدی دامه که طوپراغی جیدیردیم صولاردیم، اورتیج پاریردیم بیر دوشاردیخ. نانه اش ایداردی جیدیردیخ دامده قابقه جاخلاری پاریددیخ بیر کلوپ ویرمیشتیخ دامده. ای! بیز بیغاده خوشیدی اشه غه نیشی، غیر تلفزیون یوخیدی. چیخاردیخ دامه 15 اوغده ته قاتلیدیم چیخاردیم دامه بی اورتیچلاری پاریردیم همه سی بی قابقه جاخلاری قه زانناری پاریردیخ اورده اچمچ

یاردیخ، والله بیرده اندیراردیم اشاغبیه، قابقه جاخاری یه خاردیم همسن بیره‌کانی ده دوشاردیخ جالیخ حاویشته
اوتیریدیخ. بیزه‌ره اوتیریدیخ سوره یوخیمیز جانیردی چیخاردیخ دامه یه تاردیخ. چوخ خوشیدی او واخت. سوره ویریش
جانلی ایستینه. ویریشه‌که همی جون یعنی بونیمیزدهن 20 چیخمیشتی. ته‌یه‌ره ویراردی بیلامیزی. ای جوراردو
حاویشته اوتیردیخ اش ایتمیسیخ، اوشه خلارین اوجینده اش اودی اچمه‌چ بیله‌ر دوز اینزار، ویراردی ته‌یه‌ره بیلامزی
بیلامزدیخ هر بیرمیز بیر یه‌نا‌قه چاردیخ قصف ایداردی بیلامیزی. 25

Çağdaş Türkiye Türkçesine Aktarımı

Evimiz çok şeydi (küçük). Annem dedi gidin bir ev kiralayın. Küçük kız kareşimle bir evi, sekiz buçuğa kiralayıp anahtarını getirdik. Ev üç odalıydı. Bir odasında bir kadın ve kızı oturuyordu. E biz de kalabalığımız nasıl olur? Kalktık ne yaptık. Büyükbabam her birimizin eline, birer düdük verdi. Dedi: "Belki bunlar buradan kaçıp giderler". E bu şekilde yerimiz olmuyordu. Her birimizin 5 eline bir düdük verdi. Biz de fir fir üflüyorduk. Ertesi gün için yüklerini toplayıp kaçtılar. Planımız başarılı oldu. Biz de teyzemgiller ile birlikte oturduk. Birlikte kira verdik. O, iki buçuk veriyordu. Biz de beş buçuk. Bu kadar yapar, değil mi?

E eskiden her şey o kadar güzeldi. O zaman elektirik azdı. Buzdolabı böyle şeyler yoktu. Klima, pervane falan yoktu. Sıcakta uyuyorduk. Kalktığımız zaman sular içinde kalırdık. 10 Bir gün babam bize acıdı. gitti bir pervane (vantinatör) aldı. Biz de çok sevindik. Akşamları güzel güzel dama çıkardık. Dam topraktı. Toprağı sulardım. Örtü götürüp yeri döşedik. Annem yemek yapardı. Dama bir lamba takmıştık. Kapkacakları oraya götürüp yemek yerdik. E aşağısı bu kadar rahattı niçin biz inmiyorduk? Tabii televizyon yoktu. 15 O kadar güçlüydüm. Çıkardım dama bu örtüleri götürürdük. Orada yemek yerdik. Sonra kapkacakları aşağı indirirdim ve hepsini yıkardım. Yeri döşedikten sonra, avluya gelip otururduk. Biraz oturduktan sonra uykumuz gelirdi ve dama çıkar uyurduk. O zaman her şey çok güzeldi. Sonra üstüne savaş geldi. Her şeyi burnumuzdan 20 getirdi. Uçak gelir vururdu. Bir bakıyorsun, yemek yapılmış, çocukların önünde yemek yiyorlar. Bir an siren çalardı ve herkes bir tarafa koşardı. Uçak da gelip her tarafı bombalardı. 25

3.7. Metin (7): Kani^{ca} Sa^{cid}

Konu: Eski Zamanlar

Ad: Kani^{ca} Sa^{cid} ^cAli

Yaş: 64

Yer: Erbil Merkez, Kale

Tarih: 15.05.2013

Aşiret: Kaleli, Benna

Çeviri Yazı

ƙadīm yá^cni ewwāl yāz cēlirdī e panká yōhidī yēlpīzeyden yellēnirdīh. Maḥşād dama çihārdīh, damda aḥşam o içindīden sōra cedērdīh bī dāmi şulārdīh örtiç apārırdīh dama. E çīg wāridī çīg istinde yatārdīh, aḥşam eçmēcī damda yērdīh, ƙāwın dođrardīh ƙārpız dođrardīh bıƙbıƙaya şu ƙoyārdīh, koyārdīh sītere izērnē. E ceçeler maḥsad cōrirdú ƙonşı birbirmize cedērdīh, 5 ƙonşı otrārdılar şey menƙala wāridī ƙīşta. Ƙīşta da menƙala wāridī doldırārdīh şeyden ƙōzidī, üzimidī bıları ḥāmmı ƙoyardīh ḥatā ceç miḥele ƙadar televizyon yōhidī, ƙonşılar yıgılardīh. Uşaḥta wāridī cōrirdú çihārdī çüçeye o yewden o yewe ḥāşá üzwızden bir şey ná^cil şey filladārdīh diyārdīh cé çih yāzyá bī işārātidī çüçeden ḥāwişa filladārdīh, biz bilērdīh bı uşaḥ war yazda. Énen uşaḥ 10 çihārdī yāzyá birbirlērinen oynamaḥ. Ya^cni áwāl ḥāftádá indīkī çimīn dēcīldī, birinçtī ṭāwıhtı bilmem ne yo, ḥāftá yīddī cūnidī o yīddī cūnekede cōrsen bir cūn burđıl ederdīler, bir cūn yapraḥ pirḥeni edērdīler, ē bir cūn cōrsen márcimāç ederdīler illa cūm^calar cūnī birinç edērdīler. O da nēdī cūm^calar cūnī cāmı^ca adamlar cedērdīler, cāmı^ctán celērdīler cūm^ca cūnī ábī şey birinçidī, bele ṭāwıhidī bele 15 dātli

جمعلهر اولیردی اوبیر جونله ده یو هه ر نه الله قسمت ایتتی او اولیردی. ات قاواردیلهر قویاردیلهر شیبیه گوزله ره، نه نه ن

جوردو بیر قونشیمیز واریدی هه ر جون اوچ دانیک اته که ده ن قاویرمه چیخه رداردی دورد دانیک چیخه رداردی بیر دانیکین بیر

جرره بوش قویاردی، او دانیکی اتاردی او جرریه. وئلا بیر جون سوردیخ بیلا سینهن، دیدیخ بنین معناسی نادى؟ سه ن جونده

بی جررده ن دورت دانیک 20 چیخاردیسه ن بیر دانیکته بیر بوش جرریه یه نه شاسینه قویپیسه ن اتیسه ن ایچینه. دییاردی

حتتا بی جرره بوش اولیر ابی یه نه شاسینده ابی جرره دولیر. بی قدیمی شیبیله، یعنی قدیمی شیبیلهر چوخ خوشیدی، چوخ

شیبیه ر وارها وئلا ایشته ابلار یادیمه جاللی مانم. 25

Çağdaş Türkiye Türkçesine Aktarımı

Eskiden, yani önceden yaz gelirdi. Pervanamız bile yoktu. Yelpazeyle serinleniyorduk. Maksat dama çıkmaktı. Akşam ikindiden sonra gider, bu damı sulardık ve örtü götürürdük. Eh çîğ (hurma ağacının yaprağından yapılmış hasır) vardı, onun üzerinde yatarlardık. Akşam yemeğini de damda yerdik. Kavun ve karpuz keserdik, duvarın üzerine koyardık. Küpe su koyardık. Eh geceleri komşularla birbirimize giderdik. **5** Kışta da mangal (ısınmak için) vardı. Ceviz ve kuru üzüm koyardık, geç vakitlere kadar otururduk. Çünkü televizyon yoktu. Bütün komşular toplanırdık. Çocuklar da dışarı çıkarlardı. O evden o eve, işaretleri vardı. Çok afedersiniz bir terlik atarlardı, bu dışardayız demektir. Siz de gelin manasında. **10** Çıkıp oyun oynardılar. Önceden her hafta, şimdiki gibi değildi. Pirinç, tavuk, bilmem ne! Haftada, bir gün bulgur olurdu. Bir gün dolma. Bir gün mercimek yaparlardı. Sadece Cuma günleri pirinç pilavı yapılırdı. O da nedir? Erkekler camiye giderlerdi. Geldiklerinde pilav, tavuk eti, böyle **15** lezzetli yemekler koyulurdu. Sadece Cuma günlerine mahsus. Diğer günler Allah ne kısmet etmişse o olurdu.

O zaman et kavurup küplere koyarlardı. Bir komşumuz vardı. Her gün kavurma etinden dört tane çıkarırdı. Bir boş küp de yanına koyardı. Etin bir tanesini o boş küpün içine atardı. Valla bir gün, biz de kendisine sorduk. Bunun anlamı nedir? "Sen her gün bu küpten dört tane **20** et çıkarıp bir tanesini bu boş küpün içine atıyorsun?" Dedi: "Bu dolu küp boş oluncaya kadar, bu boş küp dolacaktır. Bu eski zaman şeyleri çok güzeldi. İşte benim aklıma bunlar geliyor. **25**

3.8. Metin (8): Tahsin Sabır

Konu: Askerlik Hayatı ve Hatırası

Ad: Tahsin Sabır Maruf

Yaş: 63

Yer: Erbil Merkez İbni Müstevfî

Tarih: 01.11.2013

Aşiret: Çakmakçı

Çeviri Yazı

Mên ʿásçerlîgîm çoh ʿásçerlîg etmişem, belân áwwal kerwan ʿásçerlîgden sora o yán bî yán nágádá ihtiyat o yán bés bî kerwani harb ʿIrak İran başladı seçsende mênim de âdim celdî ihtiyatçi. E bizi apardılar técnide técnidte bilêmizi sewkettiler mindirdiler seyereye apar cetti apar cetti órá bîrá órá bîrá wállá bizi yolladılar mihammaraya. Basrada orda Basrada kaldîh bir icrmî bir cün 5 tédrib ettih o yán ettih bî yán ettih sora ordan bilêmizi cettirdiler Şelemçeye. Şelemçe yâni eder hâlfî cébhênin hâlfisî. Wálá ordan da bilêmize icázá wêrdiler oráda dá ʿâynen tédrib kıtâli ettih yâni wırış tédribî, bilêmizi yolladılar yewe üç dörd cün. Üç dörd cün sora celdîh bir bättâniyê, bir tifênç, âltı maHzên, bir húdá fúlâdi bâşın wêrdiler bilêmize hárâ? Wálá cebheye âmâmiye óce 10 düştî. Béndimiz kúpândî ruh çihmiri, e wálá mıgrıb yâni cébhênin árhasındaydıh mıgrıb ohıldı dünyá kárânuğ oldı bizi seyereye mindirdiler, sür sür sür cetti bilêmizi apardılar olâştîh Kâruna, Kârûn şâtı istîne. Orda cisir izerne, men tilivizyonde cisri cöirdim béndim kúpânı indî özüm órá cédirem eh. Hâmmiz korhırdıh dörd yüz deneydih. Wálá dey dey cêce hát celdî kárânuğ 15 oldı, bir wâhîit bizi apardılar seddeye

cebheye bir wāhīt ne! ne seddēsī, bir girmú hōrdı bir kıyāmetti wálá mende
bēle yēirdiḥ az kalmıṣtı čenecem üzim yere dēcsin ōzimi bēle álčágá. Ordá
°árábákálár °aşçerler °árābidī kāká kāká ğer bız çúrdiḥ °élesas kāká dī
kōriḥmá kōriḥmá bāşu kıldırgınán wálá mıhim bīlēmizi tewzi° ettiler sen
birdásán ābī yērüdī ābīrdādı bī cāmā°attán olısan **20** ābīrdādı bı sedde
istinde. Wálá men de kābra demişli yer āltında yēri máwzu° etmiştiler
negedēydi bir metir mırábbá°ıdī dörd tene içinde otirirdi. Wálá men de bir
wāhīt cēce oldı cēce çeḥennem fa°āliyāt girmú hōr başlādı cündiz oldı men
de kōriḥmnan neynēdim cēttim sipēr içine, sipēr içine cēttim bilmirem ne
edim, ebēle otirdim húde bāşımdāydi bir wāhīt bilmirem nicēyi yuḥıya **25**
düşmişem, yuḥıya düştüm sábbáḥ tēzdī dūnya istiri bele báyaz olup bāḥıram
kuş cıga cúg ēdiri ō dēdim wállāhi men ölmüşem birá cennetti ōdı
cennetteyem men, nece bele ettim āy bāşım dāmákáyá dēcdi kulfakānı şēyin
dedim az kaldı bāşım kırılısın, weçi bele ēdirem çıhtım yāziyá bāḥıram hé
cébhēdi, táká máká wırış bıgáda kalmıyıp. Wálá bir zābit bāşım istindēydi.
Dēdi sen cece **30** hārdāydú? Men de bilirdim ābīrdāydım yērim, dēdim
bilēsine dēdim o yāndāydım, dēdi bé men sene demēdim birdá ol. Dēdim
cece kárānuğidī tengāwidim cēttim o sedde istine men nēynim men nēblim.
Eh, wálá bir dene Alla °afetsin Çerçüç ḥāḥidī Türiçmenidī seyididī, dedī kāk
Tāḥsin bī cece yātmişidú máwzi° içinde fá°āliyātidi men de bá°ız sefer
cēlirdim bilewe baş **35** wırırdım, diyirdim neḥo hücüm ossın bir şēy ossın
ḥebērim wāridī bilewden yātmişidú hiç bilēwi oyátmēdim ḥebērim de bilewe
hā wállá ḥērın yāzsın. Wállá bele oldı nece cūn hé kōriḥırdım dey dey dey
tāze kōriḥı ne ister, oldı bir ḥefte bir ōn cūn. Wálá bir cünü dūnya sāvıgidī
cünēşidī sedde izērinde ébelē yatmişidī uzānmişidim, bı hāwan madfa°lar

istimnen cēčirdī wī tāp o yanda 40 dūširdī ʿalem de ḥámsī mawzī^c içinde men de bı gōrdaydım. Wálá zābitáká cēldī dedī bī ḳorḥaḡan oḡlanáká adamáká dēcī ʿasçereke weçi ḳorḥırdı indī de bele uzānıp dēdī bēlī wállá. E bīleme dēdī sen nēçī áwal ḳorḥırdı indī e dēdīm men nēynīm indī éger ölsem ölmesem parçalaram nēynīm içerde nēynīm, hé yázdá ölsew ĩtirdī bīlēmī tapallar kesīmçī yolallar. 45

Arap Harfleriyle Yazılışı

مەن عسچرلېغيم چوخ عسچرلېغ ايتميشەم، بە لان اول كەروان عسچرلېغدن سوره او يەن بى يەن نە غەدە
 احطيات او يەن بس بى كەروانى حرب عراق ايران بە شلادى سە چسەندە مانم دە اديم جالدى احطياتچى. اى بىزى
 اپاردیلەر تەجنىدە تەجنىدە بىلامىزى سوق ايتتيلەر مينديرديلەر سيهرهيه اپار جاتى اپار جاتى اورە بىرە اورە بىرە وئلا
 بىزى يوللاديلەر محمرهيه. بصرهده اورده بصرهده قالدېخ بىر ايجىرمى بىر جون 5 تدرىب ايتتېخ او يەن ايتتېخ بى يەن
 ايتتېخ سوره اوردهن بىلامىزى جاترديلەر شلمچەيه. شلمچە يعنى ايدەر خلفى جبهائين خلفىسى. وئلا اوردهن دە بىلامىزە
 ايجەزە ويردیلەر اوردا دە عينەن تدرىب قىتالى ايتتېخ يعنى ويريش تدرىبى، بىلامىزى يوللاديلەر بىوہ اوچ دورد جون.
 اوچ دورد جون سوره جالديخ بىر بظانپه، بىر تيفهنج، التى مخزن، بىر خودە فولادى باشين ويردیلەر بىلامىزە هەرە؛ وئلا
 جبهيه اماميه اوچە 10 دوشتى. بەندىمىز قوپاندى روح چىخمىرى، اى وئلا مغرب يعنى جبهائين ارخاسيندايدېخ مغرب
 اوخيلدى دنيا قەرەنوغ اولدى بىزى سيهرهيه ميندرديلەر، سور سور سور جىتتى بىلامىزى بىلامىزى اپاردیلەر اولاشتېخ
 کارونە، کارون شاطى اىستينە. اورده جسر ايزارينه، مەن تلفزيونده جبرى جوريرديم بەندىم قوپاننى ايندى اوزيم اورە
 جيديرەم ايه. حە مميز قورخردېخ دورد يوز دەنايدېخ. وئلا دى دى جيجە خەت جالدى قەرەنوغ 15 اولدى، بىر واخت بىزى
 اپاردیلەر سددەيه جبهيه بىر واخت نە! نە سدداسى، بىر گىرمو هوردى بىر قىامتدى ولا مەندە بىلە يريرديخ از قاليمشتى
 چەنە جەم اوزيم بىرە داجسين اوزيمي بىلە الچە غە. اورده عربە کەلەر عسچرلەر عربىدى کاکە کاکە غىر بىز چوردېخ

علساس كاكه دى قور يخمه قور يخمه باشو قالدیرگینه ن وئلا مهیم بیلامیزی توزیع ایتتیلهر سه ن بیرده سه ن ابی ییرودی
 ابردادی بی جماعتته ن اولیسه ن 20 ابردادی بی سده ایستینه . وئلا مه نده کابرا دیمیشلی ییر اتینه ییری موزوع
 ایتمیشتیلهر نه غه دایدی بیر متر مربعیدی دورد ته نه ایچینه اوتریردی . وئلا مه ن ده بیر واخت جیجه اولدی جیجه جهنم
 فعالیتات گیمو هور به شلادی چوندیز اولدی من ده قورخیمه ن نینادیم جیتتیم سیپهر ایچنه ، سیپهر ایچینه جیتتیم
 بیلیمه نه ایدیم ، ابیله اوتریدیم خوده باشیمایدی بیر واخت بیلیمه نه نیجایی یوخییه 25 دوشیمیشه م ، یوخییه دوشتیم
 سببه ح تیزیدی دنیا ایستیری بیله بیاز اوئیپ باخیرم قوش جگه جوگ ایدیری اوو دیدیم واللهی مه ن اولمیشه م بیره
 جنانتی اودی جننته یه م مه ن ، نیجه بیله ایتتیم آی باشیم دامه که یه داجدی قولفه کانی شین دیدم از قالدی باشیم
 قیریلین ، وچی بیله ایدیرم چیختیم یازییه باخیرم هه جهادی ، ته فه مه فه ویریش بیغه ده قالمیپ . وئلا بیر زابیت
 باشیم ایستیندایدی . دیدی سه ن جیجه 30 هاردایدو؟ مه ن ده بیلیمه نه ایدیری ییرم ، دیدم بیلا سینه دیدم او یه ندایدیم ،
 دیدی به مه ن سه نه دیمادیم برده اول . دیدیم جیجه قهره نوغیدی ته نگا ویدیم جیتتیم او سده ایستینه مه ن نینیم مه ن
 نه بیلیم . ایه ، وئلا بیر ده نه الله عفتسین چارچوچ خاخیدی تورچمانیدی سییدیدی ، دیدی کاک تحسین بی جیجه
 یا تمیشیدو موزع ایچینه فعالیتیدی مه ن ده بعز سفر جالیردیم بیله وه باش 35 ویریردیم ، دیدیم نه خو هجوم اوسسین
 بیر شی اوسسین خباریم واریدی بیله وده ن یا تمیشیدو هیج بیلاوی اویه تمادیم خباریم ده بیله وه ها والله خیرین یازسین .
 وئلا بیله اولدی نیچه جون هه قورخیردیم دی دی دی تازه قورخی نه ایسه تر ، اولدی بیر حه فته بیر اون جون . ولا بیر جون
 دنیا ساوغیدی جونا شیدی سده ایزارینه نه بیله یا تمیشیدی اوزا نمیشیدیم ، بی هاون مدفعلر ایستیمه ن جیچیردی ویسی
 تاپ او یه نده 40 دوشیردی عالمده هه مسی موزع ایچینه مه ن ده بی گورده یه م . ولا زابته که جالیدی دیدی بی قورخه غان
 اوغله نه که دامه که داجی عسچره که وچی قورخیردی ایندی ده بیله اوزانپ دیدی بالی والله . ای بیله مه دیدی سه ن ناچی اول
 قورخیردی ایندی ای دیدم مه ن نینیم نه گر اولسه م اوله مسه م په رچه له رهم نینیم ایچارده نینیم ، هه یه زده اولسه و ایتدی

بلامی ته په نله ر کاسمچی یولالله . 45

Çağdaş Türkiye Türkçesine Aktarımı

Ben çok uzun süre askerlik yaptım. Askerlikten sonra çok yedek kaldım. Orası burası bilmem ne. Ama bu sefer, seksen yılında, Irak-İran savaşı başladı. Ben de yedek olarak çağırıldım. Eh bizi acemiliğe götürdüler. Oradan bizi sevkettiler. Orası burası, getir götür derken bizi Muhammara'ya yolladılar. Yani Basra'ya. Orada yirmi bir gün **5** kaldık. Eğitimimizi yaptık. Sonra oradan bizi Şelemçe'ye götürdüler. Yani cephenin (üzerinde savaşın sürdüğü bölge) arka bölümüne. Orada da savaş eğitimini gördük. Daha sonra üç dört gün izin verdiler. Sonra geri geldik. Herkese bir battaniye, bir tüfek, altı tane şarjör ve bir kep verdiler. Nereye? Valla savaşın(cephe) ön **10** kısmına. Ödümüz koptu. Ruh yerinden çıkmıyor! Eh akşam ezanı okundu, hava kararınca bizi arabaya bindirdiler. Git git Karun'a yetiştik. Yani körfeze. Tam köprünün yanına. Ben köprüyü televizyonda gördüğümde ödüm patlıyordu. Şimdi kendim burdayım eh. Dört yüz kişiyiz ve hepimiz korkuyoruz. Gece **15** oldu, bizi baraja götürdüler. Yani savaşın ortasına. Ne barajı! bombalar havada uçuşuyor, tam bir mahşer günü. Biz de arabada öyle hızlı gidiyoruz ki, başımız eğik, az kalsın çenem yere degecekti. Orada askerlerin çoğu Araptı, biri "kardeş kardeş, korkma korkma, başını kaldır bana" diyordu. Neyse dağıttılar bizi. Sen burdasın, sen bu taraftasın, yerin şurasıdır, bu gruplasın. **20** Artık barajdayız. Yeri bir metre kare, dörtgen şekilde kazılmış siper yapılmıştı. İçine dört kişi oturdu. Yine gece oldu, bombalar yağmaya başladı. Bam bom sesleri, tam bir cehennem oldu. Ben de siperin içinedeyim, ne yapacağımızı bilmiyoruz. Ne yapayım! Oturuyordum şöyle. Bilmem nasıl uyumuşum. **25** Meğer yavaş yavaş gün doğup hava aydınlamaya başladı. Bir baktım kuşlar, cik cik diye ötüyor. Oo! dedim. Vallaha ben ölmüşüm. Cenneteyim ben. Kalkmak istedim, ah! Kafam siper tavanın kulpuna değdi. Az kalsın başım kırılacaktı. Bir çıktım dışarı bakıyorum savaş alanıdır. Ama bomba sesi azalmış. Bir

subay da tepemin üzerinde dikiliyormuş. Dedi: "Sen gece **30** neredeydin?" Ben de yerim burası olduğunu biliyorum. Dedim: "O taraftaydım". Dedi: "Ben sana burada ol demedim mi?" Dedim: "Gece karanlıktı ne bileyim, telaşlıydım". Bir kişi Allah rahmet eylesin Kerküklü idi, Türkmen idi, seyitti. Dedi: "Tahsin kardeş bu gece siperde uyumuştun, çatışma da vardı. Ben arasıra sana bakmaya **35** geliyordum. Belki hücum olur, bir şey olur diye. Seni uyandırmak istemedim". Allah sevabını yazsın.

Böyle korka korka, kaç gün geçti. Artık korkuya ne gerek. Bir hafta, on gün oldu artık alıştık. Bir gün hava çok soğuuktu, ama güneşliydi. Ben de barajda böyle yere yatıyordum. Bombalar, havan topları da başımızın üzerinden geçiyordu. Yakın taraflarda **40** yere değıp bom diye patlıyordu. Bütün askerler de siperde saklanmıştı. Ben de şöyle ortalardayım. Subayımız gelirken dedi: "Bu o korkak adam değil mi? O korkan asker. Şimdi de orada uzanıyor?" Dediler: "Evet, o'dur". Çağırdı beni dedi: "Sen niye önceden korkuyordun, şimdi de bu şekilde saklanmıyorsun?" Dedim: "Ne yapayım! Şimdi ölsem de ölmesem parçalanırım. Dışarıda ölsem daha iyi. Parçalarım bulunur, aileme gönderirler". **45**

3.9. Metin (9): Şahab  Ali

Konu: Sanayi B lgesi ve İŞ Hayatı

Ad: Şahab  Ali

Yaş: 53

Yer: Erbil Merkez, İbn-i M stevf 

Tarih: 01.11.2013

AŞiret:  akmakçı

 eviri Yazı

 z m waht nde ibtid ide devam ed rdiŐ  lti y ddi illihte, ced rdim t kene gınortaya kadar iŐlerdiŐ. Babamnan i i Ő cirdimiz w ridi, Sirwannan  Umer h  ki ikidi helwen me tebidi. Ced rdim me tebe c lirdim her t kende iŐlerdim aŐşama kadar iŐlerdiŐ. Bir  oŐ iş w ridi bir ucuz baz ridi p r k  k dirlidi.  alem iŐekeni y p rdım  alem c lip c tm h w ridi. Meselen B gd t'tan 5 c lirdi Musil'dan c lirdi c lip c tm h w ridi h h iş ed rdi. Seyerekeler de h msi bele ki ik seyer ydi. K dim b  seyre de h msi d cidi elli b Őidi, elli  ltidi w s rami t yenci menci modil y tmisŐ  ihti seÇsen  ihti.  alemeke h  iŐlerdi bir eşye  oŐidi. Asta asta enen de sin a k dim Ő hallad ydi h  orda c ti sin a c ldi b  y n  Misif yolına. T ind  iŐeke h  iŐeke war b s n di seyre  oŐ olıptı 10 modelden y rri w. UŐaŐidiŐ onda herkese t k t istin ydi iŐlerdiŐ h mmi. B s ind  herkese t kende nence Ő cirdti iŐliri b  azi h lf sı war iŐliri b  azi  zi iŐliri t kende. B  seyerelerde enen b  azi war yenci modelde iŐler b  azi eŐ ide iŐler. E babam da  aynen s bb ht n iŐlerdiŐ gınortaya kadar gınorta onı t kende eŐmeŐ y rdi y n ced rdi birdeneni c nd rirdi yewden bil sici yemaŐ seferi 15 c lirdi

sefertāsinnen cētīrīrdīler tūkēnde yērdīler yán dá cedērdīh yewde yērdīh bir israḥat edērdīh énen cēlīrdīh tūkēne ḳālīrdīh īşlerdīh mıḡriba ḳadar énen mıḡribta tūkēnīnī ḳappādīrdı yewe cedērdī. 20

Arap Harfleriyle Yazılışı

اوزیم وقتنده ابتدائیده دوام ایداردیخ التی بییدی ایلییخته ، جیدیردیخ توکه نه گینورتایه قدار ایشلاردیخ. بابامنهن ایچی شاجیردیمیز واریدی، سیرواننهن عومر هه کیچیکیدی هه نهن مچتابیدی. جیدیردیم مچتبه جالیردیم ههر توکه نده ایشلاردیم اخشامه قدر ایشلاردیخ. بیر چوخ ایش واریدی بیر اوجیز به زاریدی پهره که قدرلیدی. عالم ایشه کانی بیاردیم عالم جالیپ جیتمه خ واریدی. مه سه نه ن بغدادتهن 5 جالیردی موصلدهن جالیردی جالیپ جیتمه خ واریدی خه خ ایش ایداردی. سیره که له رده هه مسی بیله کیچیک سیرایدی. سیره ده هه مسی دوجیدی الی بیشیدی، التیدی و سورامی بینجی مینجی مودیل بیتمیش چیختی سچسهن چیختی. عالمه که هه ایشلاردی بیر اشیه چوخیدی. استه استه نه نهن ده صناعه قدیم شیخ الله دایدی هه اورده جاتی صناعه جالیدی بی یه نه مصیف یولینه. آ ایندی ایشه که هه ایشه که وار بس نادى سیره چوخ اولیپتی 10 مودیلدهن بیرری و. اوشاغیدخ اونده هه رکه سه تقات ایستیندایدی ایشلاردیخ هه می. بس ایندی هه رکه سه توکه نده نه نجه شاجیردتی ایشلیری بعازی خلفاسی وار ایشلیری بعازی اوزی ایشلری توکه نده. بی سیره له رده نه نهن بعازی وار بینجی مودیلده ایشلیر بعازی اسچیده ایشلر. ای بابامده عینهن صبحتهن ایشلاردیخ گینورته یه قدار گینورته اونى توکه نده اچمه چ یاردی یان بیرده نانی جونداریردی بیوده ن بیلاسیچی بیماخ سفری 15 جالیردی سفرتاسیننه ن جاتیرادیلهر توکه نده یاردیلهر یان ده جیداردیخ بیوده یاردیخ بیر ایسراحت ایداردیخ نه نهن جالیردیخ توکه نه قالدیردیخ ایشلاردیخ مغربه قدار نه نهن مغربته توکانینی قپادیردی بیوه جیداردی. 20

Çağdaş Türkiye Türkçesine Aktarımı

Ben zamanında ilkokula giderdim. Altı yedi yaşındaydım. Dükkana da gider, öğleye kadar çalışırdık. Babamla birlikteydik. İki çırağımız da vardı. Sirvan ve Ömer, daha çok küçüklerdi ve okula giderlerdi. Ben okula giderdim. Sonra dükkanda akşama kadar çalışırdık. İş çoktu. Çok ucuzdu. Paramız da değerliydi. Herkes işini yapardı. Gelip gitmek de vardı. Mesela Bağdat'tan, 5 Musul'dan gelenler vardı. Onlara da çalışırdık. Arabalar da hepsi küçük arabaydı. Hepsi Dodge markalı, elli beş, elli altı modeldi. Sonradan yeni modeller yetmiş, seksenler çıktı. İnsanlara hep çalışırdı. Eşya da çoktu. Ondan sonra yavaş yavaş sanayi bölgesi, Şeyhullah'tan Masif yoluna taşındı. Şimdi de iş var, fakat nedir? Araba çoğalmış. 10 Her şey modelle gidiyor. Önceden gençtik güçlüydük çalışırdık. Ama şimdi çoğunun çırağı ve kalfası vardır, onlar dükkanda çalışıyor. Bazıları da kendisi çalışıyor. Ondan sonra bazıları bu arabalardan, yeni modellerde, bazıları da eski modellerde çalışıyor. Babamla sabahtan öğleye kadar çalışırdık. Bazıları dükkanda yemeğini yerdı. Ya da birini eve yollardı yemek 15 getirirdi. Bazen de kendileri eve gidip yemek yerler. Biraz da dinlenir, tekrar gelir akşama kadar çalışırdık. Akşam da dükkânı kapatır eve giderdik. 20

4. SONUÇ

1- Gerhard Doerfer'in çalıştığı İran'da bulunan ve Eski özelliklerini saklayan Halaç Türkmen diyalekti gibi Irak Erbil Türkmen ağzı da özellikle Ana Türkçedeki aslı (birncil) uzun ünlüleri koruması bakımından eskicil bir özellik göstermektedir:

Üşçëç "yüksek" (1.60) << *Ūğçek

2- Erbil Türkmen ağzında Türkiye Türkçesi yazı dilindeki sekiz ünlünün (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) yanında on dokuz ünlü (ā, á, ē, é, ĩ, ó, ú, °i, o²) de kullanılmaktadır.

3- İnceleme konusu olan Erbil Türkmen ağzında çeşitli ses hadiseleri sonucu oluşmuş (ā, ē, ĩ, ĩ, ō, ō, ū, ū) uzun ünlüleri mevcuttur.

4- Erbil Türkmen ağzında ünlü uyumu yarım kalmıştır.

5- Erbil Türkmen ağzında son çekim edatı "ile" artlık-önlük uyumuna uyarak: -nan/-nen, şeklinde kullanılmaktadır: mennen "benle" (6.5), babamnan "babamla" (9.5).

6- Erbil Türkmen ağzında genişlik-darlık uyumu: belke "belki" (6.5), cëlmışem "gelmişim" (3.5).

7- Bazen de "ile" edatı "dan, den" şeklinde karşımıza çıkmaktadır: paraydan "parayla" (5.10), şeyden "şeyle" (7.10).

8- Erbil Türkmen ağzında düzlük-yuvarlaklık uyumunda düzlük uyumu vardır fakat yuvarlaklık uyumu hiç yoktur: cünĭ "günü" (7.15), ōcĭnde "önünde" (6.25), onı "onu" (3.25), Ōzĭ "özü" (2.15), şuwı "suyu" (1.20), üçĭ "üçü" (3.25), ōllı "oluyor" (1.35), otrārdılar "otururdular" (7.10), sábbāĥı "sabah" (3.5), áblar "bunlar" (7.25), árwád "kadın" (3.5), cëlmışem "gelmişim" (3.5).

9- Erbil Türkmen ağızında ünlü türemesi bu şekilde görülmektedir: **farıklı** "farklı" (1.50) <Ar. fark فرق.

10- Erbil Türkmen ağızında geniş ünlünün daralması görülmektedir: **dıhtora** "doktora" (1.30), **čoħıh** "çokuz" (6.5), **yuhıdán** "uykudan" (3.5).

11- Erbil Türkmen ağızında ünlü düşmesi kelimenin başında, hece vurgusuzluğu ve "r" ve "l" ünsüzlerü yanında sebeplerden düşerler: **sırğa** "küpe" (4.5), **burnımızdán** "burnumuzdan" (6.20), **birbirni** "birbirini" (2.5), **yársinnāndı** "yarısındanandır" (1.50), **cėllıh** "geliriz" (6.20), **sōrram** "sorarım" (3.10), **werrem** "veririm" (3.10).

12- Ünlü ile biten bir kelimeye ünlü ile başlayan bir kelime getirilerek birleşik kelime türetildiği durumlarda birinci kelimenin sonundaki ünlü ile ikinci kelimenin başındaki ünlünün kaynaşması olayına ünlü birleşmesi meydana gelir: **čáy+háně+čĭ** "çaybehçesi için" (4.5), **tarāf+ičĭn** "tarafı için" (5.5).

13- i- fiilinin ünlü ile biten kelimelere geldiği örneklerde görülür. Sebebi Türkçede iki ünlünün yanyana bulunmamayışıdır: **hısm+ĭdĭler** "hısmı idiler" (3.5), **kızĭdĭ** "kızı idi" (3.5).

14- Erbil Türkmen ağızında hece yutulması görülmektedir: **ábĭ** "aha bu" (7.15) <aøø bı<aha bu, **asta** "aheste: yavaş" (9.10), **děštĭrsĭn** "değiştirsin" (1.85), **onda** "o zamanda" (1.10, 9.15), **cōrĭsen** "görüyorsun" (1.5), **dirĭ** "diyor"(2.5).

15- Erbil Türkmen ağızında yazı dilindeki ünsüzlerin yanında şu ünsüzler kullanılmaktadır: **ğ** (غ), **ħ** (ح), **ħ** (خ), **ķ** (ق) bu ünsüzlerin çoğu örnekleri alıntı kelimelerde görüldüğü halde Türkçe kelimelerde de çok görülür: **oğádá** "o kadar" (1.5), **toprağidĭ** "toparktı" (1.5), **yorğan** "yorgan" (4.5), **peğember** "peygamber" (2.15), **ħáşá** "haşa" (7.10), **ħatta** "hatta" (1.5), **āčuħ** "açık" (2.20), **čoħ** "çok" (6.5),

maḥṣād "maksat" (7.5), ihtiyar "ihtiyar" (2.10), k̄awırma "kavurma" (7.20), kızının (3.5), k̄adīm (7.5), tensikı "uyum" (1.15).

16- Erbil Türkmen ağzında c> č deęişmesi vardır, c~j arası, c'ye daha yakın bir sestir: niće "nasıl" (2.10), čahaz "çehiz" (3.20), mınćá "bunca" (5.20).

17- Erbil Türkmen ağzında ç> č deęişmesi ç> c istikametindeki ötümlüşmenin veya c> ç ötümsüzleşmenin ara aşmasını ifade eder birkaç dış ödünçleme örnekte de asli olarak Türkçede olmayan "j" ünsüzünün yerine ikame edilmiş bir ses olarak karşımıza çıkmaktadır: āčuh "açık" (2.20), bīrīnčtī "pirinçtir" (7.15), kīčīk "küçük" (1.10, 3.25).

18- Ötümlüşme Ötümsüz ünsüzlerin yerini ötümlü karşılıklarının alması olayıdır. Erbil Türkmen ağzında ötümlüşmenin görüldüğü ünsüzler ve değişmeleri şunlardır: k> ğ, h> ħ, k>ħ, t> d, p> b, p>m, ç> c.

nágádá "ne kadar" (1.5, 5.15), ħámsī "hepsi"(1.15, 3.20, 6.20) < ET kop., dam "çatı" (6.5), ceć "geç"(7.10).

19- Ötümsüzleşme Bu değişme ötümlü ünsüzlerin, yerini ötümsüz karşılıklarına bırakması olayıdır. Erbil Türkmen ağzında ötümsüzleşme ötümlüşmeye göre daha zayıftır. ötümsüzleşmenin görüldüğü ünsüzler ve değişmeleri şunlardır: d> t, b> p, c> ç.

töçerdīler "dökerdiler" (5.10), pákláwá "baklava" (3.20), nēče "nice, kaç" (1.20, 3.15).

20- Erbil Türkmen ağzında Süreklileşme (k> ħ, k> ğ, k> h, y> w, g> w, g> ç> s, b> m, b> w, d> l, c> z, p> m, p> f, ç> ş):

arĥadaş "arkadaş" (2.5), abġadāydī "bu kadardı" (5.20), peġember "peygamber" (2.15) <Far. پیامبر, ĥārda "nerede" (5.5) <AT *ka+ra+da, bewiçtī "büyük" (3.25), k̄awın "kavun" (7.5) <AT *k̄āgun, ūšçēçliġi "yükseklięi" (1.60)

<ūsçeç <üççek <AT *üg+çek, men "ben" (1.10), sewārmışler "severmişler" (2.5), *maḥāf*+i "miadı" (1.80) <Ar. mī^cād ميعاد, dāyze "teyze" (6.10) <AT *tāy+OT ece, ḥāmsi "hepsi" (1.15, 3.20), ḥām <ET kop, kulf "kulp" (8.30), nişşi "niçin" (6.15).

21- Erbil Türkmen ağzında Süreksizlik (j> c, ḥ> k).

gārāc "garaj" (5.5), ḳārpız "karpuz" (7.5) <Far. خاربوز.

22- Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler (r> l, l> n, n> l, m> n, n> m, n> w, ş> s).

cedeller "giderler" (6.5), oḥıldı "okundu" (8.15), indikī "şimdiki" (1.5, 3.15, 5.5, 7.15), ^cāmferim "aferin" (1.15), araw "aran" (1.50).

23- Süreksiz Ünsüzler Arasında Değişmeler (t> ç, d> c, g> c, k> ç).

çiliç "kilit" (6.5) <Far. كليل, *mārcimāç* "mercimek" (7.15) <Far. مردمك, cedendeḥ (1.5), çerçüç "kerkük" (8.35).

24- Ünsüz Benzeşmeleri (-nd-> -nn-, -nl-> -nn-, -lr-> -ll-, -rl-> -ll-, -ls-> -ss-, l-n> n-n).

bītennen "bitenden" (3.30), annamasan "anlamazsın" (1.15), cēllī "geliyor" (1.65, 7.25), cedeller "giderler" (5.5), ossın "olsun" (8.40), babamnan "babamla" (9.5).

25- Ünsüz Türemesi (h, y, ḥ, m, n, w).

hōreller "örerler" (1.40), yewlerde "evlerde" (1.75, 3.5, 5.10, 6.5), teḥre "tavra, türe, çeşide" (1.10) Ar. +طور T e, ^cāmferim (1.15) <Far. آفرين, helwen "halen" (9.5) <Ar. حالاً, sōram "sonra" (1.10).

26- Ünsüz Düşmesi (d, f, g, h, k, l, n, r, s, t, w, y, z).

énen "ondan sonra" (1.25, 2.25, 3.15, 5.10, 7.10) <OT andın~andan <ET ançata, cút "çift" (4.5) <Far. جوفت, alla "allah" (1.50), *tüken*+e "dükkana" (9.5) <Ar.

دكان, cé "gel" (7.5), bīlar "bunlar" (2.10, 6.5), baḥasan "bakarsın" (1.15), ḥámı "hepsi"(7.10), ḥátā "hatta" (7.10) <Ar. حتى, yēmīze "evimize" (5.10), şeyh "şeyh" (5.5) <Ar. شيخ, bīlmesen "bilmezsin" (1.10).

27- Yakın Yer Değiştirme (-yr-> -ry-, -vr-> -rv-, -ks-> -sk-, -rp-> -pr-, -pr-> -rp-), Uzak yer değiştirme: (r-z> z-r, l-r> r-l , r-m> m-r).

Bu örnekte ünlü-ünsüz yer değiştirmesi görülür:

-uy-> -yu- : yuḥı "uyku" (6.20, 8.25, 3.5)

árwád "avrat" (3.5) <Ar. عورة, ūşçēçlīgī "yüksekliği" (1.60), bīzere "biraz" (3.10, 6.20), burġıl "bulgur" (7.15), baryam "bayram" čipriç "kirpik", tórpaḥ "toprak", ūşçēçlīgī "yüksekliği" (1.60), sāmırsaḥ "sarımsak".

28- İkizleşme (b, c, ç, d, k, n, r, s, ş, t).

sábbāḥ "sabah" (1.70, 3.5, 5.15), ḥáccīler "hacılar"(1.60), iççi "iki" (1.5, 2.5, 3.5), yīddī "yedi" (3.30, 7.15), kerwennen "kervanla" (1.15), sırrāsınnen "sirasından" (5.20), sussız "susuz" (4.5), aşşágá "aşağı" (6.15), ottız "otuz".

Yukarıda görüldüğü üzere Irak Erbil Türkmen ağzının ses bilgisinin temel özellikleri tespit edilmiştir.

SÖZLÜK/ DİZİN

-A-

ábī	: bu (7.15)
āc	: aç (4.5)
ač-	: açmak (3.35, 2.20)
adāhli	: nişanlı (3.20)
aḥşam	: akşam (6.15, 3.45, 6.15, 7.5, 9.5)
āl-	: almak (1.65, 3.15)
alif	: elif (2.10)
āltmıř	: altmış (1.5)
āltun	: altın (2.25, 3.15, 3.30)
ámāmi	: ön taraf (8.10)
amma	: ama (1.15)
annā-	: anlamak (1.35, 1.40)
apār-	: götürmek (1.30, 3.10, 6.15, 7.5, 8.15)
arḥadař	: arkadaş (2.5, 3.40)
árwád	: avrat (3.5, 1.40, 6.5)
asta	: aheste, yavaş (9.10)
ařřágá	: aşağı (6.15)
ät	: et (7.20)
āt-	: atmak (7.25)
áwäl	: evvel (1.15)

áwāl	: evvel (3.15)
ázyēt	: eziyet (1.35)
°áqlıyyen	: düşünerek (1.25)
°ālim	: bilgin (1.25)
°āmferim	: aferin (1.15)
°ásçēr	: asker (8.5)
°áşşā	: yatsı vakti (1.70)
°áyb	: ayıp (3.5)

-B-

bāġ	: baġ (2.35)
bāḥ-	: bakmak(1.45, 1.15, 3.5, 1.20, 1.60)
ba°ız	: bazı (1.5, 1.75)
baryam	: bayram (soruşturma)
bāş	: baş (3.40, 8.10)
bēc	: beg (2.15)
belān	: ama (8.5)
bele	: böyle (7.15, 1.35, 6.10, 7.15, 8.30, 9.10)
belke	: belki (6.5)
bénd	: öd (8.15)
bes	: yalnız, ancak, ama (1.15, 1.25)
beşer	: insan (1.45)
bewhe	: böyle (1.5)
bewiç	: büyük (3.25)
bī	: bu (1.5, 2.10, 7.10)

bıçug	: buçuk (6.5)
bıgádá	: bu kadar (1.25, 6.10)
bī	: bu (1.10, 2.10, 6.5, 7.10)
bı ° āzı	: bazı (1.25, 9.15)
birkıldırī	: parlıyor (1.20)
bīlbīl	: bülbül (2.5)
bīlēmī	: beni (3.5)
bīl-	: bilmek (2.10)
birbirnī	: birbirini (2.5)
bīrīnč	: pirinç (7.15)
birsī	: birisi (1.40)
bīz	: biz (1.5, 1.65, 6.10)
bīzere	: biraz (3.10, 6.20)
boyınbág	: gerdanlık (4.5)
búçīn-	: bükülmek(2.10)
burgıl	: bulgur (7.15)
-C-	
čahaz	: çeyiz (3.20)
čāmı °	: cami (1.70,7.15)
carra	: küp (7.20)
cé	: gel (7.10)
čebhe	: savaş alanı (8.20)
ceć	: geç (7.10)
cečm-	: geçmek(2.25)

cēl-	: gelmek (5.15)
cēt-	: git- (1.5, 2.10, 3.15, 4.5, 6.5, 8.15, 9.10)
cīlī	: gilleri (6.10, 5.5, 6.10)
ćīsīr	: köprü (8.15)
ćiwāb	: cevap (2.35)
córe	: göre (3.25)
cóz	: göz (2.20)
cör-	: görmek (7.5)
cún	: gün (3.5)
cül-	: gülmek (2.10)
cün	: gün (7.15, 2.5, 1.10)
cōç	: gök rengi, mavi (1.40)
-Ç-	
čáyháně	: çaybahçesi (4.5)
čēç-	: çekmek (2.30, 1.25)
čerēç	: çeyrek (1.5)
čenece	: çene (8.20)
čıķur	: çukur (1.60)
čīcnī	: omuzu (3.25)
čīprīç	: kirpik (soruşturma)
čuku	: çünkü (1.30, 1.65)
çēf	: keyf (6.15)
çeşt	: aş (3.20)
çımın	: kimi, gibi (1.35, 3.15, 7.15)

ç'ill'ç	: kilit (6.5)
ç'opri	: köprü (4.5)
ç'opri	: Altunköprü ilçesi
ç'ús-	: küsmek (2.10)
-D-	
dāl	: alfabe harfi d (2.15)
dān'ik	: tâne (7.20)
dātli	: lezzetli (7.20)
dawār	: at (5.10)
dāyze	: teyze (6.10)
dēci	: değil (3.10)
dih'tor	: doktor (1.30)
diner	: dinar, Irak para birimi (4.5)
dirāset	: öğrenim (1.30)
diwar	: duvar (2.30)
di-	: demek (1.35, 2.5, 1.40)
dol-	: dolmak (5.10)
duh'dub	: bayan ismi (4.5)
düzl'ig	: düzlük (1.5)
dōci	: değil (1.55, 1.5)
dōrd	: dört (3.10, 8.15)
-E-	
ē	: sonra! (1.20, 3.30, 6.25, 7.15)

eçmëç	: ekmek (7.5, 6.20, 9.15)
ēt-	: etmek(1.10)
elē	: eyle (1.75)
ēl	: el (3.25)
elyālīg	: kumaş mendil (3.40)
énen	: ondan sonra(1.25, 2.25, 3.15, 5.10, 7.10, 9.10)
ēnnī	: geniş (1.45)
ensë	: arka (5.5)
ērbīl	: erbil şehri (1.40, 4.10)
°ećiz	: küs (2.5)
°édët	: adet (3.10)
°élesas	: güya (8.20)
°eynen	: aynı (1.35)

-F-

feķķir	: fakir (4.5)
fúlädi	: çelik (8.10)
-G-	
gárāć	: garaj (5.5)
geli	: tūristik bölge, şelale (1.60)
ğēr	: e tabii, çünkü (5.20, 1.30, 3.35, 6.15)
gınoşa	: gün ortası, öğle (1.70, 9.5)
gırmú hōrdı	: ses taklidi, bomba patlaması (8.20)
gúnāh	: günah (6.15)

ğurfā	: oda (6.5)
gwer	: bölge ismi (5.20)
-H-	
hacı ömeren	: İran sınırında bir kasaba (1.55)
helwen	: halen (9.5)
ħác	: hac (1.5)
hé	: her, evet (1.5, 8.30)
ħáh	: halk (2.10, 1.75, 9.10)
ħálfi	: arka taraf (8.10)
ħál	: çözüm (1.65)
ħámı	: hepsi (7.10, 3.40)
ħámmı	: hepsi (2.15, 3.35, 7.10)
ħámsi	: hepsi (1.15, 3.20, 6.20, 8.45, 9.10)
ħarāp	: kötü (1.75)
ħarb	: savaş (8.5)
ħārda	: nerede (5.5)
ħaşá	: söz meclisten dışarı (7.10)
ħátā	: kadar (7.10)
ħatta	: kadar (1.5, 5.5, 7.25)
ħāwiş	: garaj (7.10)
ħāwız	: havuz (5.5)
ħeber	: haber (3.10)
ħéfle	: düğün (3.25)
ħıkumat	: hükümet (1.10)

hısım	: hısım (3.5)
hī	: ne!? (1.30)
hoş	: hoş (6.10, 7.25)
hör-	: örmek (1.45)
húdá	: kep (8.10)
-I-	
°ımra	: umre (1.20)
-İ-	
ibtidā ° i	: ilk okul (9.5)
icázá	: izin (8.10)
icirmī	: yirmi (4.5, 1.10)
içm-	: içmek (3.15, 1.30)
iççi	: iki (1.5, 2.5, 3.5)
iççidene	: iki kişi (6.5, 1.45, 5.10)
içide	: ikide (1.10)
içindī	: ikindi (7.5)
ihtiyar	: ihtiyar (2.10, 5.15)
iķtişād	: ekonomi (1.75)
il	: yıl (1.15, 1.45, 4.5)
indī	: şimdi (3.15, 5.5, 7.15)
ist	: üst (1.20, 4.5, 5.10)
īşlē-	: işlemek (1.70)
izēri	: üzeri (7.5, 8.15)

°inād	: inat (3.5)
°irak	: irak (1.45)
-K-	
kabab	: kebab (5.5)
kārun	: yer adı (8.15)
ķābır	: mezar (2.20)
ķābrıstán	: mezarlık (5.20)
ķadīm	: eski, eskiden (7.5, 9.10)
ķāh-	: kalkmak (1.70, 3.5, 6.15)
ķálb	: kalp (2.5)
kāmil	: bütün (1.15)
ķánā°át	: görüş (1.30)
ķánşārı	: karşı (1.85)
ķapān-	: kapanmak (1.20)
ķarā	: kara, siyah (1.40)
ķárānuġ	: karanlık (8.15)
kārebe	: elektrik (6.10)
ķārpız	: karpuz (7.5)
ķāwın	: kavun (7.5)
ķāwırma	: kavurma (7.20)
ķāyınbabam	: kayınbabam (4.5,3.25)
ķāyınnenē	: kaynana (3.25)
ké	: ki (1.5)
kerwān	: sefer, kez (1.60)

kıyāmet	: kıyamet günü (1.50)
ķız	: kız (3.5)
ķızūĉı	: kızın için (3.10)
ķiĉik	: küçük (6.5, 1.10, 3.25)
ķimyawi	: kimyasal (1.30)
ķitāli	: ölümcül (8.10)
ķonķirit	: beton (1.5)
ķonŗı	: komŗu (7.5)
ķorŗı	: korku (2.25, 8.25)
ķoz	: ceviz (7.10)
ķurıl-	: kurulmak (2.20)

-L-

lewŗe	: levha (1.5)
-------	---------------

-M-

maŗāli	: miat, önceden belirlenen zaman (1.80)
maŗzēn	: silah ŗarjörü (8.10)
malla	: molla (5.5)
ma ^c nā	: anlam (7.20)
mārcimāĉ	: mercimek (7.15)
masāŗā	: ölçüm (1.10)
mawzu ^c	: konu (1.15)
meĉĉe	: mekke (1.5)

mēn	: ben (1.30)
menḵala	: mangal (7.10)
merḥemet	: merhamet (2.5)
meselen	: mesela (1.20)
mawzu ° ákā	: konu olduğu (1.15)
mıgırıp	: akşam vakti (1.70, 9.20)
miḥammara	: yer ismi (8.5)
mırábbá °	: dörtgen (8.25)
mımberek	: mübarek (3.15)
mınćá	: bunca (5.20)
mınnen	: bundan (1.15)
mızahā	: su pompası (1.25)
min-	: binmek (1.55)
muberide	: sulu klima (6.10)
murşid	: rehber (2.15)

-N-

nāciḥ	: başarılı (6.5)
nágádá	: ne kadar (1.5, 5.15, 3.10)
nēče	: kaç (1.20, 3.15)
nećeyī	: nasıl (1.15)
nēdī	: nedir (1.30, 5.20, 7.20)
nēne	: anne (3.5, 6.15)
nenem	: annem (5.10)
nēynīsiz	: ne eyliyorsunuz (1.70)

niçe	: nasıl (1.70)
nişib	: nasip (3.10)
nişşi	: niçin (6.15)
-O-	
obir	: öbür (7.20)
ōc	: ön (6.25)
ōdı	: odur, işte (6.25)
oğádá	: o kadar (4.5, 1.5, 6.10)
oğıl	: oğul (5.10)
oğı-	: okumak (1.30)
ōl-	: olmak (2.5, 2.10, 1.35, 6.5)
onda	: o zamanda (1.10, 9.15)
onı	: onu, kim (3.25, 5.15, 1.60)
onnan	: ondan (3.30)
órdán	: oradan (3.10)
otirabil-	: oturabilmek (4.5)
otir-	: oturmak (3.5)
-Ö-	
öp-	: öpmek (3.25)
örtiç	: örtük, battaniye ve yorgan (6.15, 7.5)
ört-	: örtmek (3.35)
öz	: öz, kendi (3.30, 1.85, 1.35, 2.15)

-P-

páqláwá	: baklava (3.20)
panká	: vantinatör (7.5)
peğember	: peygamber (2.15)
pere	: para (3.35)

-R-

rub ^c	: çeyrek (4.5)
------------------	----------------

-S-

sábbäh	: sabah (3.5, 1.70, 5.15)
sāntim	: santimetre (1.45)
sá ^c át	: saat (1.5)
sedde	: baraj (8.35)
selēş-	: söyleşmek, konuşmak (3.5)
sen	: sen (1.15)
sē ṭāḳ	: mahalle ismi (5.10)
sew-	: sevmek (2.5)
seyere	: araba (9.10, 8.15)
sı ^c áh	: sıcak (6.10)
sırğa	: küpe (4.5)
şīdiḳ	: sıddık (3.5)
sīnā ^c a	: sanayi bölgesi (9.10)
sīnī	: tepsi (3.20)

sora	: sonra (1.10, 3.15, 8.5)
soram	: sonra (1.10)
su	: su (4.5)
şuw	: su (1.20)

-Ş-

şācird	: çırak (9.5)
şéççer	: şeker (4.5)
şeh	: şeyh (5.5)
şelemče	: yer ismi (8.10)

-T-

tákat	: takat, güç (6.15)
talāk	: talakı salise (5.15)
tá ^c ālā	: yüce(1.50)
tá ^c mirat	: onarım (1.10)
tap-	: bulmak (8.45, 1.65)
tarāfič'in	: tarafı için (5.5)
ṭāwih	: tavuk (7.15)
técnid	: acemilik (8.5)
téçle-	: iteklemek (1.5)
tédrib	: antreman, uygulama (8.5)
teḥir	: tür (1.10)
telleće	: buzdolabı (6.10)
tensik	: uyum (1.15)

te ^c bīr	: tabir (1.35)
tewessu ^c	: genişlemek (1.10)
teyere	: uçak (6.25)
tirempel	: otomobil (1.55)
tifēnç	: tüfek (8.10)
toḥīm	: tohum (3.30)
töç-	: dökmek (5.10)
türīç	: türk (1.45)
tüken	: dükkan (9.5)
-U-	
úç-	: uçmak (2.35)
uṣāğ	: çocuğu (3.5)
^c umer	: ömer (1.70)
-Ü-	
ūsçēç	: yüksek (1.60)
ürēç	: yürek (1.75)
üz	: surat, yüz (2.10, 3.35, 6.5, 7.10)
üzīm	: üzüm (7.10)
-W-	
waḥtinde	: vaktinde, eskiden (9.5)
wākı ^c	: gerçek (1.80)

wálá	: vallaha (3.5, 6.5, 8.10)
war-	: varmak (5.5)
war	: var (4.5)
wēlhāşil	: velhasıl (3.10)
werān	: virane (2.35)
wer-	: vermek (3.25, 3.5, 2.25, 2.35)
weye	: sanmak (1.15)
wezi ^c	: durum (1.85)
wir-	: vurmak (6.25)
wiriş	: vuruş, kavga, savaş (6.20, 8.30)

-Y-

yán	: taraf (6.25, 9.10)
yarā	: yara (2.25)
yārsı	: yarısı (1.50)
yázi	: dışarı (1.30, 8.45)
yellēn-	: yellenmek (7.5)
yenci	: yeni (1.10, 9.15)
yet-	: ermek, yetmek (2.20)
yew	: ev (3.5)
yīddi	: yedi (3.30, 7.15)
ye-	: yemek (6.25)
yōh	: yok (1.35, 2.5, 3.10, 4.5, 5.5, 6.10, 7.5)
yorgān	: yorgan (4.5)
yuhi	: uyku (3.5)

-Z-

zülfi

: zulf (2.30)

KAYNAKÇA

- Altan, Ç. (2002). "Irak Türkmenleri Tarihi" (Abdullatif Benderoğlu'nun Târihu't-Turkmân fi'l- Irak, Bagdat 1972, adlı eserinden tercümedir). *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Nüsha, 6. Sayı. (143-148).
- Assafî, H. S. (2012). *Lamhât İctimaiyye an tarih arbil*. Erbil: El-Tefsir Yayınevi.
- Bahri, F. (2000). *Erbil Şehrinin Nüfus Coğrafyası*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Bayatlı, H. K. (1996). *Irak Türkmen Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Behali, M. K. (1991). *Hâkaza Şahadtü Arbil*. Erbil.
- Buran, A. (2006). Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler, II. *Kayseri Ve Yöresi Kültür, Sanat Ve Edebiyat Bilgi Şöleni*. Erciyes Üniversitesi. (1-16).
- Cambaz, T. ve Berzici N. (2006). *Aded Sukkân Kal'at Arbil Li 'âm 1922 (El-Saray, Tekye, Tophane)*. Erbil: Bedirhan Yayınevi.
- Demir, N. (2002). Ağız Terimi Üzerine. *Türkbilig*, S. 4: (105-116).
- Develi, H. (2008). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu 1*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (2002). *Kars İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, M. D.; Kirik, E. (2011). *Kahramanmaraş ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Öncü Basımevi.
- Erten, M. (1994). *Diyarbakır Ağızı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1978). *Erzurum İli Ağızları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Golden, P. B. (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hazar, M. (2012). Irak Erbil Türkmen Ağzında G>C Ünsüz Değişmesi. *Ağız Araştırmaları Dergisi*, (4). (47-51).
- Hazar, M. (2013) Türkiye Türkçesi Sözlüğünde Çatı Eklerinin Kullanımına Art ve Eş Zamanlı Toplu Bir Bakış. *Tubar Dergisi*, 34. Sayı. (185-205).
- Hazar, M. (2007). Irak Türkmenlerinin Dünü ve Türkçesi. *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. (359-364).
- Hüseyin, M. (2010). *Arbil Fil Ahd El-Atabakiyye*. Erbil.
- Irak-Federasyon Bölgesel Hükümeti, Bakanlar Kurulu, Planlama Bakanlığı, Nüfus Sayım Şubesi, (2013).
- İlaslan, Ö. (2005). *Adana İli Yüreyir ve Yöresi Göçmen Ağzı*. (yayımlanmamış yüksek lisanstezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- İllyev, M. (2010). *Türk Tarihinde Şecere Geleneği: Türkmen Şecereleri Örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- İsmail, Z. B. (1970). *Erbil Fi Advariha El--Tarihiye*. Necef: El-Numan Matbaası.
- Kalati, H. F. (2009). *New Çıyyet Turbat Arbil*. Erbil.
- Kara, M. (2001). *Türkmence*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öçalan, M. (2006). Sakarya- İzmit Yöresi Yerleşik Türkmenleri (Manav) Ağızlarında Ötümsüz Patlayıcı Ünsüz Değişmeleri. *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. (1-31).
- Özden, M. (2009). *Bilecik İli Ağız İncelmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.

- Özçelik, S. (1997). *Urfa Merkez Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, N. (2009). Irak Türk Edebi Dilinin Tarihi Gelişimi. *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. (90-107).
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurum Yayınları.
- Pekacar, Ç. ve Dilek, F. (2008). *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı*, Ankara: Türk dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1994). Türk Dillerinde Önseste y- Türemesi. *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*. 4. (51-66).
- User, H. Ş. (2000). *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yaralı, B. (2008). *Arbil Beynel Hazır welmâzi*. Erbil.

EKLER

Irak Türkmenlerinin Kullandıkları Alfabe¹⁷

Arap Harfleri	Çeviri Yazı ¹⁸	IPA ¹⁹
ا	a	ɑ
إ	á	a
آ	ā	ɑː
أ	ä	æ
إ	e	e
هـ	é	e
ا	ë	æ
اي	ē	eː
ب	b	b
پ	p	p
ت	t	t
ث	s	s
ج	c	dʒ
ح	ć	dʒ
چ	ç	tʃ

¹⁷ Not: Osmanlı Türkçesi Metinlerindeki gibi bir harf çevirisi yapılmadı. Arap harfleriyle sonradan yazdık. Onun için "بياض" yazıldı ama fonetik alfabeyle "beyāz" değil, işitildiği gibi báyaz yazıldı.

¹⁸ Giriş kısmında çeviri yazı işaretlerine bakınız.

¹⁹ Çetin PEKACAR bu konu üzerinde titizlikle durmaktadır (Pekacar, Dilek, 2008, s. 584-588)

چ	ĉ	ts̄
ح	h	h
خ	ħ	x
د	d	d
ذ	z̄	z
ر	r	f
ز	z	z
ژ	j	ʒ
س	s	s
ش	ʃ	ʃ
ص	ʂ	s
ض	ʒ	z
ط	ʈ	z
ع	c	ʔ
غ	ḡ	g
ف	f	f
ق	q̄	k
ك	k	c
گ	g	ʒ
ل	l	l
م	m	m

ن	n	n
و	w	b
او	o	o
ئو	ö	œ
او	ō	ox
او	u	u
أو	ü	y
او	ū	ux
و	ú	ϣ
ه	h	h
إی	i	i
إی	ī	ix
إ	ı	uı
إ	ĩ	i

Irak Türkmenlerinin Yerleştikleri Bölge Haritası

(Bayatlı, 1996, s. 3)

Erbil Şehrinin Haritası

(google.com.tr/#q=erbil+haritasi: ET: 29-01-2014)

(Bk. Derleme haritası s. 12)

ÖZ GEÇMİŞ

11 Ağustos 1980 yılında Irak-Erbil şehrinde doğdum. İlköğretimi ve Ortaöğretimi, Erbil'de bitirdim. 2008/2009 eğitim-öğretim yılında Erbile bağlı Köysancak İlçesinde Koya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün'den mezun oldum. Aynı ünivesiteye öğretim görevlisi olarak atandım. 2011/2012 eğitim-öğretim yılında Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladım. "Irak-Erbil Türkmen Ağzı" adlı tezimi Yrd. Doç. Dr. Mehmet HAZAR danışmanlığında yazdım.

Firas SABIR

Adres: Irak-Erbil

e-posta: firaserbil@yahoo.com

